

ISSN 2312 4342

**Дніпропетровський національний університет
імені Олеся Гончара**

**ФІЛОСОФІЯ І
ПОЛІТОЛОГІЯ
В КОНТЕКСТІ
СУЧАСНОЇ КУЛЬТУРИ**

Науковий журнал

2016

Випуск 5 (14)

Дніпро
2016

Філософія і політологія в контексті сучасної культури

Свідоцтво про державну реєстрацію (перереєстрацію) друкованого засобу масової інформації
Серія KB-21334-11134 I від 26 березня 2015 року

ISSN 2312 4342

Фахове видання з **філософських наук**, затверджено наказом МОН України
№ 1328 від 21 грудня 2015 р.

Друкується за рішенням Вченої ради Дніпропетровського національного університету імені Олеся Гончара (протокол № 08 від 22.12.16)

Періодичність: **6 разів на рік**

Редакційна колегія не завжди поділяє думки авторів і не несе відповідальності за фактичні помилки, яких вони припустилися

АДРЕСА РЕДАКЦІЇ:
Пр. Гагаріна, 72, к. 716
м. Дніпро
49050
м.т. 066-574-87-17
e-mail: visnukDNU@i.ua

Редактор:

Токовенко О. С. - д-р філос. наук, проф., акад. Української академії політичних наук

Відповідальний секретар:

Вершина В. А. - к-т філос. наук., доц.

Редакційна колегія:

Вятр Єжи	д-р хабілітований, проф. (Польща)
Гугнін О. М.	д.філос.н., проф. (Польща)
Рамішвілі В. М.	д.філос.н., проф. (Грузія)
Шин Я.	д-р політології, проф. (США)
Кривошеїн В. В.	д.п.н., доц.
Третяк О. А.	д.п.н., доц.
Гнатенко П. І.	д.філос.н., проф.
Городяненко В. Г.	д.і.н., проф.
Іваненко В. В.	д.і.н., проф.
Пронякін В. І.	д.філос.н., проф.
О कोरोков В. Б.	д.філос.н., проф.
Щедрова Г. П.	д.п.н., проф.
Хижняк Л. М.	д.с.н., проф. (м. Харків)
Кирилюк Ф. М.	д.філос.н., проф. (м. Київ)
Лисиця Н. М.	д.с.н., проф. (м. Харків)
Катаєв С. Л.	д.с.н., проф. (м. Київ)
Лобанова А. С.	д.с.н., проф. (м. Кривий Ріг)
Сергєєв В. С.	д.п.н., доц.
Шевцов С. В.	д.філос.н., проф.
Осетрова О. О.	д.філос.н., проф.
Тупиця О. Л.	д.п.н., проф.
Павлова Т. С.	д.філос.н., проф.
Аляєв Г. Є.	д.філос.н., проф. (м. Полтава)
Кулик О. В.	д.філос.н., доц.

ФІЛОСОФІЯ

Філософія і політологія в контексті сучасної культури. – 2016. – Випуск 5 (14). – 100 с.

© Дніпропетровський національний університет імені Олеся Гончара, 2016
© Автори статей

Philosophy and political science in the context of modern culture

Certificate of state registration (re-registration) of a print media

Series KV № 21334-11134 I dated March 26, 2015.

ISSN 2312 4342

Order **№ 1328 of 21 December 2015** by the Ministry of Education and Science of Ukraine was given the status of specialized publication on **philosophical sciences**.

Published by the decision of the Academic council of The Oles Honchar Dnepropetrovsk national university (protocol № 08 dated 22.12.16).

Frequency: **6 times a year**

The editorial staff doesn't always share the opinion of the authors and is not responsible for the actual mistakes they make.

EDITORIAL OFFICE ADDRESS:
Gagarina st., 72, cab. 716
Dnipro
49050
m.t. 066-574-87-17
e-mail: visnukDNU@i.ua

Editor:

Tokovenko O.S. - Dr., Full Prof.,
academician of Ukrainian Academy of
Political Sciences

Secretary:

Vershina V. A. – PhD in philosophical
sciences, Assoc. Prof.

Editorial Board:

Jerzy Wiatr	Full Prof., Dr. hab. (Poland)
Gugnin O.M.	Full Prof., Dr. (Poland)
Ramishvili V.M.	Full Prof., Dr. (Georgia)
Youngtae Shin	Full Prof., Dr. (USA)
Kryvoshein V.V.	Full Prof., Dr.
Tretiak O.A.	Assoc. Prof., Dr.
Gnatenko P.I.	Full Prof., Dr.
Gorodianenko V.G.	Full Prof., Dr.
Ivanenko V.V.	Full Prof., Dr.
Proniakin V.I.	Full Prof., Dr.
Okorokov V.B.	Full Prof., Dr.
Shchedrova H. P.	Full Prof., Dr.
Hyzhniak L.M.	Full Prof., Dr. (Kharkiv)
Ky'ry'lyuk F. M.	Full Prof., Dr. (Kyiv)
Lycytsia N.M.	Full Prof., Dr. (Kharkiv)
Katayev S.L.	Full Prof., Dr. (Kyiv)
Lobanova A.S.	Full Prof., Dr. (Kryvyi Rih)
Sergeyev V.S.	Assoc. Prof., Dr.
Osetrova O.O.	Full Prof., Dr.
Tupitsa O.L.	Full Prof., Dr.
Pavlova T.S.	Full Prof., Dr.
Alyayev H.	Full Prof., Dr. (Poltava)
Kulyk O. V.	Assoc. Prof., Dr.

PHILOSOPHY

Philosophy and political science in the context of modern culture. - 2016. - Issue 5 (14). - 100 p.

© Oles Honchar Dnepropetrovsk
national university, 2016
© Authors

ФІЛОСОФІЯ

УДК 37.014.25

Гордієнко О. О.,

аспірант кафедри соціальної філософії та філософії освіти
НПУ імені М. П. Драгоманова (Київ, Україна),

E-mail: olia.gordienko13@gmail.com

ПРИНЦИПИ М'ЯКОГО УПРАВЛІННЯ В МІЖНАРОДНОМУ ОСВІТЯНСЬКОМУ ПРОСТОРИ

Анотація. Статтю присвячено детальному аналізу основних принципів м'якого управління в міжнародному освітньому просторі, які б доречно було б застосовувати у вітчизняній освітній системі. Серед основних автором було виокремлено наступні: принцип «рівномірної участі в управлінні», принцип автономності, принцип «вільного вибору», принцип автономності, принцип «особистісного розвитку», принцип застосування інноваційних форм роботи, принцип міжнародної академічної мобільності.

Ключові слова: управління, м'яке управління, освітня сфера, принципи м'якого управління, розвиток, автономність, інноваційні форми роботи, академічна мобільність.

В контексті сучасних соціокультурних і глобалізаційних змін, в період зростаючої складності світу, невизначеності кризовості і ризиковості розвитку, коли фундаментальні конструкції буття багато в чому втрачають свою актуальність та адекватність, сучасна наукова спільнота дедалі більше уваги приділяє трансформаційним процесам та якісним реформаціям розвитку суспільства. Поступово виникає нова особистість – існуюча у параметрах віртуалізації, інформатизації, креативності, гнучкості, яка задля власного розвитку потребує використання надсучасних технологій (хмарних та ін.), новітніх прийомів та методів, інноваційних форм організації тощо. Відповідно, проблемна ситуація полягає в тому, що класичні моделі навчання, несучі конструкції виховання та формування індивідуальності в закладах сучасної освіти вже не можуть задовольнити потреби якісно нової («надсучасної») особистості суспільства ХХІ ст. Відомо, що при умові відсутності постачання електроенергії виживуть лише країни третього світу (на кшталт країн, розташованих на південь від Сахари), де не відчувається такої цілковитої залежності всіх форм існування від інформатизації та глобалізації світу. «Покоління next» нездатне просто вижити та нормально існувати в жорстко формалізованому світі, де ледь усі правила та вимоги до особи регламентовані, «передбачені» та письмово зафіксовані – і ні в якому разі не можуть бути спростованими або поставлені під сумнів. І зараз мова йде не просто про сучасне покоління з оглядом на декілька років уперед, а про покоління інноваційних управлінських стратегій, адже ніхто з науковців чи політиків не може навіть з відносною вірогідністю стверджувати, що чекає на суспільство навіть у найближчому майбутньому. Тому метою м'якого управління якраз є інтеграція інноваційних, творчих, креативних, полікультурних, мотиваційних принципів як в систему освітньої діяльності вітчизняного «ринку» освіти, так і до міжнародного освітнього простору. Саме система освіти має бути орієнтована на підготовку висококваліфікованого працівника міжнародного рівня, саме система освіти покликана сприяти появі особистостей якісно нових рис та компетентностей. Хаос, невизначеність, кризи, стреси весь час тиснуть на особу, тому сучасний фахівець має бути не тільки на рівні вимог та викликів сучасності, але й бути здатним стимулювати бажані зміни, керувати ними – саме тому такі великі надії покладаються саме на м'яке управління.

Зміна управлінської парадигми прослідковується тотчас і в тих сферах, де раніше

панувало пряме управління директивного типу – не тільки в державі, де більшість підприємств виведено з прямої юрисдикції державного апарату, але до відомої степені в інституті сім'ї, освітніх та медичних закладах тощо. Відповідно, актуальним постає питання про пошук причин такого роду зацікавленості суб'єктів управління різноманітних рівнів до м'якого управління та прояснення цілей соціальних факторів, що практикують відповідні методи впливу на управлінську підсистему [15, с. 127].

Декілька слів про технологію м'якого управління. За сучасних умов відбувається перехід від жорстких технократичних площинних версій і стратегій управління до більш гнучких, опосередкованих, пов'язаних із невизначеністю і непередбачуваністю (творчим елементом діяльності), де велику роль починає відігравати довіра до працівників і команди, самоорганізація, мотиваційні (заохочувальні) та творчі моменти – адже жорсткий менеджмент був зорієнтований переважно на «лінійне», стандартизоване розуміння цілей і продукту (чи промислового, чи освітянського) – а зараз починає мати значення невизначеність, багатоманітність, великого значення набуває працівник із його людськими якостями (HR) та ін. Тобто пропоноване автором визначення м'якого управління у широкому смислі репрезентує його як певну універсальну тенденцію сучасного менеджменту (у суспільстві знань, у суспільстві інформаційному тощо), що передбачає «м'якість» як засобів, технологій та методів управління, так і зміну цілей управлінських стратегій, усвідомлення необхідності їх певної «розпливчастості», альтернативності.

Перш за все необхідно зазначити, що наукових доробок, які б повністю розкривали заявлену нами тему дослідження практично не існує, але проблеми дотичні до тем «м'якого управління» та «сучасного міжнародного освітянського простору» все таки викликають бурхливий інтерес у багатьох авторів науковців, серед яких ми можемо зазначити: О. Матвієнко, Н. Лавриченко, В. Ортинського, Л. Пуховської, Ж. Чернякової, А. Фоміних, О. Пехоти, Д. Пеньковця, М. Карпенко, Г. Тодосової, В. Галіцької, О. Ніла, П. Сантьяго, К. Тремблея, Е. Басрі, Е. Арнала тощо.

Значний інтерес для нашого дослідження становлять праці О. Матвієнко, у яких знайшов відображення аналіз базових принципів формування європейського освітнього простору. В монографії «Стратегії розвитку середньої освіти у країнах Європейського Союзу» авторка зазначає, що аналітичний вектор евристичних студій у царині теорії й практики порівняльної педагогіки спрямовано переважно на такі фундаментальні концепти розбудови сучасної освіти, як гуманізація й демократизація освіти, національні, регіональні й глобальні тенденції освітніх трансформацій, філософські виміри сучасної освіти, соціально-культурні фактори розвитку освіти, моделі оновлення освітніх систем, інтеграційні і дезінтеграційні процеси в освіті, модернізація цілей, структури і змісту освіти, нові концепції у дидактиці і прогрес освіти, централізація і децентралізація освітніх управлінських систем, реорганізація систем обов'язкової освіти, стандартизація й диференціація цілей, структури і змісту програм (curriculum) обов'язкової освіти, становлення систем неперервної освіти як базова стратегія розвитку освітніх систем, формування структур неперервної професійної освіти тощо. Відповідно формування європейського освітнього простору та його розбудова відбувається з урахуванням базових принципів країнами-учасницями ЄС (полікультурна Європа, мобільна Європа, Європа професійної підготовки для всіх, Європа навичок – підвищення якості базової освіти, Європа, яка відкрита для світу, створення спільного європейського дому, що базується на знанні європейських цінностей, духовних витоків і культурної спадщини Європи) [7, с. 140].

Стратегічні завдання формування європейського освітнього простору (визначення пріоритетних напрямів розвитку європейської освіти, створення уніфікованих

базових програм загальноосвітньої підготовки, упровадження педагогічних інновацій, збереження європейської культурної спадщини, утвердження загальноєвропейської системи цінностей у освітній діяльності) проаналізовано та представлено у працях Н. Лавриченко [6, с. 11].

На підтримку сучасних тенденцій полікультурності, глобалізації, демократизації, децентралізації освітнього простору В. Ортінський зазначає, що світ сьогодні об'єднаний турботою про виховання громадянина *всієї планети*. Інтенсивно розвивається міжнародний освітній простір, тому світове співтовариство прагне до створення глобальної стратегії освіти людини незалежно від місця її проживання й освітнього рівня. Усі країни об'єднує розуміння, що сучасна освіта має стати міжнародною; шкільна й університетська освіти набувають рис полікультурної освіти, яка розвиває здатність оцінювати явища з позиції іншої людини, різних культур, іншої соціально-економічної формації, створює полікультурне середовище [9, с. 72]. Поглиблення міждержавної співпраці в галузі освіти. Активність розвитку цього процесу залежить від потенціалу національної системи освіти й від рівних умов партнерства держав та окремих учасників. Істотне збільшення у світовій освіті гуманітарної складової загалом, а також завдяки введенню нових наукових і навчальних дисциплін, орієнтованих на людину: політології, психології, соціології, культурології, екології, ергономіки, економіки тощо.

Ще однією важливою причиною в розвитку світової модернізації вітчизняної освіти є значне поширення нововведень за умов збереження сформованих національних традицій та національної ідентичності країн і регіонів. Тому простір стає полікультурним і орієнтованим на розвиток людини й цивілізації загалом, більш відкритим до формування міжнародного освітнього середовища, наднаціональним за характером знань і залучення людини до світових цінностей [9, с. 72].

Входження України у світовий і європейський освітні простори зумовлює якісну трансформацію освіти відповідно до тенденцій міжнародного розвитку. Застосування принципів м'якого управління в освітній вітчизняній системі, на нашу думку, наближає Україну до процесу інтеграції в єдиний міжнародний освітній простір, де діють принципи демократії, інновацій, свободи, автономності, інтеграції тощо та прагнення до демократичної системи освіти, тобто доступність освіти всьому населенню країни і наступність її рівнів, надання автономності й самостійності навчальним закладам; забезпечення права на освіту всім охочим (можливість і рівні шанси для кожної людини здобути освіту в навчальному закладі будь-якого типу, незалежно від національної й расової належності); підвищений інтерес до обдарованих дітей і молоді, до особливостей розкриття й розвитку їхніх здібностей у процесі освіти; пошук додаткових ресурсів для освіти дітей із відхиленнями в розвитку, дітей-інвалідів.

На нашу думку, буде доречним звернути увагу на прогресивні заклади освіти міжнародного освітнього простору, які вже функціонують за принципами «м'якого» менеджменту. Перш за все, це «школа свободи – Саммерхілл». Про особливості функціонування школи ХХІ ст. (1921 р.) розкрито в роботі О. Ніла «Саммерхілл – виховання свободою». Вже з самої назви ми розуміємо, що в даній праці автор розкриває основні управлінські аспекти, принципи та методи виховання, в основі яких лежить власна свобода вибору як вчителя так і учнів. Школа Саммерхілл являє собою демократичну спільноту: всі питання, що стосуються управління школою, вирішуються на шкільних зборах, на яких присутні всі учні та працівники школи, при цьому кожен має рівний голос. Ці збори, фактично, є законодавчим і судовим органом школи. Всі члени спільноти – школи Саммерхілл – можуть надходити, як їм заманеться, поки їх дії не завдають ніякої шкоди іншим особам, відповідно до принципу Нілу «Свобода, а не всюдозволеність». У школі

Саммерхілл учні самі вибирають, які уроки їм відвідувати. Крім того, тут відсутня будь-яка система оцінювання. При прогулюванні уроків покарання ніяке не несесться [8].

Вальдорфська школа. У 1919 році на основі ідей австрійського філософа Рудольфа Штайнера в Штутгарті створили першу вальдорфської школи. Своєю назвою вона зобов'язана сигаретної фабрики Вальдорф Асторія, власник якої попросив Штайнера прочитати працівникам лекцію. Пізніше за допомогою Штайнера власник фабрики організував школу, яку могли відвідувати всі діти, – з цього і почалася історія Вальдорфської педагогіки.

Програма побудована навколо практичних занять. Їм присвячено цілий блок навчального дня: діти вчаться шити, малювати, вирізати з дерева. Матеріал подається «епохами»: наприклад, якщо учні вивчають математику, то їй приділяють увагу навіть в танці або роботі з деревом. Навчальна програма формується з урахуванням розвитку дитини. Наприклад, при вивченні історії віддається перевага тим періодів, які збігаються з формується у школяра поглядом на світ: у 6 класі, коли у дітей формується уявлення про справедливість і державності, проходять історію Римської імперії, а в 7 класі, в період початку статевого дозрівання, вивчають Середньовіччя з його яскраво вираженою мужністю (лицарі) і жіночністю (дами). Вальдорфские школи часто звинувачують в консервативних методах. Вчителі не вдаються на заняттях до допомоги комп'ютера та інтерактивних дощок, а учням до певного часу заборонено користуватися гаджетами [3].

Школа Muse (Каньйон Малібу, Каліфорнія, США). Школа Muse Відкрилася в 2006 році. Викладачі роблять акцент на природничо-наукові напрямки: вивчення космосу, біології, навколишнього середовища. Крім стандартних академічних занять можна відвідувати заняття з екології, видобутку енергії або переробки відходів. Програма школи включає кілька практичних курсів, наприклад, вирощування рослин і роботу з керамікою. На території школи є великий сад і простір, де діти можуть створювати щось своїми руками з підручних матеріалів. Нещодавно Джеймс Камерон (його дружина Еміс – керівник школи) встановив в кампусі сонячну батарею у вигляді величезного квітки, яка зможе забезпечувати 80% електроенергії, необхідної школі. Школа Муза веде як підготовчі заняття (для дітей з трьох років), так і звичайні класи, учням яких вже пропонується стажування в НАСА [3].

До речі, вищезазначений перелік налічує багато й інших шкіл Європейської спільноти, які також функціонують на засадах креативності, полікультурності, демократизації, що включає в себе поняття «м'якості». При чому необхідно відмітити, що культивування принципів м'якого управління в освітньому просторі зовсім не означає ослаблення сили впливу, будучи, скоріше, тактичним прийомом. Навпаки, управління, виражене в більш тонких формах, здатне ширше і глибше проникнути в структури суспільства.

Що ж, пропонуємо своє бачення основних принципів м'якого управління в міжнародному освітянському просторі, які б доречно було б застосовувати у вітчизняній освітній системі.

Перш за все, це *принцип «вільного вибору»*, який наголошує на можливості самостійного зваженого вибору багатьох фундаментальних складових освітнього процесу: вільного вибору навчального закладу, вибору спеціальності, форми навчання (денної та заочної), дисциплін, які мають прослуховуватись учнем, навчальних програм, інноваційних форм та методів викладання тощо.

Вільний вибір для особистості – формуюча складова її розвитку. Не дарма аспект вільного вибору закріплений, навіть, законодавчо. «Кожна людина має право на вільний розвиток своєї особистості, якщо при цьому не порушуються права і свободи інших людей, та має обов'язки перед суспільством, в якому забезпечується вільний і всебічний розвиток її особистості» – так записано у

статті 21 Конституції України [5, с. 4].

Окрім свободи вибору, розвиток особистості залежить від багатьох факторів, а його ефективне спрямування – від їх вдалого гармонічного поєднання. *Зовнішні фактори* особистісного розвитку, у тому числі *навчання і виховання*, сприяють розвитку і формуванню особистості лише взаємодіючи з *внутрішніми* механізмами її власної *активності*, самореалізації, самовдосконалення, само актуалізації, бажання вдосконалюватись тощо. Таким чином, як механізм, так і результат (а особливо результат стратегічно вагомий для розвитку особистості) такого складного процесу, як постійне здійснення вибору є основою розвитку особистості, що відбувається в процесі залучення людини до різних видів діяльності. Оскільки, окрім діяльності людина не розвивається, відповідно і під час навчально-виховної діяльності велику увагу необхідно приділяти вільному вибору учнів [1].

Однією з освітніх систем без надання можливості вільного вибору була радянська освітня система. Ми не можемо заперечувати її тогочасну необхідність (здобуття теоретичних та практичних знань на високому рівні, теоретична та практична підготовка міжнародних студентів, достатньо висококваліфіковані спеціалісти широкого профілю тощо), але без надання права вибору деяких складових навчально-виховного процесу, ми дійшли висновку, що нехтувались внутрішні механізми гармонізації розвитку особистості. Про це свідчить низький відсоток учнів та студентів (4-7% та 7-11% відповідно), що зберігають інтерес до навчання; 40% дітей не хотіли ходити до школи і лише 10% раділи зустрічі з учителем; 50% незадоволені шкільними знаннями; 90% учнівського часу було відведено на виконання репродуктивних дій. У частини учнів у зв'язку із перевантаженнями, перенапруженням виникають невротичні зміни психіки.

Рейтинг українських школярів у дослідженні успішності представників 32 країн світу (PISA-Test, 2003) склав: з читання – 28 місце, математики – 25, природничих наук – 28. Високий рівень освіченості (здатність здобувати, розуміти та критично оцінювати інформацію) показало тільки 2% учнів, успішно можуть адаптуватись у суспільство 36% учнів. Слабким місцем результатів учнівських робіт було недостатнє оволодіння вміннями ефективно вибирати знання з різних галузей наук, та невміння аргументовано висловити свою думку [1].

Варто зробити акцент на нормативних та варіативних частинах навчальних планів студентів та жорстко регламентовані програмних предметів учнів. Кажучи відверто, більшість науковців схильна вважати, дисципліни за вибором студента як основу навчального плану, а не одну-дві бажані заміни. В школі також є труднощі з вивченням предметів, які учням, відверто кажучи, не цікаві або ж взагалі не знадобляться у майбутньому. На обов'язкове виконання програм, яка визначає обсяг, темп та способи засвоєння інформації. Отже, ми маємо суперечність психологічних установок, у підсумку конфлікт інтересів. Цей конфлікт існував завжди, але загостривсь лише в останні десятиліття. Наш час називають постіндустріальним або інформаційним. Нині обсяг знань подвоюються впродовж 5-7 років, а в найновіших галузях знань ще швидше. Нині 70% усієї інформації учень отримує не від учителів. Керівники фірм та організацій наголошують на тому, що учні (студенти) 100% не готові до життя в новому суспільстві, тому що не в змозі самостійно вибирати із великої кількості необхідні знання, не можуть самостійно вибирати необхідну інформацію, приймати рішення, не здатні креативно мислити [1].

Вибір особистості стає впевненішим під час застосування групової навчальної *діяльності* – форми організації навчання в малих групах, об'єднаних загальною навчальною метою за опосередкованого керівництва вчителя та співпраці з учнями. Завдяки їй зміцнюється соціальний контакт між членами групи, формуються такі цінності, як суспільний досвід задоволення результатами особистої й сукупної роботи, взаємодопомога, взаємоконтроль; істотно зростає індивідуальна

допомога з боку вчителя та товаришів у групі тих, хто її потребує [1]. Але ж більшість викладачів, викладаючи матеріали з освітніх програм та курсів, взагалі не застосовують групові та колективні методи навчально-виховної роботи, тим самим нехтуючи внутрішніми мотиваторами розвитку особистості.

Наступним виокремимо *принцип «рівномірної участі в управлінні»*. Задля ефективного функціонування освітньої системи, на нашу думку, необхідно інтегрувати сили «всіх потенційних та існуючих» учасників освітнього процесу. Справа в тому, що з часів радянської освітньої реформи, суспільство продукує пасивні функції освітнього процесу, тобто держава створює умови навчально-виховної діяльності, закріплює норми та регламенти освітньої системи, а учні, батьки, трудові комітети, благодійні організації, потенційні роботодавці, громадські об'єднання, профспілкові союзи не приймають особливої участі у функціонуванні освітніх установ та покращенні освітньої системи України. Але необхідно наголосити, що в епоху суспільства знань освіта повинна і має бути пронизана процесами демократизації, глобалізації, постіндустріалізації, інформатизації тощо. Звичайно ж такі, подібні перетворення вимагають сили, коштів та часу. Саме тому необхідно зосередити сили учасників освітнього процесу на створити «новітню» систему освіти гідну сучасного креативного, творчого учня (студента). Даний принцип наголошує на правомірному використанні кожного голосу наявного учасника процесу управління, не залежно від того, чи то є (учасником) учень початкових класів, чи викладач, чи директор навчального закладу/ установи.

Одним із яскравих прикладів ефективної співпраці Головного управління освіти і науки виконавчого органу Київської міської ради (Київської міської державної адміністрації) з громадськістю є діяльність Об'єднання батьків школярів міста Києва та Київської міської ради старшокласників, що були створені у 1998 році. Вперше в історії європейської освіти на юридичному рівні було підтверджено і закріплено співпрацю освітян з батьківською та дитячою громадою як рівноправних партнерів у вирішенні проблем освітянської галузі [12, с. 102].

Нову модель державно-громадського управління освітою стали називати «Київським трикутником». Тристороння Угода про співпрацю була підписана на трьох рівнях – міському, районних, шкільних. Накопичено чималий позитивний досвід спільної діяльності адміністрації, батьків учнів та учнівських рад. Тісна та чітка взаємодія всіх сторін соціального «трикутника» сприяє створенню комфортних умов для забезпечення права на здобуття якісної освіти школярами міста. В освіті Києва багато зроблено для підтримки і розвитку партнерства школи і сім'ї. Аналіз діяльності шкільних «трикутників» виявив, що найбільш плідною є діяльність «трикутника» з наступних напрямів: – відвідування учнями занять та забезпечення зайнятості учнів у позаурочний час; – участь у роботі шкільних рад з профілактики правопорушень, у загальношкільних святах, благодійних акціях; – організація і проведення заходів, направлених на профілактику негативних явищ в учнівському середовищі та формування здорового способу життя; – допомога у реалізації та вирішенні господарських питань; – організація науково-методичного забезпечення навчально-виховного процесу (поповнення бібліотечних фондів науковою та художньою літературою, здійснення наукового керівництва при написанні робіт МАН, комп'ютерно-інформаційна підтримка); – організація Днів відкритих дверей (відвідування батьками уроків, виховних заходів, проведення круглих столів з проблемних питань навчального закладу); – підтримка шкільної преси [8].

Також необхідно звернутися до вищезазначеної нами праці «Самерхіл», де О. Ніл описує загальні збори «школи свободи». Склад зборів включає всіх учнів та викладачів, представників адміністрації, які виявили бажання приймати участь у вирішенні нагальних проблем «Самерхілу». Звертається особлива увага, на вільний вибір і рівноправність голосу як учня так і директора школи. Навіть,

якщо директор школи заперечує необхідність функціонування певного правила в життєдіяльності школи, але загальна громада «не проти», то думка директора залишається не почутою або поза увагою, а ж доки на наступному засіданні Загальних зборів не буде спростоване раніше прийняте рішення [13, с. 186].

Наступним принципом м'якого управління в міжнародному освітньому просторі необхідно виокремити *принцип автономності* освітнього навчального закладу. У міжнародній практиці автономія навчального закладу ґрунтується на принципі дотримання академічних свобод. В свою чергу, академічні свободи – самостійність і незалежність учасників освітнього процесу під час провадження педагогічної, науково-педагогічної, наукової та/або інноваційної діяльності, що здійснюється на принципах свободи слова і творчості, поширення знань та інформації, проведення наукових досліджень і використання їх результатів та реалізується з урахуванням обмежень, встановлених законом [2]. Рівень і характер академічних свобод є показником, котрий характеризує реформи у вищій освіті будь-якої країни.

Університетська автономія сприятиме:

- реалізації курсу України на європейську інтеграцію,
- підвищенню якості підготовки фахівців, їхньої конкурентоспроможності та відповідальності перед суспільством,
- підвищенню стандартів інтелектуальної творчості, креативності, винахідливості тощо,
- реальному зв'язку академічної та університетської науки.

У *Великій Британії*, де університети мають ширшу, ніж будь де у Європі, автономію, вважається, що ринок і конкуренція є основними стимулами вдосконалювання системи університетської освіти.

Політика уряду Великобританії відповідно передбачає, що:

- університети повинні менше залежати від державного фінансування, більше покладатися на різні джерела доходів;
- асигнування держави на оплату праці викладачів і науково-дослідну діяльність повинні розмежовуватися. Працю викладачів варто оплачувати залежно від числа студентів і рівня навчання, а науково-дослідну роботу фінансувати тільки в університетах, які мають досить великий науковий потенціал;
- плата за навчання диференціюється в залежності не тільки від статусу університету, але й програм навчання;
- оплата праці викладачів також повинна диференціюватися;
- університети фінансуються державою за контрактами, у тому числі на виконання наукових робіт і надання послуг;
- університети знаходять додаткові джерела доходів і здійснюють програми безперервної освіти;
- система стипендій повинна замінитися системою позик [4, с. 119].

В *Італії* університетська автономія гарантується Статтею 33 Конституції країни. Вона обмежується лише остільки, оскільки університети, як і інші ВНЗ, маючи статус юридичної особи й будучи державними установами, включені в структуру державних органів як її складові елементи. Увесь основний персонал університетів віднесений до категорії державних службовців. У 1991 р. Міністерство науки й університетів Італії розробило законопроект про автономію університетської системи освіти, що визнає університети повністю автономними у вирішенні питань організаційної структури, змісту навчальних програм, форм і методів управління [4, с. 119].

У *ФРН*, відповідно до Конституції країни й загального закону про вищу освіту, відповідальність за розвиток освіти й науки покладається на земельні й федеральні органи влади, але останні виконують лише координуючі функції. Земельні парламенти (ландтаги) й місцеві органи управління визначають із урахуванням місцевих умов основні напрямки політики в галузі вищої освіти, створюють необхідні умо-

ви для діяльності ВНЗ, виділяють кошти на їхнє фінансування. Діяльність ВНЗ регулюється уставами, затверджуваними земельними й державними органами управління, за якими їм надається самостійність у встановленні структури, змісту й методів навчання, в організації наукових досліджень і розподілі фінансових коштів. Функціонують органи самоврядування: вчена рада й кураторій, які вирішують питання про бюджет, створення й скасування підрозділів вищого навчального закладу, розвитку зв'язків із закордонними ВНЗ [4, с. 119].

Університети США користуються ще більшою автономією й мають більше академічних свобод. У своїй навчальній і науково-дослідній діяльності вони спираються, в основному, на суспільні, а не державні структури, це обумовлено тим, що за Конституцією США сфера вищої освіти віднесена до компетенції органів управління штатів, а не федерального уряду.

В американських коледжах і університетах існує п'ять рівнів адміністративного управління, кожний з яких чітко визначений і має свої функції в рамках відповідної інституціональної структури. Вищий рівень адміністративного управління в державних ВНЗ забезпечує керуюча або координуюча рада штату (або провідного університету штату), у приватних коледжах і університетах – рада опікунів (the Board of Trustees) або рада управляючих (the Board of Governors). Основна функція таких рад – вироблення загальної фінансової й академічної політики, здійснення загального контролю за використанням землі, будов, іншій власності, що належить університету, і контроль за всіма його витратами.

Щорічно ради розглядають і затверджують доповідь для виконавчої влади штату, у якому характеризуються: стан університету, його прибутки й витрати, склад професорсько-викладацького, адміністративного й іншого персоналу, службові позиції й оклади, розподіл студентів по департаментах і навчальних програмах, плановані витрати на наступний фінансовий рік, здійснені вдосконалення й експерименти, їхня вартість і результати.

Якщо університет успішно виконує свої функції по навчанню й знаходить необхідні фінансові засоби для наукових досліджень, він користується повною свободою у здійсненні досліджень, обговоренні й публікації їхніх результатів. Автономія в цій області є основою академічних свобод університету [4, с. 120].

Принцип «особистісного розвитку» в міжнародному освітянському просторі завдяки функціонуванню освітньо-виховних проектів та програм, що містить в собі особистісно-орієнтований підхід в навчально-виховному процесі.

Особистісно-орієнтований підхід передбачає не формування особистості із заданими властивостями, а створення умов для повноцінного прояву і відповідно розвитку особистісних функцій суб'єктів освітнього процесу. Особистісний підхід як напрям діяльності педагога – це базова ціннісна орієнтація педагога, яка визначає його позицію у взаємодії з кожною дитиною в колективі. Особистісний підхід передбачає допомогу педагогу і дитині в усвідомленні себе особистістю, виявлення, розкриття їхніх можливостей, становленні самосвідомості, в здійсненні особистісно-значущих і суспільно прийнятих способів самовизначення, самореалізації та самоствердження [10, с. 180].

Дещо про розвиток об'єкта освітнього-виховного управління (учня, студента, школяра) як індивіда, як особистості нами було зазначено раніше в контексті принципу «проблеми вибору». В даному випадку нам необхідно позиціонувати розвиток особистості як розкриття здібностей, таланту, опанування навичок, прояви творчості, креативу, виконання бажаної роботи, заняття улюбленою справою тощо. В сучасній системі освіти формується майбутній фахівець, висококласний працівник, що має бути задоволений своєю роботою, мати мотивацію до її виконання, отримувати насолоду від її завершення. Все це можливо за умови правильного виховання дитини, надання змоги самореалізації особистості, в рамках окремих проектів реалізовувати свої здібності тощо. Якщо учень, студент за до-

помогою освітянського проекту задовольнить свої амбіції (в позитивному сенсі цього слова), то суспільство отримає «щасливого» працівника, який буде ефективно виконувати свої обов'язки та мистецьки підходити до вирішення поставлених задач та намічених цілей.

Принцип застосування інноваційних форм роботи в міжнародному освітянському просторі. Даний принцип наголошує на наявності вміння вчителя в різних умовах, викликати мотивацію діяльності учня шляхом створення проблемної ситуації, нестандартної технології, акцентування уваги учня на новому аспекті досліджуваної проблеми і т.д. На відміну від авторитарного суб'єкт-об'єктного (що вимагає строгого проходження алгоритмом, вказаним учителем) новий варіант управління стимулює саморозвиток керованої системи, орієнтується на творчі здібності, мотивацію учнів, на суб'єкт-суб'єктні відносини [11, с. 120].

Умовою ефективного застосування інноваційних технологій у навчальному процесі нами визначено створення інноваційного навчального середовища, спрямованого на забезпечення самореалізації особистості та заснованого на розробці та застосуванні у навчальному процесі інтерактивних форм і методів його засвоєння. Під освітнім інноваційним середовищем ми розуміємо навчальне середовище, що будується на принципах кооперації навчальної діяльності як рівноправної взаємодії студентів у невеликих групах, що об'єднуються для вирішення загального завдання і спільними зусиллями досягають взаємної згоди.

Відтак, все більшої популярності набувають такі форми роботи як брифінги, вебінари, рольові ігри, ділові ігри, творчі завдання, стрес-методи, арт-терапія, дискусійні клуби тощо.

Принцип міжнародної академічної мобільності, тобто використання міжнародних освітянських програм по обміну студентами. Розглядаючи процес формування прицільного інформаційного впливу на певні групи людей, теоретики «м'якої сили» особливо виділяють роль програм міжнародних обмінів. Тема досвіду, придбаного людиною в ході перебування за кордоном, в полікультурному середовищі, широко розробляється психологами, культурологами та представниками інших дисциплін. «М'який» інформаційний та культурний вплив на свідомість цієї аудиторії в перспективі здатне змінити зміст і характер міждержавних відносин відповідних країн. У багатьох публікаціях, присвячених питанням міжнародного співробітництва в галузі вищої освіти, як синонім використовується термін «міжнародна академічна мобільність», під яким розуміють переміщення осіб з однієї країни в іншу з метою навчання, проведення досліджень, наукового стажування та іншої академічної діяльності. Але зміст обмінних програм не зводиться лише до академічній сфері освіти. Освітні програми або заходи, які розробляються урядовими відомствами для реалізації зовнішньополітичних завдань і фінансуються з держбюджету, складають значну частку міжнародних обмінів. Однак поряд з цим існують програми культурного обміну, молодіжні програми сезонної зайнятості, волонтерський рух, «чиновницький туризм» – «технічні освітні програми» для співробітників держустанов різного рівня, політиків і фахівців різних галузей [14].

В результаті нашого дослідження можна констатувати, що класичні моделі навчання, несучі конструкції виховання та формування індивідуальності в закладах сучасної освіти вже не можуть задовольнити потреби якісно нової («надсучасної») особистості суспільства XXI ст. Відповідно метою м'якого управління якраз є інтеграція інноваційних, творчих, креативних, полікультурних, мотиваційних принципів як в систему освітньої діяльності вітчизняного «ринку» освіти, так і до міжнародного освітнього простору. Саме система освіти має бути орієнтована на підготовку висококваліфікованого працівника міжнародного рівня, саме система освіти покликана сприяти появі особистостей якісно нових рис та компетентностей. Відповідно за допомогою використання у вітчизняній

освітній системі принципів м'якого управління міжнародного освітнього простору працівник майбутнього (чи то учень, чи студент тощо) зможе мислити креативно, творчо та знайти правильний підхід до будь-якої ситуації, чи то стрес, ризик чи непередбачуваність. Серед основних принципів нами були виокремлені наступні: принцип «рівномірної участі в управлінні», принцип автономності, принцип «вільного вибору», принцип автономності, принцип «особистісного розвитку», принцип застосування інноваційних форм роботи, принцип міжнародної академічної мобільності.

БІБЛІОГРАФІЧНІ ПОСИЛАННЯ:

1. Галіцька В. П. Вільний вибір людини – основа розвитку особистості [Електронний ресурс]. // Блог Вознесенської ЗОШ № 8 – URL: <http://voznescensk-school8.mirshkol.com/uk/article/vilnii-vibir-liudinosnovarozvitku-osobistosti.html>. (Дата звернення: 9.10.2016)
2. Закон України «Про вищу освіту» [Електронний ресурс]. – URL: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/1556-18>. (Дата звернення: 9.10.2016)
3. Карп'як О. Людяна освіта: вальдорфські школи в Україні [Електронний ресурс]. // BBC Україна, 2013 – URL: http://www.bbc.com/ukrainian/entertainment/2013/09/130925_waldorf_school_ko. (Дата звернення: 9.10.2016)
4. Карпенко М. Проблеми і перспективи автономізації українських ВНЗ в контексті Європейського досвіду університетської автономії: Експертна доповідь. – К.: НІСД, 2007. – 264 с.
5. Конституція України: Прийнята на п'ятій сесії Верховної Ради України 28 червня 1996 року. – К.: Преса України, 1997. – 80 с.
6. Лавриченко Н. М. Європа освіти і порівняльна педагогіка в їх обопільному поступі // Порівняльно-педагогічні студії, 2009, № 1, С. 10–18.
7. Матвієнко О. В. Стратегії розвитку середньої освіти у країнах Європейського Союзу: монографія. – К.: Ленвіт, 2005. – 381 с.
8. Нилл А. Школа Саммерхилл – воспитание свободой [пер. с англ. Ю.И. Турчаниновой, Э.Н. Гусинского.]. – Москва: АСТ, 2014. – 478 с.
9. Ортинський В. Л. Педагогіка вищої школи: навч. посіб. – К.: Центр учбової літератури, 2009. – 472 с.
10. Пеньковець Д. В. Особистісно-орієнтована освіта як умова формування професійної компетентності у майбутніх учителів фізичної культури // Вісник Чернігівського національного педагогічного університету. Сер.: Педагогічні науки. Фізичне виховання та спорт, 2014, Вип. 118(2), С. 180–183.
11. Пехота О. М. Особистісно-орієнтоване навчання: підготовка вчителя. – Миколаїв: Вид-во «Іліон», 2007. – 272 с.
12. Пуховська Л. П. Перспективи формування світового освітнього простору в ХХІ столітті // Педагогіка, 2004, № 2, С. 102–105.
13. Тодосова Г. І. Шляхи розвитку державно-громадського управління освітою в Україні: європейський досвід та українська реальність // Тодосова Г. І. Державно-громадське управління освітою в Україні: європейський досвід та українська реальність // Зб. наук. пр. НАДУ. – К.: Вид-во НАДУ, 2008, Вип. 3, С. 185–205.
14. Фоминых А. «Мягкая мощь» обменных программ [Электронный ресурс] // Журнал теории международных отношений и мировой политики, 2015 – URL: <http://www.intertrends.ru/sixteenth/008.htm>. (Дата обращения: 9.10.2016)
15. Чернякова Ж. Інтернаціоналізація європейського освітнього простору: етапи розвитку та пріоритетні завдання // Порівняльно-педагогічні студії. – 2013, № 4, С. 125–131.

REFERENCES:

1. Halitska V. P. Vilnyi vybir liudyny – osnova rozvytku osobystosti // Bloh Voznesenskoj ZOSH # 8 [Free choice of the person – a basis of development of personality] [Electronic resource]. – URL: <http://voznescensk-school8.mirshkol.com/uk/article/vilnii-vibir-liudinosnovarozvitku-osobistosti.html>.
2. Zakon Ukrainy «Pro vyshchu osvitu» [The law of Ukraine «On higher education»] [Electronic resource]. – URL: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/1556-18>.
3. Karpjak O. Liudiana osvita: valdorfski shkoly v Ukraini [Humane education: the Waldorf schools in Ukraine] // BBC Ukraina. – 2013 [Electronic resource] – URL: http://www.bbc.com/ukrainian/entertainment/2013/09/130925_waldorf_school_ko.
4. Karpenko M. Problemy i perspektyvy avtonomizatsii ukrainskykh VNZ v konteksti

Yevropeiskoho dosvidu universytetskoï avtonomii: Ekspertna dopovid [Problems and prospects of autonomy of Ukrainian universities in the context of the European experience of University autonomy: an Expert report]. – K.: NISD, 2007. – 264 s.

5. Konstytutsiia Ukrainy: Pryiniata na piatii sesii Verkhovnoi Rady Ukrainy 28 chervnia 1996 roku [The Constitution of Ukraine: Adopted at the fifth session of the Verkhovna Rada of Ukraine on 28 June 1996]. – K.: Presa Ukrainy, 1997. – 80 s.

6. Lavrychenko N. M. Yevropa osvity i porivnialna pedahohika v yikh obopolnomu postupi [Europe of education and comparative pedagogy in their mutual development of comparative educational studies] // Porivnialno-pedahohichni studii, 2009, # 1, S. 10–18.

7. Matviienko O. V. Stratehii rozvytku serednoi osvity u krainakh Yevropeiskoho Soiuzu: monohrafiia [Strategy of development of secondary education in the countries of the European Union: monograph]. – K.: Lenvit, 2005. – 381 s.

8. Nill A. Shkola Sammerkhill – vospitanie svobodoy [Summerhill School – education freedom]. – Moskva: AST, 2014. – 478 s.

9. Ortynskiy V. L. Pedahohika vyshchoi shkoly: navch. Posib [Pedagogy of higher school: studies. manual.]. – K.: Tsentri uchbovoi literatury, 2009. – 472 s.

10. Penkovets D. V. Osobystisno-orientovana osvita yak umova formuvannya profesiinoï kompetentnosti u maibutnikh uchyteliv fizychnoi kultury [Personality-oriented education as a condition of formation of professional competence of future teachers of physical culture] // Visnyk Chernihivskoho natsionalnoho pedahohichnoho universytetu. Ser.: Pedahohichni nauky. Fizychnye vykhovannia ta sport, 2014, Vyp. 118(2), S. 180–183.

11. Piekhot O. M. Osobystisno-orientovane navchannia: pidhotovka vchytelia [Student-centered teaching: teacher training]. – Mykolaiv: Vyd-vo «Ilion», 2007. – 272 s.

12. Pukhovska L. P. Perspektyvy formuvannya svitovoho osvitnoho prostoru v KhKhI stolitti [Prospects for the formation of world educational space in the XXI century] // Pedahohika, 2004, # 2, S. 102–105.

13. Todosova H. I. Shliakhy rozvytku derzhavno-hromadskoho upravlinnia osvitoiu v Ukraini: yevropeiskyi dosvid ta ukrainska realnist [Ways of development of state-public management education in Ukraine: European experience and Ukrainian reality] // Todosova H. I. Derzhavno-hromadske upravlinnia osvitoiu v Ukraini: yevropeiskyi dosvid ta ukrainska realnist // Zb. nauk. pr. NADU. – K.: Vyd-vo NADU, 2008, Vyp. 3, S. 185–205.

14. Fominykh A. «Myagkaya moshch'» obmennykh programm [«Soft power» exchange programs] [Electronic resource] // Zhurnal teorii mezhdunarodnykh otnosheniy i mirovoy politiki, 2015 – URL: <http://www.intertrends.ru/sixteenth/008.htm>.

15. Cherniakova Zh. Internatsionalizatsiia yevropeiskoho osvitnoho prostoru: etapy rozvytku ta priorytetni zavdannia [The internationalization of European educational space: development stages and priorities of] // Porivnialno-pedahohichni studii. – 2013, # 4, S. 125–131.

Гордиенко О. О., аспирант кафедры социальной философии и философии образования НПУ имени Н. П. Драгоманова (Киев, Украина), E-mail: olia.gordienko13@gmail.com

Принципы мягкого управления в международном образовательном пространстве.

Аннотация. Статья посвящена детальному анализу основных принципов мягкого управления в международном образовательном пространстве, которые уместно было бы применять в отечественной образовательной системе. Среди основных принципов автором были выделены следующие: принцип «равномерной участия в управлении», принцип автономности, принцип «свободного выбора», принцип автономности, принцип «личностного развития», принцип применения инновационных форм работы, принцип международной академической мобильности.

Ключевые слова: управление, мягкое управление, образовательное пространство, принципы мягкого управления, развитие, автономность, инновационные формы работы, академическая мобильность.

Gordienko O., postgraduate student of chair of social philosophy and philosophy of education National Pedagogical Dragomanov University (Kiev, Ukraine), E-mail: olia.gordienko13@gmail.com

Soft governance principles in the international educational space.

Abstract. The article is devoted to a detailed analysis of the basic principles of management in the soft international educational space that would be appropriate to be applied in the national

educational system. The main author was singled out are: the principle of «uniform participation in governance», the principle of autonomy, the principle of «free choice» principle of autonomy, the principle of «personal development» principle of innovative forms of work, the principle of international academic mobility.

Keywords: *management, soft management, educational environment, principles of soft management, development, autonomy, innovative forms of work, academic mobility.*

УДК 14

Захарчук О. Ф.,

кандидат философских наук, доцент кафедры философии
Государственный ВУЗ «Национальный горный университет»
(Днепро, Украина), E-mail: zaharchuk1978@i.ua

ОБЩЕСТВЕННЫЙ ИДЕАЛ СКВОЗЬ ПРИЗМУ АРИСТОКРАТИЧЕСКИХ ВОЗЗРЕНИЙ ФРИДРИХА НИЦШЕ

Аннотация. В статье рассматриваются социально-философские воззрения Ф. Ницше относящиеся к его представлениям об идеальном обществе. Анализируется непосредственное содержание ницшеанских представлений о природе социальных отношений как иррационалистических в своей основе. Посредством привлечения ряда работ авторитетных зарубежных и отечественных исследователей анализируются актуальные проблемы и тенденции развития современного общества.

Ключевые слова: Фридрих Ницше, социальное, рационализм, иррационализм, аристократия, иерархическое общество, власть.

Одной из непреходящих проблем цивилизации по праву считается проблема гармонизации общественных отношений. О возможности построения идеального государства размышляли еще, как известно, древние греки, в частности Платон. Если же обратиться к современным реалиям, то данная проблема является актуальной, прежде всего, в контексте попыток современных исследователей осмыслить пути решения существующих социальных конфликтов и противоречий, найти пути минимизации негативных явлений в жизни общества.

Хотя историческая практика не раз демонстрировала утопичность, а зачастую и опасность многих теорий построения идеального общества, тем не менее, изучение истории данного вопроса обогащает современное социальное знание, позволяет пусть и на ошибках, лучше понять сущность многих общественных проблем и процессов, помогает видеть тенденции их развития.

В этой связи неслучайным является интерес многих современных исследователей к фигуре Фридриха Ницше, философия которого так или иначе существенным образом повлияла на общественную мысль XX в., а многие идеи немецкого мыслителя пусть, быть может, и косвенным образом, но присутствуют и в современной культуре.

Говоря о социальном идеале у Ф. Ницше, безусловно, следует говорить об элитарном, иерархическом, аристократическом и даже антидемократическом его характере. Ф. Ницше воспекает неравенство во всех его проявлениях, считая его естественным проявлением жизни вообще и залогом социального здоровья в частности.

Обосновывая принцип неравенства, необходимость построения общественной системы на его основе мыслитель отмечает, что только верхушка общества, аристократия может двигать общество вперед, создавать ценности, да и вообще, сам человек и его дальнейшее развитие возможно только благодаря наличию неравенства: «Во всех сколько-нибудь зависимых слоях народа заурядный человек *был* только тем, чем его *считали*: вовсе не привыкший сам устанавливать цену, он и себе не придавал никакой другой цены, кроме назначенной ему его господами (создавать ценности – это истинное *право господ*)» [4, с. 385]. То есть, если мож-

но так сказать, осознание человека себя именно как человека происходит в среде аристократии.

Тезис Ф. Ницше о том, что созидать ценности в состоянии только аристократия, легко опровергнуть, если вспомнить о существовании народного творчества, традиций, обычаев и др. явлений, того, что называется народной культурой. Известно также, сколько выдающихся людей вышло «из народа».

Что касается того, что массы склонны принимать навязываемые ей мнения и самооценки, то, с одной стороны, да, конечно же, склонны. Но с другой стороны, может быть и в меньшей степени, чем аристократия, массы так же могут созидать ценности. Здесь можно сослаться на самого Ф. Ницше, который сам же досконально описал мораль рабов.

Данная мораль, по его словам, была создана массой как совокупностью простых людей, а уже позже была отшлифована отдельными выдающимися личностями. Мало того, большинство смогло навязать свою мораль господам, подстроить под свои нужды всю общественную жизнь. Конечно, по Ф. Ницше мораль рабов ведет к упадку и гибели, поэтому массы создают, так сказать, не истинные ценности. Но, в любом случае, способность что-то создавать, способность к самооценке остается, поэтому и этот довод Ф. Ницше представляется не до конца обоснованным и убедительным.

В политическом смысле так же можно привести доводы в пользу аристократии. А. Токвиль так пишет о преимуществах аристократии над демократией: «В целом можно сказать, что демократическое законотворчество несет больше блага человечеству, чем аристократическое. Однако это его единственное преимущество.

Аристократия значительно более умело пользуется законодательством, чем демократия. Она хорошо владеет собой, ей незнакомы мимолетные увлечения, она тщательно вынашивает свои замыслы и умеет дожидаться благоприятного случая для их воплощения. Она действует со знанием дела и умеет в определенный момент мастерски направить совокупную силу своих законов на единую цель.

О демократии этого сказать нельзя: ее законы почти всегда несовершенны или несвоевременны» [5, с. 185].

Очевидно, что урегулировать интересы внутри меньшинства гораздо легче, чем внутри большинства, однако если исходить все же не только из интересов аристократии, как это делает Ницше, следует признать что общая польза демократии выше ее частных недостатков.

Более обоснованным у Ф. Ницше видится выведение превосходства аристократии из принципа конкуренции. В конкурентной борьбе естественно, что верх берут наиболее сильные: «Люди, еще естественные по натуре, варвары в самом ужасном смысле слова, хищные люди, обладающие еще не надломленной силой воли и жаждой власти, бросались на более слабые, более благонравные, более миролюбивые расы» [4, с. 379]. Философ так же справедливо указывает, что в обществе, в отличие от природных условий, первостепенное значение имеет не физическая сила, а определенный склад характера, душевные качества: «Каста знатных была вначале всегда кастой варваров: превосходство ее заключалось, прежде всего, не в физической силе, а в душевной, — это были *более цельные люди* (что на всякой ступени развития означает также и «более цельные звери»)» [4, с. 385]. Понятно, что у власти скорее окажется стремящийся к ней во что бы то ни стало человек, чем тот, кто будет постоянно сомневаться в средствах ведущих к цели, мучаться последствиями совершенных действий и т. д.

Такое положение для Ф. Ницше является желаемым, так как оно соответствует представлениям мыслителя об универсальных законах бытия. Но куда более важно подчеркнуть, что принцип конкуренции сам по себе не является иррациональным. Данный принцип лежит не только в основе биологической жизни, но, в частности, и в основе рыночной экономики, и в основе демократической систе-

мы. Те же материалисты признают, что на первоначальных этапах своего развития аристократия формировалась из наиболее энергичных и решительных представителей общества. То есть, в данном случае можно говорить об определенном рационализме и объективизме Ф. Ницше.

Высший класс, аристократия имеет право на абсолютный произвол по отношению к ниже стоящим еще и потому, что она является не только «смыслом и высшим оправданием существующего строя», что дает ей право «со спокойной совестью принимает жертвы огромного количества людей, которые должны быть подавлены и принижены *ради неё* до степени людей неполных, до степени рабов и орудий» [4, с. 380]. Главное отличие и назначение знати Ф. Ницше видит даже не в этом, а в том, что «её основная вера должна заключаться именно в том, что общество имеет право на существование *не* для общества, а лишь как фундамент и помост, могущий служить подножием некоему виду избранных существ для выполнения их высшей задачи и вообще для высшего *бытия*» [4, с. 380].

В связи с данной трактовкой сущности иерархического общества следует привести рационалистическое понимание источников властных отношений.

Г. Бирюкова указывает: «Осознание человеком смысла жизни на рациональном уровне достаточно часто создает понимание необходимости расширения круга своих возможностей через получение власти над другим человеком или другими людьми. Таким образом, все люди находятся во взаимозависимых отношениях и постоянно оказываются или в ситуации властвования над другим (другими), или подчиненности.

Желание властвовать вызвано тем, что возможность подчинять себе других позволяет человеку в большей степени удовлетворить свои потребности» [1, с. 24]. По сути дела, иррационалист Ф. Ницше относительно идеи иерархического общества говорит то же самое. Высший класс эксплуатирует низший в своих интересах. При этом интерес этот у философа понимается фактически как потребность, через которую высший класс самоидентифицируется и самореализуется как таковой. Собственно, Ф. Ницше постоянно призывает и желает, чтобы класс господ относился к низшим классам исключительно потребительски, только как к средству, инструменту реализации своих «высших господских» целей и задач.

Конечно, как можно увидеть, рационализм на первое место ставит именно осознание человеком тех или иных положений – в данном случае своих потребностей. Ф. Ницше же говорит о том, что знать должна верить в имманентно присущее ей превосходство над чернью. Однако, как и рационалисты, немецкий мыслитель большое значение отводит потребностям. То есть у знати существует объективная потребность в той же самореализации, которую она может реализовать только посредством черни.

Таким образом, на уровне фундаментальных оснований Ф. Ницше остается последовательным иррационалистом. На уровне же конкретного рассмотрения, в данном случае – механизмов функционирования иерархического общества, философ вольно или невольно сближается с рациональной концепцией.

Здесь у Ф. Ницше прослеживается уже стремление придать аристократии некое сакральное значение. Ведь ее представители должны верить, что их жизнь и деятельность образует собой некое высшее, недоступное и непонятное другим бытие. Характер этой веры, согласно философу, должен быть близок к религиозной вере: «*Вера* – вот что решает здесь, вот что устанавливает ранги, – если взять старую религиозную формулу в новом и более глубоком смысле: какая-то глубокая уверенность знатной души в самой себе, нечто такое, чего нельзя искать, нельзя найти и, быть может, также нельзя потерять. – *Знатная душа чтит сама себя*» [4, с. 399].

Стремление Ф. Ницше придать знати, а, по существу, и всей иерархической системе религиозный статус вполне можно понять, если вспомнить крайне нега-

тивное отношение философа к традиционным формам религии как проявлениям «морали рабов». Следует подчеркнуть, что такая новая вера, как следует из слов Ф. Ницше, должна выступать основным механизмом, обеспечивающим знати практическое право применения абсолютного произвола, да и вообще, вся общественная система должна скрепляться верой. Как уже отмечалось, любая диктатура опирается в первую очередь на иррациональные аффекты.

Итак, в своем общественном идеале Ф. Ницше делает ставку на глубоко иррационалистические основания, которые в данном случае имеют эмоциональное, психологическое содержание.

Помимо этого, нельзя также не указать на тенденцию у Ф. Ницше к биологизации различий между высшим и низшим классом. Философ считает, что способ поведения людей в обществе, их моральные качества заложены в них генетически и передаются по наследству, а не формируются под действием объективных условий окружающей (прежде всего социальной) среды: «Совершенно невозможно, чтобы человек *не* унаследовал от своих родителей и предков их качеств и пристрастий, что бы ни говорила против этого очевидность. В этом заключается проблема расы. Если мы знаем кое-что о родителях, то позволительно сделать заключение о детях» [4, с. 389].

То же самое, по сути, утверждает и А. Шопенгауэр, которому биологизм во взглядах на общество был присущ даже в большей степени нежели Ф. Ницше. «...Все-таки стоит подумать о том, что если бы в числе наказаний, как самое тяжкое после смертной казни, существовала кастрация (если не ошибаюсь, так это действительно имело место у некоторых древних народов), то из мира исчезли бы целые поколения негодяев, — тем более что, как известно, большинство преступлений совершается уже в возрасте между двадцатью и тридцатью годами» [6, с. 544–545].

Хотя, как видно, по форме взгляды Ф. Ницше и А. Шопенгауэра весьма схожи, важно отметить, что дальнейшие цели, которые преследовали эти два идейно близкие философа исходя из принципа биологизма, различны. Если А. Шопенгауэр предлагал заниматься человеческой селекцией для облагораживания уже существующего человечества, и в интересах всего общества, то Ф. Ницше идет значительно дальше, подразумевая, что подобная селекция, в конце концов, поспособствует появлению сверхчеловека. Необходимо подчеркнуть, что именно через идею сверхчеловека следует понимать учение Ф. Ницше об обществе.

Касательно рассмотрения биологических факторов относительно социальной структуры, следует признать их правомерность в том, что касается особенностей психологии индивида и связанной с ней наследственностью, которые влияют на его поведение в обществе. Но абсолютизировать, как это делает Ф. Ницше, фактор наследственности недопустимо.

Хорошо известно, что внутри одного биологического вида, каким является человек, те или иные биологические особенности могут проявляться у всех его представителей. И у благородных родителей могут появиться неблагородные дети, в смысле наличия или отсутствия у них таких черт, которые отсутствуют у их родителей. Кроме того, если бы Ф. Ницше был прав, приписывая качества зависти, невоздержанности и самооправдывания биологической природе плебеев, то в этом случае, дети простых людей, попав даже в грудном возрасте в аристократическую среду, не смогли бы воспринять ее ценностей, способа ее жизни, в любом случае, плохо бы в нее вписывались. И наоборот, дети аристократов, случайно попавшие в семьи простых людей, генетически бы не восприняли способа жизни и ценностей плебеев. Этого, как свидетельствуют исторические примеры, не происходит.

Все это общеизвестно, и было известно во времена Ф. Ницше. Почему же философ настаивает на таком явно субъективном мнении? (В начале вышеприведенного высказывания Ф. Ницше сам оговаривается, что его идея противоречит

действительности). Еще раз следует повторить, что это необходимо мыслителю для согласования идеи иерархического общества с главной его идеей – идеей о сверхчеловеке.

Возвращаясь в наше время, возникает вопрос — каким же образом ницшеанский социальный идеал может быть апробирован для современных социальных исследований?

Следует сказать, что данную проблему можно понимать и в плоскости человек-общество. Так еще современник Ф. Ницше Дж. С. Миль заметил, что: «В мире вообще растет стремление увеличить власть над личностью, поскольку все перемены стремятся усилить общество и ослабить личность. Это – не случайное зло, которое само собой исчезает, – наоборот, оно будет расти. Желание и правителей, и граждан навязать свои взгляды и пристрастия так энергично поддерживается свойствами человеческой природы (у одних лучшими, у других худшими), что его вряд ли сдерживает что-либо, кроме недостатка власти» [3, с. 13].

Уже современный исследователь В. Лях по этому поводу пишет: «Общественная среда создает условия для развития личности (и тогда выходит, что изоляция человека от общества является для него губительной), а с другой – социально-экономические (в первую очередь) обстоятельства требуют от человека какого-то одностороннего развития, лишают его возможности развиваться в направлении его самобытности и уникальности. И тогда самобытное развитие человека предстает как восстание против давления социальности, как выход за границы будничной жизни, как преодоление привычных форм поведения, мышления, психических реакций и т. д.» [2, с. 18].

Исходя из такой постановки проблемы, идея иерархического общества Ф. Ницше как раз и может быть понята как попытка противостояния диктатуре общества, как начало осмысления в западной философии сложности и важности данной проблемы. Возможно, что форма (идея иерархического общества) в которой Ф. Ницше стремиться вывести свою философию за рамки традиционных на тот момент представлений о социуме, с современной точки зрения несовершенна и консервативна. Но сам факт этого стремления, сама постановка данной проблемы, безусловно, является вкладом в развитие представлений о природе общественных отношений, особенно в части критического их осмысления.

БИБЛИОГРАФИЧЕСКИЕ ССЫЛКИ:

1. Бірюкова Г. Психологічна природа владних відносин // Людина і політика, 1999, №1(1), С. 24 – 28.
2. Лях В. В. Двовимірність людського існування у філософії Ніцше та її інтерпретація в сучасних антропологічних концепціях // Філософсько-антропологічні студії. – К.: Стило, 2005. – С. 17–38.
3. Милль Дж. О свободе: Пер. с англ. // Наука и жизнь, 1993, № 11, С. 10–15.
4. Ницше Ф. По ту сторону добра и зла // Ницше Ф. Сочинения: Пер. с нем. – В 2 Т. – М.: Мысль, 1990. – Т. 2 – С. 238–406.
5. Токвиль А. Демократия в Америке: Пер. с франц. – М.: Прогресс, 1992. – 554 с.
6. Шопенгауэр А. Собр. соч.: Пер. с нем. – В 4 Т. / И. И. Кушнарев и Ко. – М.: 1903. – Т.2: Мир как воля и представление. – 673 с.

REFERENCES:

1. Biriukova H. Psykholohichna pryroda vladnykh vidnosyn [Psychological nature of power relations] // Liudyna i polityka, 1999, #1(1), S. 24–28.
2. Liakh V. V. Dvovymirnist liudskoho isnuvannia u filosofii Nitsche ta yii interpretatsiia v suchasnykh antropolohichnykh kontseptsiiakh [Davist of human existence in the philosophy of Nietzsche and its interpretation in modern anthropological concepts] // Filosofsko-antropolohichni studii. – K.: Stylos, 2005. – S. 17–38.
3. Mill' Dzh. O svobode. [On freedom] // Nauka i zhizn', 1993, № 11, S. 10–15.
4. Nitsche F. Po tu storonu dobra i zla [Beyond good and evil] // Nitsche F. Sochineniya: Per. s nem. – V 2 T.. – M.: Mysl', 1990. – T. 2 – S. 238–406.
5. Tokvil' A. Demokratiya v Amerike [Democracy in America] – M.: Progress, 1992.

– 554 s.

6. Shopengauer A. Sobr. soch. [Coll. works]. – V 4 T. / I. I. Kushnarev» i Ko. – М.: 1903. – Т.2: Mir kak volya i predstavlenie. – 673 с.

Захарчук О. Ф., кандидат філософських наук, доцент кафедри філософії Державного ВНЗ «Національний гірничий університет» (Дніпро, Україна), E-mail: zaharchuk1978@i.ua

Суспільний ідеал крізь призму аристократичних поглядів Фрідріха Ніцше.

Анотація. У статті розглядаються соціально-філософські погляди Ф. Ніцше пов'язані з його уявленням про ідеальне суспільство. Аналізується безпосередній зміст ніцшеанських уявлень про природу соціальних відносин як ірраціональних в своїй основі. За допомогою залучення ряду робіт авторитетних зарубіжних і вітчизняних дослідників аналізуються актуальні проблеми та тенденції розвитку сучасного суспільства.

Ключові слова: Фрідріх Ніцше, соціальне, раціоналізм, ірраціоналізм, аристократія, ієрархічне суспільство, влада.

Zakharchuk O., PhD in philosophical sciences, associate professor of the department of philosophy State HEI «National Mining University» (Dnipro, Ukraine), E-mail: zaharchuk1978@i.ua

Social ideal through the prism of aristocratic views of Friedrich Nietzsche.

Abstract. The article deals with the social and philosophical views of Nietzsche related to his idea of the perfect society. It is noted that the social ideal in the Friedrich Nietzsche's philosophy re-presented by the doctrine of hierarchical society based on the principle of aristocratic power. The aristocratic form of reign as an ideal based on the fact that she is closest to the natural law of the world of being in general and of social life in particular. It is emphasized that the nature of aristocratic power in practice should be implemented as an absolute arbitrariness of its carriers in relation to the subordinate mass. The arbitrariness of the authorities is a natural need of the aristocracy, it means self-realization as such.

It concludes that the concept of need, which is used by Nietzsche in regard of the aristocratic power, is rational in nature and takes a certain discrepancy with his irrational general philosophical approach.

It critically examines Nietzsche's trends to biologization of differences between the higher and the lower class. It notes the importance of the Nietzschean idea for his teachings about the future superman.

By attracting a number of works of authoritative foreign and Russian researchers it is analyzed current issues and trends in the development of modern society. It is noted that an important contribution to the philosophy of Friedrich Nietzsche to the development of modern ideas about society is a statement of the problem of suppression of individual freedom and self-realization in the conditions of mass society.

Keywords: Friedrich Nietzsche, social, rationalism, irrationalism, the aristocracy, hierarchical society, the power.

УДК (81'246.2:808.53):314/361'06-029:001.1029045)

Мацнєва Є. А.,

старший викладач кафедри українознавства,
Донецький національний університет економіки і торгівлі
імені Михайла Туган-Барановського,
(Кривий Ріг, Україна), E-mail: lady.matsnewa @yandex.ua

**КОМУНІКАТИВНО-ДИСКУРСИВНІ РЕСУРСИ БІЛІНГВІЗМУ
В СУЧАСНОМУ ІНФОРМАЦІЙНОМУ СУСПІЛЬСТВІ**

Анотація. Обкреслюючи основні чинники розвитку білінгвальних відносин як комунікативного механізму реалізації міжкультурного діалогу, визначаються комунікативно-дискурсивні ресурси білінгвізму в умовах сучасного інформаційного суспільства. визначаються важливі для світового суспільства завдання, які вирішуються за допомогою комунікативно-дискурсивних ресурсів білінгвізму

Ключові слова: білінгвізм, білінгвальні відносини, міжкультурний діалог, комунікативно-

дискурсивні ресурси білінгвізму

Постановка проблеми. З початку XX століття у результаті бурхливого економічного розвитку багатьох країн та регіонів післявоєнного періоду, революційних змін у технологіях та пов'язаної з цим глобалізації економічної діяльності значно зросла інтенсивність довготривалих контактів між представниками різних культур, у наслідок чого актуалізується потреба вивчення міжкультурної комунікації як суспільного феномену.

На сучасному етапі розвитку світового суспільства, в умовах відкритого інформаційного простору і безпосередніх міжнародних контактів, першою передумовою успішної комунікації між народами є оволодіння спільною мовою (і не лише в лінгвістичному, а й у крос-культурному аспекті), тому освоєння іноземної мови, як частини іншої, чужої культури набуває величезного значення. Дані досліджень констатують факт, що білінгвів у світі більше, ніж монолінгвів (приблизно 2 млрд. осіб вивчають іноземну мову, а 3 млрд. спілкуються нею [1]). Отже, нині значна частина населення планети виявилася залученою до нової інформаційної реальності, тому суспільний інтерес до феномену білінгвізму, проблем білінгвальних відносин і міжкультурної комунікації постійно зростає.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Процесу взаємодії мов, осмисленню різних аспектів полі- та білінгвізму приділяли багато уваги видатні зарубіжні дослідники: У. Вайнрах, Б. Гавранек, Е. Сепір, А. Мартіне, Е. Хауген, М. Сігуан, У. Ф. Маккі, П. Мюльхауслер, С. Верн, В. Розенцвейг та ін.; радянсько-російські та вітчизняні учені: Л. Булаховський, Л. Щерба, В. Аврорін, Ф. Філін, О. Швейцер, Ю. Дешерієв, Т. Бертагаєв, В. Виноградов, Є. Верещагін, О. Супрун, А. Карлінський, М. Михайлов, К. Ханазаров, Н. Імеладзе, Ю. Жлуктенко, С. Семчинський, Л. Масенко, О. Тараненко, О. Сербенська, О. Ткаченко, Б. Ажнюк та інші [2].

Проблематику інформаційного суспільства вивчали А. Турен, Е. Тоффлер, М. Кастельс, М. МакЛюен, И. Масуд, Р. Катц, З. Бжезінський, Ф. Уебстер, К. К. Колін, А. Д. Урсул, А. І. Ракитова, В. Л. Іноземцева, Г. Л. Смоляна, Д. С. Черешкина, І. С. Мелюхіна, В. Г. Машликіна, Т. В. Закупень, І. І. Юзвішина та ін., зокрема теми інформаційних взаємодій та комунікацій присвячені роботи Р. С. Гіляревського, А. І. Чорного, Т. М. Дрідзе, Л. М. Землянової, І. А. Мальковської, Я. Н. Засурського та інших.

Основоположний внесок у дослідження явища міжкультурної комунікації зробили представники різних наукових сфер (лінгвістики, антропології, психології, соціології): Е. Холл, Д. Трагер, Ф. К्लукхон, Ф. Шродбек, Г. Хофстеде, Рон і Сюзан Сколлон та багато інших.

Мета статті. Окреслюючи основні фактори розвитку білінгвальних відносин як комунікативного механізму реалізації міжкультурного діалогу, визначити комунікативно-дискурсивні ресурси білінгвізму в умовах сучасного інформаційного суспільства.

Виклад основного матеріалу. У біблійному оповіданні про вавилонську вежу говориться, що нащадки Ноя спробували спорудити вежу до самого неба, але Господь, засудивши їх за гординю, позбавив спільної мови, яка давала їм можливість розуміти один одного. Це оповідання, у якому мовна розмаїтість зображується як Божя кара, багато сторіч підтримувало переконання, що лінгвістичне різноманіття по суті своїй є небажаним. Насправді ж легенда про Вавилон дає розуміння того, яку роль, яку відіграють двомовність і багатомовність у суспільстві, будучи сполучною ланкою між окремими націями і народностями вони дозволяють забезпечувати спільну діяльність, комунікацію і взаєморозуміння між людьми.

Як один із видів людської діяльності, мова є складовою частиною культури, яка визначається як сукупність результатів людської діяльності в різних сферах життя людини. Проте як форма існування мислення і, головне, як засіб спілкування мова стоїть в одному ряду з культурою. У мові, яку по праву вважають дзеркалом

культури, відображаються реальні умови життя людини, а також її менталітет, національний характер, система цінностей, світовідчуття.

Засвоєння другої мови це, передусім набуття засобу соціальної комунікації. У цьому сенсі мова може використовуватися і використовується для соціалізації картин світу, що містяться в індивідуальних концептуальних системах, для наближення їх до «картини», що розділяється членами мовного співтовариства і відповідають їх орієнтаційним та екзистенційним потребам у світі. Завдяки цій, наданій мовою можливості переходу від індивідуального, суб'єктивного до інтерсуб'єктивного і в цьому сенсі об'єктивного (тобто виявлення відмінностей, артикуляції світу інтерсуб'єктивно проводяться за допомогою спільного коду) можна розглядати засвоєння мови як засвоєння відповідних відмінностей у світі – як передумову соціальної комунікації носіїв мови [3, с. 386].

Мова в першу чергу сприяє тому, що культура може виступати засобом спілкування і об'єднання, проте може бути і засобом роз'єднання людей. У межах власної культури створюється міцна ілюзія свого бачення світу як єдино можливого і, головне, єдино прийнятного. Але при цьому, як зазначає В. Гумбольдт у роботі «Мова і філософія культури», засвоюючи чужу мову, людина одночасно засвоює і чужий, новий світ, ніби транспонуючи у свою свідомість поняття з іншої культури.

Як відомо, інформаційна культура характеризує здатність суспільства формувати і використовувати його ресурси, сучасні засоби інформатики і інформаційних технологій в інтересах забезпечення життєдіяльності і розвитку соціуму. Проте інформаційна культура не зводиться тільки до навичок обчислювальної техніки і телекомунікаційних систем. Це поняття також включає: 1) готовність сприймати нову інформацію, тобто передбачає певний рівень інтелекту; 2) володіння основними міжнародними мовами, якими сьогодні представлені сучасні наукові, економічні та ін. знання; 3) уміння спілкуватися з іншими людьми і багато іншого.

Міжкультурна комунікація в процесі транскультурації усе більше набуває рис діалогу, побудованого на основі комунікативної раціональності й етичної відповідальності й призначеного для розуміння як предметної теми, так і позицій учасників. За останні десятиліття спостерігається значне зрушення у бік прямих комунікацій, як між індивідами, так і окремими інститутами. Динаміка взаємодій сучасних суб'єктів полікультурного суспільства усе більше долає межі соціальних просторів, вторгаючись у соціальні моносвіти. Наприклад, поява всесвітньої мережі привела до утворення так званих «віртуальних співтовариств», груп людей, об'єднаних загальними інтересами, загальними проблемами тощо. Заявляючи про себе в кіберпросторі індивіди залишають поза мережею свою етнічну, релігійну, гендерну приналежність і лінгвістичну самотність. Полікультурне текстове середовище реальності об'єднується і уніфікується. Обговорення різних питань, обмін ідеями і ухвалення рішень для цих людей стали простими як ніколи: єдиними вимогами тепер є лише доступ до мережі Інтернет і володіння мовою, відомою усім представникам групи. Можна констатувати, що білінгвальні навички у поєднанні з мультимедійними технологіями дозволяють суб'єктам переходити в тимчасовий вимір, що виключає антагоністичну комунікацію і передбачає толерантність як апіорну цінність будь-якого особового діалогу. Але, з іншого боку, статистичне дослідження такого роду спілкування є практично неможливим, тому його соціальні, культурні і лінгвістичні наслідки є непередбачуваними.

Перетворюючи світ на цілісний соціум, глобалізація змінює критерії оцінки «своїх» і «чужих», бо вони виявилися спресованими в глобальних інформаційних потоках. Висока щільність мережі глобальних міжнародних, міжгрупових і міжособових зв'язків не дозволяє ухилитися від контактів, від спілкування, залишитися байдужим або нейтральним. Раніше щось незрозуміле і неприйнятне існувало десь далеко, не зачіпаючи нас, а тепер, завдяки новітнім комунікаційним

технологіям, безпосередньо входить у наше життя, вимагає негайної реакції. Знання іноземних мов, їх зіставлення з рідною, зіставлення «своєї» і «чужої» культури, допомагає відчувати усі тонкощі міжмовної і міжкультурної комунікації сучасної цивілізації. Соціальна реальність, у якій ми розглядаємо міжкультурну комунікацію, усе більше набуває властивості полікультурного простору, в якому перетинаються різноманітні теоретичні і практичні дискурси.

Відомо, що соціальний простір є джерелом формування індивіда і полем його реалізації. Саме у соціальному просторі формується приналежність індивіда до певної соціальної групи і формується його соціальна ідентичність. Контролюючими чинниками тут виступають соціальні норми, групові цінності та стереотипи поведінки, а не особові переваги і емоції. Теоретична концепція соціальної ідентичності ґрунтується на припущенні про те, що індивіди шукають підтвердження відносно своєї групової приналежності у взаємодії з іншими. Якщо приналежність до групи дає відчуття соціальної вишості, порівняно з перебування поза групою, у членів групи виникає позитивна соціальна ідентичність.

Як відомо, процес розуміння соціальних символів іншої мовної культури відбувається на тлі інтуїтивного зіставлення обох лінгвокультур. Індивіди, таким чином, одночасно формують, підтверджують і поновлюють свою приналежність до етноспільноти і свою ідентичність.

Тут необхідно пам'ятати, що невизначеність лінгвокультурного статусу може викликати нестабільність і навіть агресію і пов'язану з цим потребу соціокультурного самоствердження. У той же час, виникає увага до культурних нюансів, стриманість відносно проявів іншої культури. Це сприяє тому, що індивідуальний культурний набір особи стає багатшим, варіативнішим, а її позиція – більш свідомою і сприйнятливою до цінностей інших культур. Людина, яка вивчає і знає іноземну мову, не може залишатися агресивною до народу, мову якого вона вивчає; двомовність дозволяє здолати культурну упередженість одного співтовариства по відношенню до іншого. На індивідуальному рівні повагу прав особи включає можливість ідентифікації кожного зі своєю рідною мовою, а також визнання цього права з боку інших.

Проте в умовах інформаційного суспільства, в період тісних міжнаціональних взаємодій зростає небезпека відторгнення, ворожнечі, неприйняття «іншості». Знання мови тієї або іншої нації, дозволяє, так або інакше, залучатися до її культури і менталітету, сприяє кращому розумінню національного характеру не лише свого, але і чужого народу. У зв'язку з цим, проблема толерантності, якій нині приділяється стільки уваги, може бути розглянута і з точки зору білінгвізму.

З метою визначення комунікативно-дискурсивних ресурсів білінгвізму в сучасних умовах слід розглянути насамперед соціальні функції мови. Мова – це безперервний потік спілкування, форма існування суспільно-історичного досвіду людства. Мова служить комунікації, це головний, найбільш експліцитний, офіційний і соціально визнаний з усіх видів комунікативної поведінки. Мова є комунікативним процесом у чистому вигляді в кожному суспільстві. Отже, основні функції мови – функції спілкування та вираження думок.

Виникнувши як засіб для досягнення взаєморозуміння в суспільстві, мова під тиском життєвої необхідності набуває нової якості. В силу безперервного поповнення відомостей про навколишній світ, уточнення досвіду, поступового наближення до адекватного розуміння дійсності і її явищ у всіх найістотніших зв'язках та взаємовідносинах відбувається узагальнення набутого досвіду в мові, формування і розвиток якого відображає етапи процесу пізнання. Існує так звана гіпотеза Сепіра-Уорфа, що отримала свою назву на ім'я її апологетів, згідно з якою наше уявлення про Всесвіт є похідне від структури тієї мови, якою ми говоримо [4]. Звідси в процесі взаємодії мов при білінгвізації соціумів проявляється тенденція до обміну досвідом освоєння дійсності, взаємозбагачення лінгвокультур. З точ-

ки зору розвитку суспільства процеси, пов'язані з комунікативно-пізнавальною діяльністю людини поряд з процесами пов'язаними з його матеріально-практичною діяльністю, можуть бути віднесені до основних. Ці процеси нерозривно пов'язані з формуванням культури та суспільної свідомості й безпосередньо впливають на суспільні відносини.

Отже, найважливішими соціальними функціями мови є: 1) когнітивно-пізнавальна, 2) інформаційна, 3) комунікативна.

Мова як семіотична конструкція має дві сторони – динамічну і статичну або інструментальну та інституційну. З одного боку, індивід користується ним як інструментом для досягнення своїх цілей, з іншого він використовує його відповідно до встановлених норм і правил. В іншому випадку він приречений на невдачу. «Мова виступає в даному випадку як свого роду семіотичний інститут, що склався і викристалізувався в процесі вживання» [5].

В умовах глобального білінгвізму дві мови співіснують у межах об'єднаного єдиним інформаційним простором соціуму, що використовує ці мови в різних комунікативних сферах залежно від соціальної ситуації. «Сам принцип формування культури і суспільної свідомості від зародження ідей до їх суспільного утвердження, від їх виникнення як єдиної події до перетворення в щоденне буденне – неможливий поза актів комунікації індивідів» [6, с. 12], зазначає Т. М. Дрідзе.

Поняття «комунікація» має цілу низку визначень, наприклад: «комунікація – передача інформації, ідей, оцінок або емоцій від однієї людини (або групи) до іншої (або інших) головним чином за допомогою символів». Під комунікацією в широкому сенсі розуміють «і систему, в якій здійснюється взаємодія, і процес взаємодії, і способи спілкування, які дозволяють створювати, передавати і приймати різноманітну інформацію». «Комунікація – соціально обумовлений процес передачі і сприйняття інформації в умовах міжособистісного і масового спілкування через канали, за допомогою різних комунікативних засобів».

Таким чином, основною роллю комунікації є соціалізація за допомогою передачі інформації, що надзвичайно важливо для визначення комунікативних і дискурсивних ресурсів білінгвізму. «Комунікативний» означає пов'язаний, перш за все із спілкуванням, взаємодією, передачею інформації.

Чим більш складною і розгалуженою є діяльність суспільства, соціальних організацій та інститутів і чим більшим стає у зв'язку з цим накопичуваний обсяг інформації – наукової, художньої, політичної, побутової тощо – тим більш важливу роль в процесі його існування відіграє соціальна комунікація. Соціальна комунікація – це така комунікативна діяльність людей, яка обумовлена цілою низкою соціально значущих оцінок, конкретних ситуацій, комунікативних сфер і норм спілкування, прийнятих у даному суспільстві. Особливої значущості вона набуває в сучасних умовах, коли відбувається стрімке кількісне і якісне перетворення інформаційної сфери, супроводжуване корінною трансформацією не тільки технічної, а й соціальної, соціокультурної основи інформаційного суспільства, що складається в нашу епоху і базується на багатосторонній і багатоярусній системі планетарних комунікативних процесів. На пріоритетній позиції в світі починають виходити не ті країни, які лідирують за кількістю озброєння або енергетичних та інших ресурсів, а ті, які опираючись на новітні наукові та технічні ідеї, реалізуючи їх у різноманітних потоках інформації та відповідних технічних засобах, рухаються швидше за інших до ефективного використання нових комунікативних технологій, до їх практичного застосування в процесах управління.

Комунікативний процес являє собою необхідну передумову становлення, розвитку всіх соціальних систем, тому що саме він забезпечує зв'язок між людьми і спільнотами, сприяє накопиченню і передачі соціального досвіду. Виділяючи важливу конструктивну роль комунікації в становленні і розвитку людської діяльності, в функціонуванні соціальних систем, Т. Парсонс підкреслював, що

«дивовижна складність систем людської діяльності неможлива без відносно стабільних символічних систем» [7], які створюються і функціонують тільки завдяки процесам комунікації.

Комунікативний процес включає в себе взаємний обмін символами, значеннями, інформацією між особистостями, кожна з яких виступає як учасника-суб'єкт соціальної дії. Кожен такий суб'єкт прагне певним чином впливати на реципієнта, тобто на людину, якій адресоване повідомлення, з метою стимулювати деякою мірою відповідний результат – почуття, оцінку, дію.

Існують різні дискурсивні умови, які спричиняють функціональний стиль спілкування і принципи впливу один на одного учасників комунікативного процесу. У контексті білінгвальної комунікації такі ситуації як, наприклад, бесіда по телефону з іноземними партнерами, ведення переговорів, інтерв'ю, ділова переписка, світський раут передбачають певний рівень іншомовної компетенції, що дозволяє адекватно проявляти себе в різних сферах спілкування. Знання функціонального мовного етикету часто є запорукою успіху ділової співпраці в цілому. Сьогодні від успішної комунікації багато в чому залежить успіх діяльності будь-якої організації. Являючи собою одну з найскладніших проблем соціального управління, комунікація є свого роду «кровоносною системою» єдиного інформаційного простору соціуму і кожного його інституту.

Інституційний дискурс статусно орієнтований і є клішованим різновидом спілкування між людьми, які можуть не знати одне одного, але повинні спілкуватися відповідно до норм даного соціуму [8]. Істотно, що інституційний дискурс виділяється на основі двох системоутворювальних ознак – цілей і учасників спілкування. Слід зазначити, що поняття «дискурс» прийшло в соціологію з теорії мови і трактується як «система комунікації, що має реальний і потенційний вимір» [9]. У реальному вимірі – це поле комунікативних практик, поточна мовна діяльність у певному соціальному просторі, що володіє ознакою процесності і пов'язана з життям і реальним часом. У потенційному вимірі дискурс являє собою семіотичний простір, який включає вербальні і невербальні знаки, орієнтовані на обслуговування даної комунікативної сфери. Таким чином, дискурсивні особливості, реалізовані в комунікативній діяльності як окремих індивідів, так і цілих співтовариств визначаються специфікою соціокультурного простору і різноманітних сфер спілкування.

Отже, разом з появою певних видів діяльності і відповідних їм відносин виникає і особливий дискурс, формуються засоби і способи мовного спілкування найбільш доцільні в цих сферах. У межах сучасної комунікації, здійснюваної на білінгвальній основі, можна виділити такі види інституційного дискурсу: політичний, адміністративно-управлінський, юридичний, діловий, науково-освітній, рекламний, масово-інформаційний тощо.

Таким чином, розглядаючи комунікативно-дискурсивні ресурси білінгвізму будемо мати на увазі всю сукупність експліцитно і/або імпліцитних можливостей білінгвальної компетенції, які обумовлені певним розвитком соціуму і забезпечують успішну комунікацію на різних соціальних рівнях у різних комунікативних сферах [10].

Комунікативно-діяльнісні потреби особистості задаються умовами сфери спілкування, особливостями комунікативної ситуації і виконуваних спілкувальниками соціально-комунікативних ролей. Як вже зазначалося, ми вступаємо в комунікацію з іншими як у словесному спілкуванні так і за допомогою складних інститутів комунікації. Кожен індивід є членом певних соціумів: виробничих, сімейних, наукових тощо, це і є певною передумовою комунікації й міжособистісної взаємодії. У процесі такої взаємодії людина вирішує такі завдання: 1) ефективне отримання інформації; 2) досягнення поставленої мети шляхом спонукання до дії; 3) позитивна самопрезентація.

Це дозволяє розглядати суспільне життя як безперервну низку ситуацій, в яких люди впливають один на одного, щось повідомляють один одному, намагаються якимось впливати на інших. Визначення ситуації необхідне для застосування відповідного зразка діяльності та поведінки. Як відомо зразки поведінки – це певні схеми, пристосовані до певних ситуацій. Якщо змінюються умови, то нові форми організації підприємств і співпраці призводять до змін у структурі взаємодії в групі, до утворення нових соціальних ситуацій, особливо у великих компаніях, які потребують певних зразків або моделей комунікативної поведінки. Простежується тенденція збільшення прямих контактів як усередині команди, так і між членами окремих груп. Ці зміни не тільки вимагають вільного володіння персоналом іноземною мовою, а й передбачають наявність великої кількості лінгвістичних навичок. Можна констатувати, що в залежності від соціальної ситуації та чи інша мова може мати певну перевагу і може вважатися більш відповідною й ефективною, ніж інші.

Особливою мовною стихією є комп'ютерний дискурс, що вимагає формування спеціальних зразків поведінки в інформаційному середовищі. Білінгвальна компетенція забезпечує можливість швидкого інтегрування в інфосередовище і дозволяє оперативно використовувати сучасні електронно-інформаційні ресурси: здійснювати прийом і обробку іншомовної електронної пошти; звертатися до подій у режимі реального часу; проводити пошук необхідної інформації в умовах іншомовного інформаційного забезпечення; використовувати можливості міжнародного конференцзв'язку; брати участь у різномовних віртуальних форумах тощо.

Отже, людина живе, працює і взаємодіє з іншими людьми у певному мовному середовищі, використовуючи ті чи інші схеми дискурсивної поведінки.

Висновки. Таким чином, процеси глобалізації, з одного боку, і формування соціально-етнічної ідентичності, з іншого, сприяють розвитку і зміцненню білінгвальних відносин, що є основною умовою і комунікативним механізмом реалізації глобального міжкультурного діалогу, який забезпечує взаєморозуміння представників різних лінгвокультур в умовах нової інформаційної парадигми.

Комунікативно-дискурсивні ресурси білінгвізму дозволяють вирішувати такі завдання: забезпечувати швидку інтеграцію в інфосередовище, здійснювати реальну міжмовну комунікацію в різних соціальних умовах, розширювати досвід пізнання дійсності, здійснювати білінгвальну соціалізацію, долати упередженість і негативні стереотипи по відношенню до інших культур, формувати власну соціальну ідентичність.

Перспективним напрямом є дослідження культурних та інституціональних меж білінгвізації суспільства, що сприятиме виробленню певного інструментального аналізу соціальних процесів і знаходженню шляхів усунення причин кризових проявів сучасного суспільства.

БІБЛІОГРАФІЧНІ ПОСИЛАННЯ:

1. Graddol D. The Future of English? // The British Council, 1997, 2000, URL: <http://www.britcoun.org/english/enge2000.htm>. (Accessed 2.10.2016)
2. Мацнева Є. А. Двомовність і суспільстві: діахронічний зріз // Філософія і політологія в контексті сучасної культури: наук. журн. – Дніпропетровськ: Вид-во Дніпропетр. нац. ун-ту, 2016, С. 126–136.
3. Павленіс Р. И. Понимание речи и философия языка // Новое в зарубежной лингвистике. – М.: Прогресс, 1986, Вип. 17, С. 380–388.
4. Гипотеза лингвистической относительности, URL: https://ru.wikipedia.org/wiki/Дата_обращения_2.10.2016
5. Майоров А. П. Социальный билингвизм и языковое пространство. – Уфа: БГУ, 1998. – 158 с.
6. Дридзе Т. М. Язык и социальная психология – М: Либроком, 2009. – 228 с.
7. Парсонс Т. Понятие общества: компоненты и их взаимоотношения // Американская социологическая мысль: Тексты, URL: <http://www.philsci.univ.kiev.ua/biblio/par2.html>

(Дата обращения 2.10.2016)

8. Карасик В. И. Языковой круг: Личность. Концепты, дискурс. – Волгоград: Перемена, 2002. – 477 с.
9. Шейгал Е. И. Семиотика политического дискурса. – М.: Гнозис, 2004. – 324 с.
10. Ковалева С. С. Билингвизм как социально-коммуникативный процесс: дис ... канд. социол. наук: 22.00.04 «Социальная структура, социальные институты и процессы» – М., 2006 – 144 с.

REFERENCES:

1. Graddol D. The Future of English? // The British Council, 1997, 2000, URL: <http://www.britcoun.org/english/enge2000.htm>. (Accessed 2.10.2016)
2. Matsnieva Ye. A. Dvovovnist i suspilstvi: diakhronichniy zriz [Bilingualism and society: a diachronic slice] // Filosofiia i politolohiia v konteksti suchasnoi kultury: nauk. zhurn. – Dnipropetrovsk: Vyd-vo Dnipropetr. nats. un-tu, 2016, S. 126–136.
3. Pavilenis R. I. Ponimanie rechi i filosofiya yazyka [Understanding speech and language philosophy] // Novoe v zarubezhnoy lingvistike. – М.: Progress, 1986, Vip. 17, S. 380–388.
4. Gipoteza lingvisticheskoy otnositel'nosti [The hypothesis of linguistic relativity], URL: <https://ru.wikipedia.org/wiki/> (Accessed 2.10.2016)
5. Mayorov A. P. Sotsial'nyy bilingvizm i yazykovoe prostranstvo [Social bilingualism and linguistic space]. – Ufa: BGU, 1998. – 158 s.
6. Dridze T. M. Yazyk i sotsial'naya psikhologiya [Language and social psychology] – М: Librokom, 2009. – 228 s.
7. Parsons T. Ponyatie obshchestva: komponenty i ikh vzaimootnosheniya [The concept of society: the components and their relationships] // Amerikanskaya sotsiologicheskaya mysl': Teksty, URL: <http://www.philsci.univ.kiev.ua/biblio/par2.html> (Accessed 2.10.2016)
8. Karasik V. I. Yazykovoy krug: Lichnost'. Kontsepty, diskurs [Language circle: Personality. Concepts, discourse]. – Volgograd: Peremena, 2002. – 477 s.
9. Sheygal E. I. Semiotika politicheskogo diskursa [Semiotics of political discourse]. – М.: Gnozis, 2004. – 324 s.
10. Kovaleva S. S. Bilingvizm kak sotsial'no-kommunikativnyy protsess [Bilingualism as a social and communicative process]: дис ... канд. сotsiol. nauk: 22.00.04 «Sotsial'naya struktura, sotsial'nye instituty i protsessy» – М., 2006 – 144 с.

Мацнева Е. А., Донецкий национальный университет экономики и торговли имени Михаила Туган-Барановского, (Кривой Рог, Украина), E-mail: lady.matsnewa@yandex.ua

Коммуникативно-дискурсивные ресурсы билингвизма в современном информационном обществе.

***Аннотация.** Очерчивая основные факторы развития билингвальных отношений как коммуникативного механизма реализации межкультурного диалога, определяются коммуникативно-дискурсивные ресурсы билингвизма в условиях современного информационного общества. Определены важные для мирового общества задания, которые решаются посредством коммуникативно-дискурсивных ресурсов билингвизма*

***Ключевые слова:** билингвизм, билингвальные отношения, межкультурный диалог, коммуникативно-дискурсивные ресурсы билингвизма*

Matsneva Ye., Donetsk National University of Economics and Trade named after Mykhayilo Tugan-Baranovsky (Kryvyi Rih, Ukraine), E-mail: lady.matsnewa@yandex.ua

Communicative and discursive bilingual resources in modern information society.

***Abstract.** Showing the core factors of bilingual communicative development in the role of a mechanism of cross-cultural dialogue application we can define the communicative and discursive bilingual resources in the modern information society. We have identified the important tasks for the global society the matter to be solved by the implication of the communicative and discursive bilingual resources.*

***Key words:** bilingualism, bilingual relationship, cross-culture-dialogue, communicative and discursive bilingual resources*

Sanakuiev M.,

PhD in philosophical science,
senior lecture of the Department of advertising and public relations,
Institute of journalism, Borys Grinchenko Kyiv University
(Kyiv, Ukraine), E-mail: m.sanakuiev@kubg.edu.ua

ATTEMPTS TO DEFINE THE PLACE OF PHILOSOPHY OF INFORMATION IN THE SYSTEM OF MODERN SCIENCE

Abstract. *The attention focuses on the wide spread of new communication conceptions and informatics methods in appropriate environment. The author of the article regards the problem of the new scientific world view formation in terms of the global information process. The author attempts to determine the place and the role of philosophy of information in solving the information problems of social communication. The phenomenon of multiplicity is closely related with the reality structure and is the result of multiple factors interaction.*

Conclusion, new technical capabilities contribute to the more effective organization of information processes in education and different communication systems study.

Key words: *system of science, system of education, information, philosophy of information, scientific outlook, attributive and functional concept.*

In recent years, the role of the information component as the fundamental measure unit of science and complex scientific trend of philosophy of information increases significantly. This is due to the logic of progress, where a new scientific paradigm and new research methodology, based on significantly more extensive use of the concepts and methods of traditional philosophy. One of the most pressing problems is the need for the study the conceptual nature of information as one of the manifestations of objective reality.

Today, scientists performing research in many traditional areas of natural Sciences, in the solution of their tasks are increasingly faced with the necessity of accounting information aspects. In the study of objects, processes and phenomena there is the need to use new means and methods of media reality. Among them the important place is occupied by information and network technologies, methods and information modeling means. Also the important place occupies the informational approach as a method of scientific cognition. The entire methodology of modern science is now significantly more information-focused in comparison to how it was before, in the previous century.

Therefore, the information sector is not only one of the most progressive and perspective branches of modern science, but also a fundamental part of the whole process of scientific cognition, a scientific basis for the formation of a society based on knowledge. In this regard, it becomes clear, increased attention to the basics of computer science and its philosophical and scientific and methodological aspect that is observed both in science and in education.

The educational systems of many countries are experiencing a new phase of its radical modernization. The aim of modernization is the substantial increase in the quality of education, formation of modern scientific Outlook, and a new information culture of a person. And this, in turn, requires a shift in the education system to the new principles of studying Informatics as basic science and General Education discipline. A set of research results obtained by Ukrainian scientists in recent decades may also become the basis for a new paradigm of education, which will take into account the necessity of use of modern achievements and possibilities of Informatics in almost all socially significant spheres of activity [1].

Philosophy of information and philosophy problems of computer science are studied in Ukraine for more than 30 years. Here it is first necessary to note a fundamental study

of this problem, which was conducted by the academician A. Ursul. His monographs, published more than thirty years ago [2], are the classic works in this field and well known to the experts. They remain relevant today, when the two philosophical problems of information and Informatics are increasingly discussed in the pages of scientific journals and conferences [3, 4, 5]. A good incentive for this is to increase interest in such new directions of development of Informatics as quantum Informatics and bioinformatics. There is a new information-based approach to the analysis of the problems of cosmology, quantum mechanics [21, 22].

Therefore it is completely reasonable to say that the area of research considered in this work becomes the key for the development of not only Informatics, but also in many other areas of modern science. The most actual fundamental problems are: 1. The study of the conceptual nature of information as one of the manifestations of the reality of the world. 2. The need for a more complete understanding of the role of information in evolutionary processes that occur both in physical and in biological systems, as well as in society. There is reason to claim that the most fundamental laws of Informatics are common to physical and biological systems, and they determine the regularities of their evolutionary development [6-13]. This philosophical hypothesis is crucial for the whole system of modern science. 3. The actual philosophical problem of Informatics is to identify and define the General laws of Informatics and to establish their relationship with the laws that are exploring other fundamental Sciences, such as General systems theory, Cybernetics, Synergetic, Quantum mechanics, Chemistry, Biology, Genetics, Psychology and Sociology. There is many works in this area in recent years [12, 13, 17-20]. 4. There is necessity of further development of basic scientific methods of Informatics: information approach [8], methods of simulation, as well as a deep virtual reality. These methods, according to current prognosis, will be in some years to the fore in the methodology of the studies in a natural science and humanitarian areas of world science. 5. Actual scientific-methodological problem lies in the adequate positioning of the philosophy of information and computer science in the system of modern science. Today there is an objective need to review the current situation of Informatics in science and then to qualify it as an independent branch of scientific knowledge that has both scientific and humanitarian value [1, 17]. 6. An important issue is the need to form a new, perspective structure of the subject Informatics, which would be more appropriate modern trends of development of science and education and be an important factor in the development of scientific and technological progress.

Research in the field of philosophy of information today is quite relevant, because their results are necessary for the formation of the modern scientific world view. It is important to note that in recent years the Chinese scientists start to conduct the research in this area [14]. The analysis of actual philosophical and scientifically-methodological problems of modern science shows that one of these problems is the problem of understanding the conceptual nature and entity of information. According to many authoritative researchers, the information is one of the most powerful and at the same time mysterious phenomena of the world around us. Attempts to comprehend the essence of this phenomenon were undertaken by many scientists for several decades starting from the mid-20th century. However, a generally-accepted idea about the conceptual nature of information in the scientific organization still has not been developed. Therefore, these attempts continue today, in the 21st century, which is often called the age of information. Why do we still know so little about the nature of the information on the deep philosophical entity of the phenomena and its fundamental relationship with other philosophical categories of science, such as matter and energy? Indeed, many researchers intuitively realize that these concepts are concepts of the same general level. Most likely, they determine the most fundamental realities of the world around us. Perhaps the main reason is that the phenomena of information is multi-dimensional, therefore it is specific in manifesting himself in various conditions of realization of information processes, as well as at

different stages of their practical implementation.

In works by A. Ursul, M. Sanakuiev, K. Kolin, O. Dzeban it is shown that the phenomenon of information is closely related to the structure of reality and is the result of the interaction of material and ideal components that create this structure [2, 4, 10, 17]. Thus was formulated the following conclusions: 1. The structure of the reality around us has properties of dualism, since it simultaneously includes two main components – the physical and ideal reality. Both of these components exist objectively and continuously interact with each other, as they have the property of mutual reflection. Physical reality created all existing objects, both material, and nezichov (e.g., electromagnetic, gravitational and other fields), as well as all the processes taking place on these objects, their movement and internal changes. Ideal reality objectively exists, regardless of the activity of consciousness, and is as important a component of reality as physical reality. It is the result of interaction of objects (or processes) of physical reality and manifests itself as a reflection of the properties of some objects (or processes) in the structure of other objects (or processes). 2. The ability of the physical and ideal reality to the mutual reflection is their fundamental property that creates the possibility of different aspects of the phenomenon of information.

One of the first scientists who pointed to the fundamental relationship between the phenomena of reflection and information is considered to be A. D. Ursul [2]. 3. Information is not a physical object or process and belongs to the world of ideal reality. However, its manifestation requires an object (or process) the physical reality serving her carrier. Without these objects (or processes) information absolutely can't show itself. The physical nature of media does not matter. It is important only that these carriers had the ability to perceive information through appropriate changes to their internal structure (for physical objects) or its parameters (for dynamic processes). 4. Despite the fact that the information belongs to the world of ideal reality, it is being associated with one physical object (or process) can interact with another object (or process) the physical world, which becomes its new carrier. This way is realized the mechanism of information transfer from one object (or process) the physical reality to another. 5. To identify information related to some of its carriers (objects or processes of physical reality), there are special procedures, the most important of which is the comparison procedure. 6. Information is considered to be one of the basic concepts of Informatics – the science of the principles and regularities of realization of information processes in systems of different nature of origin. It is through the development and dissemination of the ideas of computer science, the notion of information received today a General scientific character and contributes to the formation of the modern scientific picture of the world based on the concept of unity of information laws and regularities. 7. In recent years, Ukrainian scientists obtained some new results which show that on account of these important laws should take the place of regularities of manifestation of information in different systems and implementing them in information processes. It turned out that these laws may create certain limitations on possibility of realization of physical processes [13]. All this is testimony to the need for further philosophical understanding of the phenomenon of information and, primarily, its conceptual nature and modes of manifestation in the physical and ideal reality and its relationship with matter and energy.

Studies show that information is a major factor in the processes of self-organization and evolution of complex systems. This statement is true for both live , and inanimate nature. However, the question is whether there is information in inanimate nature, some philosophers still remains debatable. The answer to this question depends on the philosophical concept of views on the nature of the information they maintain functional or attribute.

Supporters of the functional concept claim that the information represents only one of the functions of the human consciousness and, therefore, in inanimate nature it is

fundamentally cannot exist. As for the laws of functioning and development of inanimate nature, they are quite satisfactorily described the relevant scientific disciplines (physics, chemistry and other Sciences), in which the notion of information is almost not used. This view is still quite widespread in science even in our time. However, it left open two fundamental questions. The first is how to combine the functional concept of information with the basic provisions of General systems theory. After all, as a consequence of this theory, not only functioning, but also the very existence of any system as a stable organized structure provides for informational interaction between its elements, that is, their interchange of information about their condition. Thus according to the concept of information and open systems [12], the whole world around us, from atomic structure to the galactic formations, is a set of embedded into each other in hierarchical systems at different levels.

These systems continuously interact not only on an energetic level, but also realize the information interaction, which are fundamentally necessary for their development. The second issue is that even supporters of the functional concept still admit the existence of information in biological structures that do not have consciousness, for example, in the cells of living organisms and plants. Otherwise, how is it possible then to explain the principles of their genetic apparatus? After all, genetics is essentially a study of the origin, storage, transfer and change of genetic information. Thus, on both placed above fundamental question of the functional concept of the nature of information cannot be given a confident answer. However, supporters of the attributive concept believe that information is an attribute of all objects as live and inanimate nature, which is their inherent property. This concept directs the attention of researchers to study informational aspects of functioning, development and interaction of all natural systems, including objects and systems of inanimate nature. This concept is more fruitful, because it encourages the nomination of new information hypothesis on the structure and evolution of natural systems. In addition, this concept is fundamentally important for the development of the theoretical foundations of computer science. Because it allows us to draw analogies and make generalizations of the results of the research of information processes and phenomena that are carried out in other scientific disciplines : physics, chemistry, biology, astronomy, Earth Sciences and others.

The analysis of these results creates fundamentally new opportunities to identify common information regularities in the surrounding world and, therefore, allows not only to better understand its laws, but also to use them in practical activities of people. In particular, when creating new tools and Informatics systems, analysis and synthesis of biological and social processes and structures .

In recent years in Ukraine and the former Soviet Union study of the philosophical problems of Informatics [6, 10, 17] has allowed formulating some scientific principles that can be seen as the philosophical foundations of Informatics as basic science on information and processes of information interaction in nature and society. Very briefly these may be summarised as follows.

1. Information in the broad sense of the term is an objective property of reality, which manifests itself in the heterogeneity (asymmetry) of the distribution of matter and energy in space and time, the uneven running of all processes occurring in the world of animate and inanimate nature and also in human society and consciousness.

2. Information pervades all levels of organization of matter and energy in the world it is the prime cause of movements of matter and energy and determines the direction of the movement in space and time.

3. Information is a decisive factor of evolution it determines the direction of the development of all evolutionary processes in nature and society.

4. The amount of information is a measure of the complexity of organized systems of any origin and allows quantifying the level of this complexity.

5. Information is a multi-faceted phenomenon of reality, which nowadays manifests

itself in various conditions of informational processes in various information environments animate and inanimate nature: in the natural inanimate nature, in the technical objects and systems of artificial nature created by man, in biological systems and in human society and consciousness.

6. We can assume that there are some fundamental regularities of manifestation of information that are common to information processes in objects, processes or phenomena of any nature. The study of these regularities and must be one of the most important tasks of Informatics as fundamental science. And in this lies its interdisciplinary role in the system of scientific knowledge.

In the last decade, the philosophy of information as a fundamental science is becoming a key component of the entire system of scientific knowledge and will largely determine the way of forming global information society based on knowledge. In this regard, it is clear that increased interest in the problem of specifying the place of philosophy of information in the system of Sciences and to its basic foundations and historical-philosophical aspects, which is observed today in the sphere of science and education. At the same time in the system of education and training of highly qualified scientific personnel in Ukraine, as in other countries, including the US, still dominated by instrumental and technological approach to the study of information directions and its a lot of basic aspects are considered as secondary [15].

And because of these aspects, excluding scientific-methodological, semiotic, and philosophical foundations of Informatics and information are today the most relevant. They needed to improve the quality of training of scientific personnel and specialists in various fields, as well as for forming a new information culture of the society adequate to the challenges of the 21st century.

In recent years, the United States and Western Europe has been renewed interest in the scientific-methodological and educational aspects in the field of Informatics. In 2005, the US President was presented a special analytical report on these issues. It qualifies computer science as a strategically important area of science and practice necessary for the development of the economy, industry, high technology, national security, professional education and research training.

The approach of native scientists to the problems of studying computer science has always had great depth and complexity. After all, the Soviet scientists were first formed notions of Informatics as a fundamental science with important interdisciplinary, scientific, methodological and philosophical significance.

Also intensively to the development of information innovations in education have progressed Russia, in particular, at the second International UNESCO Congress «Education and Informatics» they proposed a new concept of studying the problems of Informatics as basic science and educational discipline in the system of advanced education. They proposed a new structure of educational course «fundamentals of Informatics» for the advanced education system and it is shown that the transition to this structure will be an important step towards the integration of fundamental science and education [15].

The study of philosophical problems of information today is a mandatory requirement in the training of graduate students from various academic institutions and included in the program of candidate examination in the course «History and philosophy of science», approved by the Ministry of education and science of Ukraine [23]. However, the analysis of the content of this program showed that a lot of actual philosophical and scientifically-methodological problems of information are considered insufficient.

In the Borys Grinchenko Kyiv University at the Department of advertising and public relations to train masters in advertising and PR, as a basic discipline - approved program training course «Philosophy of information».

Such programs of academic courses in higher education and the latest achievements of Ukrainian scientists («Philosophy of information communications « monograph) show

the level of development of science and can serve as textbooks for graduate students, masters and teachers of the universities [1, 17].

The experience of studying this course on advertising and public relations is of great interest to students and contributes to the formation not only of modern ideas about the fundamental issues of information sphere, but also the modern scientific worldview.

Conclusion: The study of philosophy of information and philosophical problems of Informatics today is a vital and urgent problem of science and education. In this case, the object of study of Informatics as a fundamental science should be the basic properties of information, regularities of processes of information interaction in nature and society, methods of organization of these processes in the technical, biological and social systems. Thus, computer science today is to examine not only the instrumental and technological issues of collecting, storing, processing and transmitting information in computer communication and other technical systems, but also information processes in animate and inanimate nature, as well as in modern society.

Particularly relevant today is the joint efforts of scientists from various fields of scientific knowledge (physics, chemistry, biology, sociology, Informatics) to the study of peculiarities of manifestation of information in biological systems and in the processes occurring in inanimate nature because the results of these studies and should enable scientists to identify common regularities that might be fair to information processes in the information environments of different nature.

All this should give people new opportunities for more effective organization of information processes not only in technical but also in social systems. Based on this knowledge, people can more deeply explore the processes of vital activity of biological systems, and also, perhaps, the principles of their consciousness.

BIBLIOGRAPHY:

1. Рекомендації ЮНЕСКО. Структура ІКТ-компетентності вчителів // Портал Київської міської організації профспілки працівників освіти і науки України, 9.10.2016, URL: <http://profspilka.kiev.ua/publikacii/novyny/print:page,1,4269-rekomendacyi-yunesko-struktura-kt-kompetentnost-vchitelv.html>. (Дата звернення 9.10.2016)
2. Урсул А. Д. Проблема информации в современной науке (Философские очерки). – М.: Наука, 1975. – 287 с.
3. Дзьобань О. П. Інформація в контексті антропосоціогенезу: філософський сенс // Інформація і право, 2011, № 1(1), С. 34–40.
4. Санакуєв М. Г. Інформація як системоорганізуючий фактор прогресу // Культура народів причорномор'я: сб. наук. тр. – 2012.
5. Санакуєв М. Г. Медіафілософія як нова галузь філософського знання // Гілея : наук. вісник : зб. наук. пр. – 2014. – Вип. 88 (№ 9).
6. Колин К. К. Философские и научно-методологические проблемы современной информатики. // Открытое образование, 2007, № 3 (62), С. 54–59.
7. Колин К. К. Фундаментальные исследования в области информатики: общий анализ, тенденции и перспективы развития. // Научно-техн. информация, Сер. 1, 2007, № 7, С. 5–11.
8. Колин К. К. Информационный подход в методологии науки и научное мировоззрение // Alma mater (Вестник высшей школы), 2000, № 1, С. 16–22.
9. Колин К. К. Структура реальности и феномен информации // Открытое образование, 2008, № 5, С. 56–61.
10. Колин К. К. Природа информации и философские основы информатики // Открытое образование, 2005, № 2, С. 43–51.
11. Дзьобань О. П. Філософія інформаційного права: світоглядні й загальнотеоретичні засади: Монографія. – Харків: Майдан, 2013. – 360 с.
12. Кадомцев Б. Б. Динамика и информация. – М.: Редакция журнала «Успехи физических наук», 1997. – 400 с.
13. Гуревич И. М. Законы информатики – основа строения и познания сложных систем / 2-е изд., уточн. и дополн. – М.: ТОРУС ПРЕСС, 2007. – 400 с.
14. Лю Ган. Философия информации и основы будущей китайской философии науки и техники // Вопросы философии, 2007, № 5, С. 45–57.

15. II Международный конгресс ЮНЕСКО «Образование и информатика» // «Информатика и образование», № 5, 1996.
16. Колин К. К. Историко-философское введение в проблемы информатики // Экспериментальная программа учебного курса для аспирантов педагогических университетов. – М.: ИПИ РАН, 2006. – 26 с.
17. Дзьобань О. П. Філософія інформаційних комунікацій : монографія. – Харків : Майдан, 2012. – 224 с.
18. Гуревич И. М. Информационные характеристики физических систем. – М.: ИПИ РАН, 2009. – 170 с.
19. Судаков К. В. Информационный феномен жизнедеятельности. – М.: РМА ПО, 1999. – 380 с.
20. Сергин В. Я. Природа познавательных способностей человека: нейроинформатика мозга // Открытое образование, 2009, № 1(72), С. 78–80.
21. Нагирнер Д. И. Элементы космологии. – СПб.: изд.-во СПбГУ, 2001
22. Ткачук В. М. Фундаментальні проблеми квантової механіки. – Л.: ЛНУ ім. Івана Франка, 2011. – 144 с.
23. Нормативні документи // Сайт Міністерства Освіти і Науки України 9.10.2016, URL: <http://mon.gov.ua/activity/nauka/atestacziya-kadriv-vishhoyi-kvalifikacziyi/derzhavne-viznannya-dokumentiv-pro-naukovi-stupeni-ta-vcheni-zvannya-1/normativni-dokumenti.html>. (Дата звернення: 9.10.2016)

REFERENCES:

1. Rekomendatsii YuNESKO. Struktura IKT-kompetentnosti vchyteliv [UNESCO recommendations. Structure of ICT competence of teachers] // Portal Kyivskoi miskoi orhanizatsii profspilky pratsivnykiv osvity i nauky Ukrainy – 9.10.2016, URL: <http://profspilka.kiev.ua/publikacii/novyny/print:page,1,4269-rekomendacyi-yunesko-struktura-kt-kompetentnost-vchitelv.html>. (Accessed 9.10.2016)
2. Ursul A. D. Problema informatsii v sovremennoy nauke (Filosofskie ocherki) [Problem of information in modern science (Philosophical essays)]. – М.: Nauka, 1975. – 287 s.
3. Dzoban O. P. Informatsiia v konteksti antropotsiohenezu: filosofskiy sens [Information in the context of antropocene: a philosophical sense] // Informatsiia i pravo, 2011, # 1(1), S. 34-40.
4. Sanakuiev M. H. Informatsiia yak systemoorhanizuiuchy faktor prohresu [Information systemorganize as a factor of progress] // Kultura narodov prychernomoria: sb. nauk. tr. – 2012.
5. Sanakuiev M. H. Mediafilosofia yak nova haluz filosofskoho znannia [Media philosophy as a new branch of philosophical knowledge] // Hileia : nauk. visnyk : zb. nauk. pr. – 2014. – Vyp. 88 (# 9).
6. Kolin K. K. Filosofskie i nauchno-metodologicheskie problemy sovremennoy informatiki. [Philosophical and scientifically-methodological problems of modern Informatics.] // Otkrytoe obrazovanie, 2007, № 3 (62), S. 54–59.
7. Kolin K. K. Fundamental'nye issledovaniya v oblasti informatiki: obshchiy analiz, tendentsii i perspektivy razvitiya. [Fundamental studies in computer science: General analysis, trends and prospects of development] // Nauchno-tekhn. informatsiya, Ser. 1, 2007, № 7, S. 5–11.
8. Kolin K. K. Informatsionnyy podkhod v metodologii nauki i nauchnoe mirovozzrenie [Information approach in the methodology of science and the scientific outlook] // Alma mater (Vestnik vysshey shkoly), 2000, № 1, S. 16–22.
9. Kolin K. K. Struktura real'nosti i fenomen informatsii [Structure of reality and the phenomenon of the information] // Otkrytoe obrazovanie, 2008, № 5, S. 56–61.
10. Kolin K. K. Priroda informatsii i filosofskie osnovy informatiki [Nature of information and philosophical foundations of Informatics] // Otkrytoe obrazovanie, 2005, № 2, S. 43–51.
11. Dzoban O. P. Filosofii informatsiinoho prava: svitohliadni y zahalnoteoretychni zasady: Monohrafiia [Philosophy of information law: philosophical and theoretical foundations: Monograph]. – Kharkiv: Maidan, 2013. – 360 s.
12. Kadomtsev B. B. Dinamika i informatsiya [Dynamics and information]. – М.: Redaktsiya zhurnala «Uspekhi fizicheskikh nauk», 1997. – 400 s.
13. Gurevich I. M. Zakony informatiki – osnova stroeniya i poznaniya slozhnykh sistem [Laws of Informatics – the basis of structure and knowledge of complex systems] / 2-e izd., utochn. i dopoln. – М.: TORUS PRESS, 2007. – 400 s.
14. Lyu Gan. Filosofiya informatsii i osnovy budushchey kitayskoy filosofii nauki i tekhniki [Philosophy of information and a basis for the future Chinese philosophy of science and

technology] // Voprosy filosofii, 2007, № 5, S. 45–57.

15. II Mezhdunarodnyy kongress YuNESKO «Obrazovanie i informatika» [II UNESCO international Congress «Education and Informatics»] // «Informatika i obrazovanie», № 5, 1996.

16. Kolin K. K. Istoriko-filosofskoe vvedenie v problemy informatiki [Historical-philosophical introduction to the problems of computer science] // Eksperimental'naya programma uchebnogo kursa dlya aspirantov pedagogicheskikh universitetov. – M.: IPI RAN, 2006. – 26 s.

17. Dzoban O. P. Filosofii informatsiynykh komunikatsii : monohrafiia [Philosophy of information communication : monograph]. – Kharkiv : Maidan, 2012. – 224 s.

18. Gurevich I. M. Informatsionnye kharakteristiki fizicheskikh sistem [Information characteristics of physical systems]. – M.: IPI RAN, 2009. – 170 s.

19. Sudakov K. V. Informatsionnyy fenomen zhiznedeiatel'nosti [Informational phenomenon of vital activity]. – M.: RMA PO, 1999. – 380 s.

20. Sergin V. Ya. Priroda poznavatel'nykh sposobnostey cheloveka: neyroiinformatika mozga [Nature of cognitive abilities: the brain Neuroinformatics] // Otkrytoe obrazovanie, 2009, № 1(72), S. 78–80.

21. Nagirner D. I. Elementy kosmologii [Elements of cosmology]. – SPb.: izd.-vo SPbGU, 2001

22. Tkachuk V. M. Fundamentalni problemy kvantovoi mekhaniky [Fundamental problems of quantum mechanics]. – L.: LNU im. Ivana Franka, 2011. – 144 s.

23. Normativni dokumenty [Normative documents] // Sait Ministerstva Osvity i Nauky Ukrainy 9.10.2016, URL: <http://mon.gov.ua/activity/nauka/atestacziya-kadriv-vishhoyi-kvalifikacziyi/derzhavne-viznannya-dokumentiv-pro-naukovi-stupeni-ta-vcheni-zvannya-1/normativni-dokumenty.html>. (Accessed: 9.10.2016).

Санакуєв М. Г., кандидат філософських наук, старший викладач кафедри реклами та зв'язків з громадськістю, Інститут журналістики, Київський університет імені Бориса Грінченка (Київ, Україна), E-mail: m.sanakuiev@kubg.edu.ua

Спроби визначити місце філософії інформації в системі сучасної науки.

Анотація. Увага зосереджена на широкому розповсюдженні новітніх комунікаційних концепцій та методів інформаційної науки у відповідному середовищі. Розглядається проблема формування нового наукового світогляду в умовах становлення глобальних інформаційних процесів. Здійснено спробу визначити місце і роль філософії інформації в рішенні актуальних проблем прогресу соціальних комунікацій. Багатоплановість феномену інформації тісно пов'язана зі структурою реальності та являється результатом взаємодії багатьох сучасних факторів.

Робиться висновок, що нові технічні можливості сприятимуть більш ефективній організації інформаційних процесів в освіті та у вивченні різних систем комунікації.

Ключові слова: система науки, система освіти, філософія інформації, інформація, науковий світогляд, функціональна концепція, атрибутивна концепція.

Санакуєв Н. Г., кандидат философских наук, старший преподаватель кафедры рекламы и связей с общественностью, Институт журналистики, Киевский университет имени Бориса Гринченко (Киев, Украина), E-mail: m.sanakuiev@kubg.edu.ua

Попытки определить место философии информации в системе современной науки.

Аннотация. Внимание сосредоточено на широком распространении новых концепций коммуникации и методов информатики в соответствующей среде. Рассматривается проблема формирования нового научного мировоззрения в условиях становления глобальных информационных процессов. Делается попытка определить место и роль философии информации в решении информационных проблем социальных коммуникаций. Кратность феномена информации тесно связана со структурой реальности и является результатом взаимодействия многих факторов.

Сделан вывод, что новые технические возможности будут способствовать более эффективной организации информационных процессов в образовании и изучении различных систем коммуникации.

Ключевые слова: система наук, система образования, философия информации, информация, научное мировоззрение, функциональная концепция, атрибутивна концепция.

Співак В. В.,

кандидат філософських наук,
докторант Національної музичної
академії України імені П. І. Чайковського
(Чернігів, Україна), E-mail: vova3006@ukr.net

ВПЛИВ АРИСТОТЕЛЯ НА ФІЛОСОФСЬКУ СКЛАДОВУ УКРАЇНСЬКОЇ ПРОПОВІДІ XVII СТ.

***Анотація.** Дослідження присвячене впливу спадщини Аристотеля на філософську складову української проповіді XVII ст. на прикладі текстів Антонія Радивиловського. Простежуються зміст ідейних запозичень текстів Аристотеля та механізми їх використання проповідником. Робиться висновок про творчий характер використання Антонієм Радивиловським ідей Аристотеля та наявність у спадщині проповідника значної філософської складової.*

***Ключові слова:** історія філософії, українська філософія, антична філософія, бароко, проповідь.*

Загально визнаною складовою української філософської культури епохи бароко є філософська спадщина Аристотеля, що в своїй схоластичній інтерпретації становила основу філософських курсів, які викладалися в єзуїтських колегіумах та Києво-Могилянській колегії. Природно, що з академічних аудиторій, дані ідеї поширилися в інші сфери духовної культури українського бароко, творцями якої були вихованці київських професорів.

Одним з культурних феноменів в якому відбивалися ідеї Стагірита була церковна проповідь, що мала функцію масового засобу впливу на суспільну свідомість. Церковна проповідь, як жанр що мав за мету корекцію людської поведінки в бік християнських чеснот, містила значну філософсько-антропологічну та морально-етичну складову. Ця складова спиралася на моралістичні міркування авторів над проблемами людської природи, належної поведінки, сенсу життя, взаємин людини та світу. В свою чергу, дані міркування традиційно складалися з євангельських повчань, а також християнізованої етики Аристотеля й інших античних авторів (Сенеки, Цицерона, Епікура тощо).

Найбільш показовою в цьому відношенні є спадщина проповідника Києво-Печерської Лаври Антонія Радивиловського, яка складається з двох рукописних та двох друкованих збірок: «Огородок Марії Богородиці» та «Вінець Христов». Проповідник жваво послуговувався у своїх текстах античною літературою, серед якої були й твори філософського характеру. Даний факт насичує проповіді Антонія Радивиловського філософським змістом та надає їм статусу текстів в яких відбивався тогочасний філософський процес у вигляді елементів філософських знань, що їх отримав автор під час свого перебування в київській колегії. Відповідним чином осмисливши ці ідеї, він включив їх у власну творчість з метою подальшої екстраполяції в суспільну свідомість через роботу з паствою. Дослідження даних запозичень та особливостей їх використання й інтерпретації Антонієм Радивиловським можуть розширити наші знання про філософську культуру українського бароко. Тож дана проблема є доволі актуальною та потребує уваги дослідників.

Питання про вплив філософії Аристотеля на українську філософську культуру XVII ст. вже давно лежить у полі зору дослідників. Так, дана тема досліджувалась у працях: В. Горського [3], І. Захари [5], М. Кашуби [6], В. Нічик [7], М. Роговича та Д. Кирика [12], Я. Стратій [13], Л. Чернік [14] та ін. Проте, на матеріалі текстів Антонія Радивиловського ця тема майже не вивчалась.

Метою даної статті є дослідження особливостей використання та інтерпретації

філософської спадщини Аристотеля в українській церковній проповіді XVII ст. на прикладі текстів Антонія Радивилівського. В якості об'єкту вивчення виступають рукописні та друковані збірки проповідей «Огородок Марії Богородиці» та «Вінець Христов».

Антоній Радивилівський досить активно використовує тексти Аристотеля у своїх проповідях та називає грецького філософа «найсубтільніший з Любомудрцевъ» [8, арк. 487], що свідчить про визнання його авторитету, що цілком відповідало тогочасній традиції.

Загалом, Антоній Радивилівський, з метою зацікавлення слухачів, досить активно використовує посилання на Аристотеля які містять інформацію природничого характеру, проте, коментуючи їх, намагається надавати їм моралістичного змісту. Так, не посилаючись на конкретне джерело, проповідник пише: «Учить Аристотелесь, ижъ зъ єдиногo яйца, два птенца народитися можуть, если плїва жолтка на двоєся розділит. Что въ яйцу жолтокъ, то въ чоловіку любовъ. тая если будеть замиряти на двоє, къ Богу й ближнимъ, зъ надїи пришлої славы, окажутся яко два птенца, Прославленїє Души й Тїла» [11, с. 12]. Рукописний «Огородок» містить той самий фрагмент із незначними відмінностями, посилання на джерело в маргіналіях так само відсутнє [9, арк. 15]. Джерелом цього запозичення вочевидь є трактат «Про виникнення тварин», який до XVII ст. залишався чи не єдиною працею з основ ембріології, хоча відсутність прямого посилання на першоджерело може свідчити й про походження інформації з іншого, невідомого тексту в якому конкретне посилання, скоріш за все, також було відсутнє.

Запозичення з текстів Аристотеля використовуються проповідником при похвалі значних осіб та святих, тут вони набувають не тільки якостей риторичної прикраси, але й моралістичного характеру (схиляння слухачів до християнської побожності).

Наприклад, у вступній присвяті до «Огородка», в якій Антоній Радивилівський дякує своєму патрону Інокентію Гізелю, вихваляючи його цноти, проповідник порівнює його милосердя з описаним Стагіритом чарівним джерелом яке воскрешає мертвих птахів, «Пишетъ Аристотелесь, же єсть въ Сицилії Жродло наکشталтъ виру, въ котромъ гды будеть погружено Птаство умерлоє, оживеть. (Маргіналія: «О Чудесныхъ гл: кВ») й ктожь не признаете, же естєсь такимъ жродломъ Превелебность Твоя? бо якъ въ ономъ жродлі Вода, Птаство умерлоє уживляеть: такъ Милосердіє Твое, нендзныхъ й утраплєныхъ людей, яко то Вдовъ, сиротъ, Пришелцовъ, неволниковъ, недостаткомъ й гладомъ зморєныхъ, власне оживляеть» [11, арк. 8 зв.]. Вочевидь, тут проповідник посилається на псевдоаристотелівський трактат «Про дивовижні чутки». Як видно з наведеного тексту – похвала Гізелю з використанням посилання на Аристотеля, яке містить інформацію природознавчого характеру, відповідно до задуму проповідника набуває моралістичного та епідейктичного змісту.

У «ІІ слові на перенесення мощів св. Феодосія Печерського», Антоній Радивилівський без посилання на джерело (фрагмент з трактату «Про дивовижні чутки») згадує: «Пишетъ Аристотелесь Филозофъ, же въ Фригїї на єдной горі знайдуется Камень якїй, который гдыкто внесль до // Цибелєсь Божницы, єднал себї дивную любовъ у Родичовъ, хотяй бы ихъ найбарзїй уразиль... Абысмо теды слухачу могли Бога ураженого грїхами нашими, поєднати, абысмо могли набыти ласки й милосердія его, за Камень той, который єднаеть любовъ сыномъ у Родителєй, внесїмо до его Бозского маєстату сїю драхму золотую, Мощи мовлю Преподобного отца нашего Феодосїя Печерского» [11, с. 329–330].

Антоній Радивилівський при похвалі Богородиці (Слово ІІ на Рїздво Богородиці) використовує трактат Аристотеля «Метеорологіка» посилаючись на конкретний текст філософа: «Оный славный Філіозофъ Аристотелесь залицаючи зъ фарбъ дугу Небесную мовить тоє оней: Дуга небесная маеть фарбы которыхъ заледво

маляры наслідовати можуть (Маргіналія: «Книга: г. Метеор. Глав.: в», посилення вірне – В.С.). Гдыся присмотримо фарбомъ дивному кшталту й пієнкности Преблагословенной Дівы Марії теперь наРодженной, признати мусимо тоє, же такіє міти будеть цноты й заслуги, же Серафимове, Херувимове, Прістола, Начала, Власти, Господствія, й иншіи Аггловє въ оныхъ заледво ю наслідовати можуть; й овшемъ въ нікоторыхъ немогутъ» [11, с. 427].

В рукописному варіанті це «слово» йде під номером сім та значно відрізняється від друкованого варіанту. Так, в ній відсутній наведений вище фрагмент, проте також присутні міркування Аристотеля про веселку запозичені з того ж трактату (щоправда вже анонімні та без посилань на джерело, яким також є III книга Метеорології, глава IV [1]) «Правять Філософове, же Дуга єсть образомъ солнца, бо ударяючи променями // на облакъ темный, оную чинить попеклу себѣ подобную. Наша мысленная дуга Преблагословенная Дева Марія, что єсть если не образъ Бога, который яко солнце отъ маєстату своего Божского, нибы въ темныхъ облакъ, въ насіє Іоакима святого й Анны Благодати своей Божкой променя пустивши, оную ведлугъ кшталту своего уформоваль» [10, арк. 423 зв.].

В обох варіантах, використання проповідником текстів Аристотеля має характер риторичної прикраси та не містить філософськи значущих міркувань автора.

Пишучи про необхідність хвалити Богородицю, проповідник намагається довести, що вшанування її є вшануванням самого Христа. Тут Радивилівський обирає за аргумент цитату Стагірита про дружбу й розвиваючи її наводить приклад дружби Олександра Македонського та Гефестіона. Дружба між Христом й Богородицею є ще сильніша, тож шанувати Богородицю, значить шанувати Спасителя: «ведлугъ Аристотеля філіозофа: Пріятель єсть другій сам. (Маргіналія: «Аристот: Єстикорум: Книг 0. гл: д») если теды Александерь Великій, такъ велце себѣ поважалъ пріятельство Гефестионово, ижъ для него чєсть й похвалу себѣ належитую, єму позволяль приписовати, й кто его чтиль. самого Александра чтиль. якожъ далеко барзій Христос Спаситель не маєть пріятельства поважати Матки своей! яко похвалы ей от людей, й Аггловъ Чинненой, не маєть причитати себѣ за сполную, который сь нею такимъ пріятельствомъ злучиль, якимъ не тылко зъ найсвятѣблнншими людми; але навєть з Агглами незлучился» [11, с. 964]. Як зрозуміло, тут, проповідник використовує в якості джерела «Нікомахову Етику» Аристотеля (книга 9, глава 4), в даному випадку посилення відповідає дійсності – «друг – це інший (я сам)» [2], що може свідчити про обізнаність Антонія Радивилівського з самим текстом трактату.

В іншому місці, для похвали Богородиці Антоній Радивилівський використовує природничо-наукові відомості з посиланням на Аристотеля: «яко злато важнійшеє єсть над сребро; такъ Марія єдина у Бога, важнійшею міла быти над всі святѣи. ... же злато важнійшеє єсть над сребро, Аристотель тую даєть причину: Злато праві, любо яко иншіи крушцы, иле до матерій, родится зъ сірки субтелной й червоной, й срібра живого субтелного й білого; болшь еднакъ до сложенія своего берєть матерій зъ твердости сірки. аніжели зъ субтелности й білости живого срібра (в рукописному варіанті – «анижели з воздушнаго воднистаго жива сребра» (ртуті – В.С.) [10, арк. 658 зв.]) // же Марія єсть важнійшею над Агглъ й инныхъ святѣихъ, причина тая. ижъ болшь до зложенія тіла своего взяла от самого Господа, анижели матерій от родителей» [11, с. 530–531]. В рукописному варіанті проповідь йде під номером вісім, в якому даний фрагмент за незначними відмінностями дублюється. В обох варіантах в маргіналії йде посилення: «Аристотел: в остатней глав: метаф» [10, арк. 658 зв.; 11, с. 530], що очевидно має означати трактат «Метафізика». Проте в «Метафізиці» даного фрагменту ми не знаходимо, це наштовхує на думку про те, що Антоній Радивилівський міг скористатися, якимось трактатом з алхімії, що базувалася на вченні Аристотеля про чотири першоелементи (вода, земля, вогонь, повітря) з яких складається все суще, видозмінивши їх у ртуть

(«живе» срібло), сірку та сіль (наприклад у популярних в ті часи працях Парацельса). З цього невідомого джерела він міг запозичити посилання. На користь цього свідчить й доволі неточний спосіб формулювання самого посилання (хоча, часто проповідник пише лише автора чи книгу без подробиць).

Проповідник використовує приклади з текстів Аристотеля й для підкріплення міркувань з приводу основ християнського віровчення. Так, викладаючи положення про непорочність Діви Марії у «Слові 4 на Різдво Богородиці» Антоній Радивилівський пише: «Править філософъ в Метеорах: если праві начиніє зъ воску чистого учиненное, ѿ отовсюль замкненное, въ глубину морскую впушено будеть, водою наполненное сладкою, далеко отъсебе воды// морской горкость ѿ солоность отганяеть; такъ власне начиніє девическое Маріей отовсюль діаволу замкненное въ море сего світа презъ естественное розмноженіє впушенное, всю гріха горкость далеко отъсебе отогнавши, сладкою тылко бозской ласки водою напелненное было» [10, арк. 633 зв.–634]. Тут проповідник не називаючи Аристотеля прямо, посилається на його трактат «Метеорологіка» не вказуючи при цьому місце звідки було взято фрагмент, ми ж знаходимо опис цього експерименту у книзі 2, главі 3 названого твору. Тож природничо-наукові ідеї Аристотеля використовуються Антонієм Радивилівським з метою богословського характеру.

У «Слові на неділю по Воздвиженію честнаго Креста Господня» проповідник зачіпає питання теодицеї, що належить до однієї з центральних проблем моральної теології. Міркуючи над причини людських нещасть, Антоній Радивилівський доходить висновку, що їх причинами є сама людина. Для підсилення даного висновку автор використовує ідеї Аристотеля висловлені в «Нікомаховій етиці»: «злые суть на чоловіка rozmaityи турбації, албо замішаня, печалованя, фрасунки, ѿ перешкоды rozmaityи насемъ світі... а ктожь ѿ того зла бываеть причиною? самъ чоловік. такъ мовить Аристотелесъ: самъ чоловікъ началомъ своихъ діяній» (Маргіналія: «Книг: г. Етикор:») [8, арк. 541].

Антоній Радивилівський використовує посилання на Етику Аристотеля (кн. 3, гл 3) для філософського підсилення морально-теологічних міркувань на тему причини гріха. Так, проповідник пише, що гріх виникає з двох джерел: «напередъ зъ невідомости розуму, которыйся незнаеть на річахъ створенныхъ около которыхъ грішится. Другая зъ невідомости тогожь розуму около гріха, гды невідаеть, що естъ гріхъ» [8, арк.305 зв.]. Після цих слів Радивилівський розлого пояснює, що якби запитали грішників, які мучаться в пеклі, про причини їх гріховної поведінки, вони б відповіли, що не знали суті речей задля яких грішили, вважаючи їх благами. Тож з неправильного уявлення про благо витікає їх гріховна поведінка. Далі проповідник вдається до цитування Аристотеля, як морального авторитету: «Выразиль тое Аристотелесъ, рекши: Всякъ грішачій, естъ невідаючій (Маргіналія «г Етик Глав: г.» – В.С.) чи не естъ то правда? бо гды бы чоловікъ відаль, якая естъ злость ѿ тяжкость гріха, ніколибыся его недопустилъ» [8, арк. 306]. Тут вочевидь, Антоній Радивилівський доповнює висловлену перед цим думку, стверджуючи, що причиною аморальної поведінки є також незнання суті гріха. Отже причинами зла, на думку проповідника (як і багатьох його сучасників) є незнання блага та його протилежності. Загалом, дана установка властива для Сократичної філософії, має свої особливості у трактуванні Аристотеля, для якого знання має подвійний зміст: знати – мати інформацію (в даному випадку про благо), й знати – чинити у відповідності з правильним знанням, що не є одним і тим самим, адже людина може знати благо й при цьому чинити зло. Тож справжній зміст знання, на думку Стагірита, є не тільки інформація, а застосування її на практиці з метою блаженного життя. Антоній Радивилівський, як видно з контексту, в даному випадку має на увазі, знання, як формальну обізнаність в суті речей, а умовами правильного вчинку є відраз до гріха, після пізнання його суті. Дане трактування більше відповідає меті його повчання, тож тут проповідник не вдається в тумана-

чення Аристотелевої думки, що б було недоречним з його задуму.

У міркуваннях про моральні норми людської поведінки, Антоній Радивилівський досить часто вдається до запозичень з праць Стагірита. Так, вихваляючи шлюб у «Слові о стані малженскомъ» проповідник посилається на відому думку Аристотеля висловлену ним у «Політиці» (кн. 1, гл. 1, п. 9) та «Нікомаховій етиці» (кн. 9, гл. 9.) суспільну сутність людини («людина – політична (суспільна) тварина»). Щоправда, тут проповідник не посилається в тексті на Аристотеля прямо (в маргіналах посилення також відсутнє), а думку філософа приписує самому Господу: «албовімь Богъ обачиль же человекъ зъ прироженя естъ звѣря товариское, же самъ жити неможесть, же самага единого животь естъ прикрый, естъ фрасовливый...» [11, с. 1120].

Нижче Антоній Радивилівський згадує Аристотеля, проте також без посилання на конкретну працю, використовуючи вислів Аристотеля про дружбу та стосуючи їх до шлюбу встановленого Богом ще в раю: «се кость от кости твоея, и плоть от плоти твоея. яко бы рекль: овожеь Адаме маешъ жену, ово маешъ помощницу. ово маешъ вірного прїателя, въ всемъ тебѣ повинующагося, [бо прїатель, естъ то единая воля. естъ то единая душа, ведлугъ овыхъ словъ Аристотеля Филіозофа: Прїатель естъ единая душа въ двохъ тілесехъ.] не зъ земли яко ты самъ, але з кости твоея учиненаго, абысь зналъ, же яко кости муромъ суть сердца чоловіческаго въ которомъ замыкається ведлугъ Филіозофовъ, Первое родящееся, и остатнее умирающее; такъ жена естъ муромъ и заслоною чоловіка» [11, с. 1121]. В рукописі дані фрагменти майже не відрізняються від друкованого варіанту, проте ім'я Аристотеля, поруч з цитатою «Прїатель естъ единая душа въ двохъ тілесехъ», проповідником взагалі не згадується [10, арк. 857 зв.]. Дана цитата, скоріш за все, запозичена проповідником з Праці Діогена Лаертського «Про життя, вчення й вислови знаменитих філософів» (кн. 5). У трактаті Діоген Лаертський пише про Аристотеля: «На питання, чим є друг, він відповів «одна душа в двох тілах» [4]. Що ж стосується самих текстів Аристотеля то подібні думки в іншій формі та більш ґрунтовно висловлюються ним в книгах 8 та 9 «Нікомаховій етики».

Також, Антоній Радивилівський використовує цитування думок Аристотеля, коли звертається до міркувань над темою суспільних взаємин, зокрема між вищими та нижчими в суспільній ієрархії. Так, повторюючи популярну в християнській соціальній етиці думку про те, що вищі мають бути прикладом для нижчих, проповідник пише: «приклад Царей, Гетмановъ, и каждого стану старших барзо естъ пожитечный меншим, до выполнения цнот; и для того мовить Аристотелесь: гды праві власти суть недбалы, не подобная речъ, абы слуги были печаловитыми» [11, с. 59]. При цьому посилання на конкретний текст філософа відсутні.

При міркуванні з приводу градації суспільних станів та ступенів праведності Антоній Радивилівський використовує вчення Аристотеля про чотири першоеlementи: «Правдатель, на семъ світі имъ кто вышшій родовитостью, богатствомъ, премудростію, тымъ у людей зацнїшій, и шляхетнїшій; але у Бога, имъ кто цнотами, а особливе покурою естъ вышшій, тымъ у него и зацнїшій, и шляхетнїшій, власне яко межі всіма речами створеными, что естъ вышшаго, то естъ и шляхетнїшее и зацнїшее. На приклад, Небо шляхетнїшее и зацнїшее естъ над элементы, а и межі самими элементами, имъ якїй элементъ естъ вышшій, тымъ надъ другїй естъ и зацнїшій: огонь зацнїшій естъ надъ Воздухъ, Воздухъ зацнїшій естъ надъ воду, Вода надъ землю. Такъ и межі людми, имъ кто естъ от другого вышшій цнотами, а найбарзїй покурою, тымъ от него предъ маестатомъ Божїимъ окажется зацнїшимъ и шляхетнїшимъ...» [11, с. 89]. Таким чином натурфілософія Стагірита набуває у проповідника морального змісту.

Отже, використання Антонієм Радивилівським текстів та ідей Аристотеля, відбувається заради досягнення ряду цілей. Так, окрім риторичного призначення підсилити цікавість промови або прославити якусь значну особу чи святого,

вставки з Аристотеля використовувались проповідником з метою морально-етичного повчання пастви, а також для підсилення богословських міркувань.

Антоній Радивилівський продемонстрував знайомство з широким колом трактатів Аристотеля та тими, що йому приписувались (Про Душу, Політика, Етика, Метафізика, Про виникнення тварин, Про дивовижні чутки). Проте в ряді місць відсутні конкретні посилання, вказані невірні посилання, а також викривлено текст чи думки Стагірита, що може говорити як про вільне творче оперування проповідника текстами філософа, так і про запозичення посилань на Аристотеля з інших джерел.

Сам факт використання Антонієм Радивилівським трактатів Аристотеля, робить його спадщину дотичною до філософської культури, а природничо-науковий характер ряду використовуваних текстів Стагірита не віддаляє слова проповідника від філософії, оскільки в XVII ст. природознавство не відокремилось від філософії остаточно й сприймалося сучасниками як частина філософії. Варто, хоча б, згадати фундаментальну працю Ісаака Ньютона «Математичні начала натуральної філософії» (*Philosophiae Naturalis Principia Mathematica*), 1687 року, в якій той описав основи класичної механіки.

Подальший аналіз взаємодії філософської складової української церковної проповіді епохи бароко та текстів Аристотеля на прикладі спадщини Антонія Радивилівського видається досить перспективним та потребує детальнішої уваги.

БИБЛИОГРАФИЧЕСКИЕ ССЫЛКИ:

1. Аристотель. Метеорологика // Собрание сочинений Аристотеля в 4-х томах. Том 3. – Москва: Мысль, 1981, URL: http://www.argo-school.ru/biblioteka/aristotel/aristotel_meteorologika_kniga_iii/aristotel_meteorologika_kniga_iii/ (Дата обращения 2.10.2016)
2. Аристотель. Никомахова Этика, URL: http://www.e-reading.by/chapter.php/71882/9/Aristotel'_-_Nikomahova_etika.html (Дата обращения 2.10.2016)
3. Горский В. С. Філософія в українській культурі (методологія та історія). Філософські нариси. – К.: Центр практичної філософії, 2001. – 236 с.
4. Диоген Лаэртский. О жизни, учениях и изречениях знаменитых философов. – М.: Мысль, 1986, URL: <http://www.psylib.org.ua/books/diogenl/txt05.htm> (Дата звернення 2.10.2016)
5. Захара І. С. Академічна філософія України XVII – 1-ї пол. XVIII ст. – Л.: Вид-во ЛНУ імені Івана Франка, 2000. – 239 с.
6. Кашуба М. В. Проблема людини в українській філософії XVI–XVIII ст. – Львів: Логос, 1998. – 238 с.
7. Ничик В. М. Рецепции греческой духовной культуры на Украине в кон. 16 – нач. 17 в. // Отечественная философская мысль 11 – 17 вв. и греческая культура: сб. науч. трудов./ ред. В. М. Ничик. – К.: Наукова думка, 1991. – С. 241–258.
8. Радивилівський А. «Вінець Христов...». – К., 1688. – 544 арк.
9. Радивилівський А. «Огородок...». рукопис. – Книга 1. – І. Р. ЦНБУ ім. В. І. Вернадського. – П. Ник. М. П. 560 т.1. кн.1. – 955 арк.
10. Радивилівський А. «Огородок...». рукопис. – Книга 2.. – І. Р. ЦНБУ ім. В. І. Вернадського. – П. Ник. М. П. 560 т.1. кн.2. – 1030 арк.
11. Радивилівський А. «Огородок...». – К, 1676. – 1128 с.
12. Рогович М. Д., Кирик Д. П. Філософія Арістотеля на Україні: 14 – 1 п. 18 ст. // Філософська думка, 1978, № 6, С. 91–102.
13. Стратій Я. М. Філософія у Києво-Могилянській колегії // Київ в історії філософії України. – К.: КМ Academia, 2000. – С. 74–129.
14. Чернік Л. З. Арістотелізм у Києво-Могилянській академії: автореф. дис... канд. філос. наук: 09.00.05. – Львів: Нац. ун-т ім. Івана Франка. – Л., 2000. – 16 с.

REFERENCES:

1. Aristotel'. Meteorologika [Meteorologica] // Sbranie sochineniy Aristotelya v 4-kh tomakh. Tom 3. – Moskva: Mysl', 1981, URL: http://www.argo-school.ru/biblioteka/aristotel/aristotel_meteorologika_kniga_iii/aristotel_meteorologika_kniga_iii/ (Accessed 2.10.2016)
2. Aristotel'. Nikomakhova Etika [Nicomachean Ethics], URL: http://www.e-reading.by/chapter.php/71882/9/Aristotel'_-_Nikomahova_etika.html (Accessed 2.10.2016)
3. Horskyi V. S. Filosofiia v ukrainskii kulturi (metodolohiia ta istoriia). Filosofski narysy

[Philosophy in Ukrainian culture (methodology and history). Philosophical essays]. – K.: Tsentr praktychnoi filosofii, 2001. – 236 s.

4. Diogen Laertskiy. O zhizni, ucheniyakh i izrecheniyakh znamenitykh filosofov [About the life, teachings and sayings of famous philosophers], – M.: Mysl', 1986, URL: <http://www.psylib.org.ua/books/diogen/txt05.htm> (Accessed 2.10.2016)

5. Zakhara I. S. Akademichna filosofia Ukrainy KhVII – 1-yi pol. KhVIII st. [Academic philosophy of Ukraine XVII – 1st floor. XVIII century] – L.: Vyd-vo LNU imeni Ivana Franka, 2000. – 239 s.

6. Kashuba M. V. Problema liudyny v ukrainskii filosofii KhVI–KhVIII st. [Problem of man in Ukrainian philosophy of the XVI–XVIII centuries] – Lviv: Lohos, 1998. – 238 s.

7. Nichik V. M. Retseptsii grecheskoy dukhovnoy kul'tury na Ukraine v kon. 16 – nach. 17 v. [Reception of Greek spiritual culture in Ukraine in the context. 16 – early 17] // Otechestvennaya filosofskaya mysl' 11 – 17 vv. i grecheskaya kul'tura: sb. nauch. trudov./ red. V.M. Nichik. – K.: Naukova dumka, 1991. – S. 241–258.

8. Radyvylovskiy A. «Vinets Khrystov...» [«The Crown Of Christ...»]. – K., 1688. – 544 ark.

9. Radyvylovskiy A. «Ohorodok...». Rukopys [«Gorodok...». manuscript]. – Knyha 1. – I. R. TsNBU im. V. I. Vernadskoho. – P. Nyk. M. P. 560 t.1. kn.1. – 955 ark.

10. Radyvylovskiy A. «Ohorodok...». Rukopys [«Gorodok...». manuscript]. – Knyha 2.. – I. R. TsNBU im. V. I. Vernadskoho. – P. Nyk. M. P. 560 t.1. kn.2. – 1030 ark.

11. Radyvylovskiy A. «Ohorodok...» [«Gorodok...»]. – K., 1676. – 1128 s.

12. Rohovych M. D., Kyryk D. P. Filosofia Aristotelia na Ukraini: 14 – 1 p. 18 st. [Philosophy of Aristotle in Ukraine: 14 – 1 p. 18 century] // Filosofska dumka, 1978, # 6, S. 91–102.

13. Stratii Ya. M. Filosofia u Kyievo-Mohylianskii kolehii [Philosophy at the Kyiv-Mohyla Collegium] // Kyiv v istorii filosofii Ukrainy. – K.: KM Academia, 2000. – S. 74–129.

14. Chernik L. Z. Aristotelizm u Kyievo-Mohylianskii akademii [Arthotels at the Kyiv-Mohyla Academy]: avtoref. dys... kand. filos. nauk: 09.00.05. – Lviv: Nats. un-t im. Ivana Franka. – L., 2000. – 16 s.

Спивак В. В., кандидат философских наук, докторант Национальной музыкальной академии Украины имени П. И. Чайковского (Чернигов, Украина), E-mail: vova3006@ukr.net

Влияние Аристотеля на философскую составляющую украинской проповеди XVII в.

Аннотация. Исследование посвящено влиянию наследия Аристотеля на философскую составляющую украинской проповеди XVII в. на примере текстов Антония Радивилевского. Прослеживаются содержание идейных заимствований текстов Аристотеля и механизмы их использования проповедником. Делается вывод о творческом характере использования Антонием Радивилевским идей Аристотеля и наличие в наследии проповедника значительной философской составляющей.

Ключевые слова: история философии, украинская философия, античная философия, барокко, проповедь.

Spivak V., PhD in philosophical Sciences, doctoral student of the National music Academy of Ukraine named after P. I. Tchaikovsky (Chernigov, Ukraine), E-mail: vova3006@ukr.net

The influence of Aristotle's on the philosophical component to Ukrainian sermons XVII.

Abstract. The author of the article investigates Aristotle's philosophical heritage on the ideological component of Antiniy Radyvylovsky's advocacy heritage in the context of philosophical traditions in ancient Greece and home philosophical culture. The urgency of this aim is caused by the necessity to investigate the sources of the Ukrainian philosophical tradition in the baroque era.

The purpose of this article is to study the features of the use and interpretation of the philosophical legacy of Aristotle in Ukrainian church sermon XVII century.

Research carried out on the base of texts of Antoniyy Radyvylovsky's. The advocate's manuscripts and printed works «Mother of Gold garden» and «Christ's nimbus» basic source. The main method of research is a comparative analysis.

The author gives general characteristic of Antoniyy Radyvylovsky's heritage, shows the subject – matter of ideological borrowings from Aristotle's texts and their use. The author draws attention to Greek philosopher's texts and peculiarities of their use. The notes from the advocate's text and some fragments that were identified and borrowed from Aristotle's works are analyzed.

The author comes to a conclusion that Aristotle's influenced moral and philosophical component of Antiniy Radyvylovsky's heritage.

On the basis of the analysis mentioned above it was determined that Antiniy Radyvylovsky might have read Aristotle's treatises: About Soul, Politics, Ethics, Metaphysics which are philosophic heritage of Aristotle. Antiniy Radyvylovsky used fragment saints and to give them moral lessons.

The Antiniy Radyvylovsky's not only chose examples from Aristotle's texts to use them as rhetorical adorning, but also borrowed Greek philosopher's moral and ethical ideas to adapt them to his own admonitions developing and interpreting them creatively.

The author comes to a conclusion that Antiniy Radyvylovsky used Aristotle's ideas creatively and the advocate's heritage has a considerable philosophic component.

Keywords: *The History of Philosophy, Ukrainian Philosophy, ancient Philosophy, baroque, advocacy.*

УДК 141.33:248.2

Тимофеев А. В.,

ассистент кафедры философии и педагогики,
Государственный ВУЗ «Национальный горный университет»
(Днепро, Украина), E-mail: 201119741974@mail.ru

К ВОПРОСУ О ПРЕЕМСТВЕННОСТИ ДУХОВНО-ИНТЕЛЛЕКТУАЛЬНОЙ ТРАДИЦИИ В МОНАШЕСКОЙ КУЛЬТУРЕ СРЕДНЕВЕКОВЬЯ: МАКАРИЙ ЕГИПЕТСКИЙ И БЕРНАРД КЛЕРВОСКИЙ

Аннотация. *Исследование влияния древневосточной монашеской традиции на формирование философско-теологических воззрений средневекового французского мистика Бернарда Клервоского проведено в контексте обоснования преемственности западной и восточной духовно-интеллектуальных традиций в западноевропейской культуре, основанной на принципах христианской духовности. Выявленные в результате исследования доминирующая христоцентричность и аскетико-мистическая направленность учений преподобного Макария и святого Бернарда, а также идейные параллели в понимании христианскими мыслителями феномена обожения подтверждают гипотезу о неразрывности философско-теологической традиции в монашеской культуре Средневековья.*

Ключевые слова: *древняя монашеская традиция, средневековая мистика, обожение, образ Божий.*

Постановка проблемы. В современном кризисном состоянии украинского государства и общества, искусственно разделенного барьерами информационной войны, все отчетливее звучит призыв к примирению людей, независимо от их идеологических, религиозных и политических предпочтений. Единение людей доброй воли на основе идейных принципов христианской духовности представляется нам важнейшим фактором, дающим возможность находить пути примирения. То, что объединяет христиан – больше того, что их разделяет. В данном контексте актуальность статьи заключается в историко-философском обосновании неразрывности восточной и западной духовно-интеллектуальных традиций в общеевропейской культуре, основанной на принципах христианской духовности посредством анализа влияния христианской древнемонашеской традиции Востока на формирование воззрений выдающегося религиозного лидера Западной Церкви первой половины XII века святого Бернарда Клервоского.

Анализ исследований и публикаций. Примечательно, что обращение к средневековой философии часто происходит в переломные эпохи развития общества, что подчеркивает ее непреходящую духовно-религиозную значимость. Начиная с конца XIX века, русские религиозно-философские и церковно-исторические исследователи неоднократно обращаются к средневековой философии, и, в частности, к наследию Бернарда Клервоского. Следует назвать работы А. Вертеловского,

В. Герье, Л. Карсавина, Е. Корелина, В. Лосского, М. Стасюлевича, посвященные богословско-проповеднической деятельности Бернарда Клервоского в контексте исследования проблем средневекового мирозерцания, становления западной средневековой мистики и ее отношения к учению Католической Церкви. Говоря о зарубежной критической литературе XX века, особенно следует выделить лекции Э. Жильсона, прочитанные им в Коллеж де Франс и опубликованные в книге «Мистическая теология святого Бернарда» [1]. Эта работа послужила базисом дальнейших исследований творчества Бернарда Клервоского в современной научной литературе, сформировав методологическую основу рефлексивного подхода к учению Бернарда, и определив его место в европейской культуре как «богослова, стоящего наравне с величайшими умами по ясности и цельности видения и по силе мысли» [2, с. 101]. Из зарубежных исследований последних лет отметим работу настоятеля цистерцианского монастыря «Novo Mundo» (Бразилия) о. Бернарда Боновица (Bernard Bonowitz) «Банкет из трех блюд святого Бернарда: Смирение, Милосердие, Созерцание» [3]. В своей книге, обращаясь к одному из первых трактатов Клервоского «О ступенях смирения и гордыни», автор рассматривает путь христианского самосовершенствования, предложенный аббатом средневекового монастыря и не утративший своей актуальности в современном мире. В год публикации книги бразильского аббата, в Журнале Религиозной Истории (*Journal of Religious History*) опубликована содержательная статья Марии Вагнер (Maria L. Ruby Wagner) «Влияние Второго крестового похода на ангелологию и эсхатологию св. Бернарда Клервоского» [4], в которой рассматривается преломление эсхатологических воззрений Бернарда Клервоского в историческом аспекте Второго крестового похода, идейным вдохновителем которого был св. Бернард.

Анализ современной отечественной историко-философской литературы, посвященной философско-теологической мысли Бернарда Клервоского свидетельствует о недостаточном внимании современных исследователей к данной тематике. Из последних работ можно указать подраздел «Мистицизм XII в. Его представители» в «Истории средневековой философии» В. Кондзьолки [5], а также монографию Ю. Шабановой «Трансперсональная метафизика Мастера Экхарта» [6], где автор исследует учение св. Бернарда в качестве одного из значительных концептов, сформировавших основы немецкой средневековой мистики.

Краткий анализ научной литературы показывает, что преимущественное направление работ, посвященных доктрине св. Бернарда – исследование в историко-религиозном контексте основных положений учения аббата из Клерво, экспликация реминисценций его концептуальных идей, историко-философский анализ противостояния Бернарда Клервоского рационалистической направленности теологии Абельяра и его последователей. Теоретическим источникам формирования философско-теологических воззрений выдающегося учителя Западной Церкви (особенно восточной христианской традиции) уделяется недостаточно внимания. Считаем, что недооценка влияния восточной древнемонашеской традиции на формирование продуктивных концептов мистического учения Бернарда Клервоского – существенная лакуна в историко-философском представлении о ходе развития средневековой философии, и, в частности, западной средневековой мистики.

В этой связи **целью статьи** является историко-философский анализ влияния древнемонашеской традиции, представленной творениями Макария Египетского (Великого) на формирование концептуальных оснований философско-теологического учения Бернарда Клервоского в контексте обоснования преемственности духовно-интеллектуальной традиции в монашеской культуре Средневековья.

Изложение основного материала. Обращаясь к историческому развитию средневековой культуры, следует подчеркнуть, что XII век во многом отмечен завершением раннесредневековой, патристической традиции. Развитие городов, появление университетов, начало широкого использования логического инструмен-

тария и схоластической методологии в теологии обусловили подготовку великого расцвета схоластики XIII в. – «высокой схоластики». С другой стороны, именно в этот период средневековое монашеское богословие, достигнув завершенности в момент своего наивысшего развития, приобрело явные отличительные черты. Перечислим основные из них: глубоко личностная окрашенность эсхатологического стремления к единению с Богом, стремление к созерцательной жизни, «ученому незнанию», аллегорическая экзегеза по реминисценции, литературность и нравственно-практическая направленность монашеских текстов. Двенадцатый век – время возникновения и становления цистерцианского ордена, а также время его наивысшего подъема, связанного, в первую очередь, с именем Бернарда Клервоского. Под руководством Бернарда и по его примеру «монахи ордена цистерцианцев начали вводить новые формы монашеской жизни, уделяя больше места созерцанию и размышлению» [7, с. 122], и, вместе с тем, стараясь сохранить соблюдение бенедиктинского устава монашеской жизни в его первоначальной чистоте. При этом цистерцианцы обращались и к более древней монашеской традиции – уставу св. Кассиана (идеологу западного монашества до св. Бенедикта), который перенес на Запад восточное Предание, основывая свое учение на идеях отцов Пустыни и византийских неоплатоников.

Говоря о возможности знакомства Бернарда Клервоского с произведениями Макария Египетского, отметим, что на латинском Западе первые сведения о произведениях восточного подвижника были представлены Иоанном Кассианом в «Собеседованиях» («Collationes»), а также Геннадием Марсельским в последней трети V века. Около 470 г. Геннадий Марсельский писал: «Макарий, монах Египетский, написал только одно послание к младшим (братиям), в котором поучает, что Богу сможет служить совершенно тот, кто познав обстоятельства своего творения, склонит себя самого ко всяческим трудам и, достигая также естественной чистоты путем борения и моления Бога о помощи против всего, что сладостно в этой жизни, стяжает воздержание, словно должное природы приношение» [8, с. 38–39]. Учитывая неподдельный интерес западного монашества к традиции Востока, можно предположить, что идеи преп. Макария были знакомы Бернарду Клервоскому не только из сборников житий, апофтегм и пр., но и собственно из произведений восточного подвижника, переведенных к XII в. на латинский язык. Известна богатейшая традиция древних переводов творений преп. Макария на коптский, сирийский, эфиопский, арабский, латинский, армянский, грузинский и старославянский языки [9].

Приписываемые Макарию пятьдесят слов (бесед) составляют один из величайших текстов христианской мистики. В своих творениях, основываясь на опыте великих учителей египетского монашества и на своем собственном, Макарий говорит о способах достижения единения с Богом. Антропология пустыни, монашеских келий и мистических прозрений, основанная на внутреннем самоуглублении, изучении своего сокровенного мира души, на экзистенциальном переживании богооткровенных истин в напряжении духовного подвига, ведущего к обретению благодати и обожения, – основные темы сочинений преподобного Макария. Отец И. Ф. Мейендорф считает его одним из учителей монологической, односложной молитвы, предвестником исихазма, называя учение Макария «мистикой сердца» [10, с. 196], где сердце понимается в библейском смысле – как средоточие всех духовных сил организма, в том числе и ума. По нашему мнению, к этому определению близка и мистика Бернарда Клервоского, основанная на личном духовном опыте любовного поиска Бога. «Только движения моего сердца позволяют мне постигать Его присутствие», – пишет Бернард в письме к Гильому де Сен-Тьерри [11, с. 17]. Отметим, что противопоставление «ума» и «сердца» как оппозиции между «спекулятивным» и «аффективным» мистицизмом Средневековья, представляется упрощенной классификационной схемой современности. Обращаясь

к источникам формирования мистической традиции, приведем высказывание известного специалиста по изучению раннего египетского и палестинского монашества Дерваса Читти: «разные переводы напоминают нам о том, что в коптском языке одно и то же слово должно было обозначать и ум (греч. *nous*), и сердце. Это, вероятно, немаловажное обстоятельство для всей дальнейшей истории христианской духовности» [12, с. 16]. Действительно, «мистика ума» и «мистика сердца» стремятся к выражению одной и той же духовной реальности, взаимодополняя, а не исключая друг друга: христианская философия утверждает реальность духовного мира и Бога не в сравнении или сопоставлении, а в них самих. Духовный опыт святых мистиков, людей высшей духовной жизни есть сама реальность, само явление и обнаружение Духа и Бога: искренняя любовь к мудрости раскрывается как этически-аскетический образ существования в приобщении Божественной жизни Троицы.

Так, у преподобного Макария Египетского доминанта практического отношения к религии находит выражение в наглядных сравнениях. Его идеалом в данном случае было пользоваться благами религии, а не рассуждать о метафизических свойствах их источника: «Иди к реке, пей, сколько нужно, и иди прочь, не доискиваясь, откуда течет река и как» [13, с. 98]. Современный румынский ученый Даниэл Лемени отмечает, что в святоотеческой монашеской традиции «духовный отец никогда не определяется как учитель, который преподает в теории набор знаний своим ученикам, но передает собственный духовный опыт» [14, с. 74]. Такое понимание приоритета духовного опыта характерно и для воззрений Бернарда Клервоского, более того, именно аббат монастыря Клерво привносит в западную философско-богословскую традицию святоотеческий принцип понимания философии как «христианской мудрости» – не отвлеченные умозрения или моральное богословие, а подлинно практическая, опытно подтверждаемая философия, где действия и ценностные критерии неразрывны. Британская исследовательница Хилари Найт (Hilary Knight) в своей статье, посвященной понятию «опыт» в учении св. Бернарда подчеркивает, что на Западе «до Бернарда Клервоского обучение в Церкви было основано на Библии, учении Отцов Церкви и изучении «Книги Творения» (*природы* – *A.T.*). Бернард добавил к этому важность изучения собственного опыта». [15, с. 63]. Данный аспект находит выражение в современных концепциях теозетики и постмодернистских учениях о познании Бога в общении любви (Ханс Урс фон Бальтазар, Д. Харт, Дж. П. Мануссакис, И. Зизиулас, Дж. С. Романидис).

Рассматривая влияние идей преп. Макария на формирование мировоззрения св. Бернарда, следует обратить внимание на доминирующую христоцентричность учений мистиков. «Знать Иисуса, и притом распятого (2 Кор 2:2), – вот моя тонкая, внутренняя философия», – пишет св. Бернард в проповеди на Песнь Песней [16]. Христос, соединивший в Своем Лице Божество и человечество, есть, по выражению клервосского аббата, «посредник (*mediator*) между Богом и человеком» [17]. Для Бернарда Клервоского, как и для Макария Великого, центром духовной жизни является божественная Личность Христа, пламенная любовь к Нему составляет вершину всего мистического подвига. Эта любовь души к Христу является чрезвычайно характерной для мистики Макария, определяя весь образ жизни аскета-мистика и ступени духовного восхождения и ведет к цели монашеской жизни – обожению, как брачному союзу (*gamos*) души со Христом. Душа делается достойной сочетания с небесным мужем Христом, подчиняется закону мужа, следуя уже не своей воле, но воле жениха Христа.

Наиболее ярко раскрывая свой мистический подход к толкованию Библии в цикле проповедей на «Песнь Песней» Соломона, Бернард Клервоский, как и его предшественник, преподобный Макарий, аллегорически толкует воссоединение души с Богом как мистический брак души – Невесты (Церкви) и Жениха – Христа

(Слова). Образ невесты из Песни Песней – это и есть, по Бернарду Клервоскому, образ «души, жаждущей Бога». В любви душа браком сочетается со своим Возлюбленным Небесным Женихом. В 74 проповеди Бернард рассуждает о том, как Слово Божие посещает душу, которая есть Его невеста; проповедь 83 представляет собой гимн Божественной любви, охватывающей душу. В 3 проповеди Бернард Клервоский под наименованием «трех лобзаний» определяет совершенствования души, высшей из которых является единение в духе с Богом: «Тебе, Господи Иисусе, Тебе заслуженно рекло сердце мое: «Изыскало Тебя лицо мое, лик твой, Господи, да обрету»» [18]. Библейская аналогия которой пользуется в этой проповеди Бернард, говоря о единении со Христом, представлена и в «Беседах» Макария: «...с откровенным лицом душа взирает на небесного Жениха лицом к лицу, в духовном и неизглаголанном свете, со всей несомненностью входит в единение с Ним» [13, с. 81]. При этом даже на высших ступенях мистического единения различие между божественной и человеческой природой сохраняется – приобщение к Божественным совершенствам происходит не вследствие утраты человеком своей индивидуальности, а путём уподобления Божеству в процессе восстановления образа Божьего, заложенного в человеке, к подобию. Говоря о душе, входящей в единение с Богом, Макарий настаивает на абсолютной разнице природы Божественной и природы человеческой в этом единении: «Он – Бог, а она – не Бог. Он – Господь, а она – раба. Он – Творец, а она – тварь... ничего нет общего в Его и ее естестве» [19, с. 54]. Бернард Клервоский, представляя единение с Богом посредством воссоединения человеческой и божественной воли, также чётко ограничивает субстанциональное различие в этом союзе: «Согласие двух волей, но без смешения субстанций (*«non substantiis confusos, sed voluntate consentaneos»*) – вот что такое это единение хотений и согласие в любви. И это также последний предел, которого человек порой достигает на мгновение в этой жизни через экстаз и достигнуть которого навсегда он может лишь в блаженном состоянии» [20, с. 225]. Таким образом, мистика Макария Египетского, как и Бернарда Клервоского (что можно обозначить как «отрицательное» сходство) не обнаруживает пантеистических тенденций, характерных для последователей языческого неоплатонизма. Переживания внутреннего духовного опыта, тесно связанные с вероучением христианской религии, истолковываются ими в свете Божественного Откровения.

В трактате «De diligendo Deo» («О любви к Богу») описывая четыре степени любви, ведущие к обожению, Бернард Клервоский говорит о преобразении не только души, но и тела. Такая позиция средневекового мистика близка пониманию обожения преподобным Макарием. В учении египетского подвижника обожение – реальное изменение («прославление») всей психофизической сущности человека. Душа и тело, ещё здесь на земле, становятся «домом Божиим». Святой Бернард пишет о душе, которая возлюбила Бога: «Тело ей ко благу», – предполагая тот же принцип преобразования, – как души, так и тела. На страницах трактата св. Бернард высказывается по этому поводу предельно чётко: «Для души, любящей Бога, тело имеет значение и в его немощах при жизни, и после смерти, и после воскресения» [21, с. 99]. Считаем, следует согласиться с архиеп. Илларионом (Алфеевым) в том, что «учение об участии тела в обожении является одним из основных отличий христианской идеи обожения от её неоплатонического двойника – идеи Плотина о стремлении человека к тому, чтобы стать богом. В философии Плотина обожение тела невозможно: материя всегда остается злой и враждебной всему божественному» [22, с. 635]. Так, ни одна система до христианства не утверждала абсолютное обожение человека. Противоречие этого богословского принципа классической логике заключается в том, что единовременное совершенство Божества и человечества в Сыне является равным единовременному совершенству человечества и Божества в спасенных (обоженных) людях. Данный аспект находит выражение в отрицании пантеизма преподобным Макарием и святым Бернардом,

утверждающих непреходящую значимость субстанциональности личности в ее мистическом единении с Богом.

Выводы. По результатам проведенного исследования можно утверждать, что доминирующая христоцентричность и аскетико-мистическая направленность учений преподобного Макария и святого Бернарда, а также идейные параллели в понимании феномена обожения (теозиса) как преображения всей психофизической сущности человека подтверждают гипотезу о неразрывности христианской традиции в монашеской духовно-интеллектуальной культуре Средневековья. Несмотря на официальное прекращение отношений между Папством и Православной Церковью, аббат монастыря Клерво сохранил в своей доктрине многие православные черты, что свидетельствует о глубине единства оснований христианской духовности. Считаем, что именно личностный характер мистико-аскетических воззрений монашества (где философию, неразрывную с образом жизни, определяют не абстрактные размышления о догматических разногласиях, а стремление к единению с Богом) позволяет сохранить преемственность духовно-интеллектуальной традиции Востока и Запада. Продолжением развития данной тематики может стать историко-философский анализ влияния концептуальных идей византийского неоплатонизма на западную средневековую мистику в контексте современного диалога культур, эпох и конфессий.

БИБЛИОГРАФИЧЕСКИЕ ССЫЛКИ:

1. Gilson E. The mystical theology of Saint Bernard. – New York: Sheed&Ward, 1940. – 276 p.
2. Леклерк Ж. Святой Бернард и дух цистерцианцев. – М.: Изд-во Францисканцев, 2013. – 140 с.
3. Bonowitz B. Saint Bernard's Three-Course Banquet – Humility, Charity, and Contemplation in the de Gradibus. – Cistercian Publications, 2012. – 150 p.
4. Wagner M. The Impact of the Second Crusade on the Angelology and Eschatology of Saint Bernard of Clairvaux // Journal of Religious History, 2013, Vol. 37, № 3, P. 322–340. doi: 10.1111/j.1467-9809.2013.01223.x.
5. Кондзюлка В. В. Мистицизм XII в. Його представники // Історія середньовічної філософії. – Львів: Світ, 2001. – С. 155–157.
6. Шабанова Ю. А. Трансперсональная мистика Мастера Экхарта. В контексте развития европейской философии: монография. – Днепропетровск: НГУ, 2005. – С. 69–76.
7. Суини М. Лекции по средневековой философии. Выпуск 1. Средневековая христианская философия Запада. – М.: ГЛК, 2011. – 304 с.
8. Дунаев А. Г. Предисловие к русскому переводу слов и посланий «Макариевского Корпуса» первого типа. Упоминание Геннадия Марсельского // Преподобный Макарий Египетский. Духовные слова и послания / Предисловие, перевод, комментарии, указатели А. Г. Дунаев. – М.: Индрик, 2002. – С. 37–61.
9. Сидоров А. И. Преподобный Макарий Египетский и проблема «Макарьевского корпуса» // Альфа и Омега, 1999, № 3(21)–4(22), URL: <http://www.pravmir.ru/prepodobnyiymakariy-egipetskiy/> (Дата обращения 20.09.2016)
10. Мейендорф И. Ф. Введение в святоотеческое богословие. – К.: Храм прп. Агапита Печерского, 2002. – 360 с.
11. Реати Ф. Святой Бернард Клервоский как духовный писатель // Бернард Клервоский. Трактаты. Под. ред. Ю. А. Ромашева. – СПб.: Изд-во РХГА, 2009. – С. 14–27.
12. Читти Д. Град Пустыня. Введение в изучение египетского и палестинского монашества в христианской империи. – М.: Правило веры, 2009. – 320 с.
13. Преподобный Макарий Египетский. Духовные беседы. – Свято-Троицкая Сергиева Лавра, 1994 (репринтное издание 1904 г.). – 514 с.
14. Lemeni D. The model of the spiritual father in the Apophthegmata Patrum: text, context and subtext // Revista Teologica, 2013, № 1(95), P. 73–84.
15. Knight H. Saint Bernard of Clairvaux on Experience // Medieval Mystical Theology, 2015, Vol. 24, № 1, P. 59–79. doi: 10.1179/2046572615Z.00000000032.
16. Bernardi S. Claraevalensis. Sermo in Cantica canticorum. XLIII 4; VII 1. Opera omnia, URL: http://www.binetti.ru/bernardus/86_3.shtml (Accessed 26.09.2016)
17. Bernardi S. Claraevalensis. De consideratione. V 9. 20; V 10. 22. Opera omnia, URL:

<http://www.binetti.ru/bernardus/10.shtml> (Accessed 26.09.2016).

18. Bernardi S. *Claraevalensis. Sermo in Cantica canticorum. III, 1. Opera omnia*, URL: http://www.binetti.ru/bernardus/86_1.shtml (Accessed 26.09.2016).

19. Лосский В. Н. Очерк мистического богословия Восточной Церкви. Догматическое богословие. – СТСЛ, 2012. – 586 с.

20. Жильсон Э. Философия в средние века. От истоков патристики до конца XIV века. – М.: Республика, 2004. – 713 с.

21. Клервоский Б. О любви к Богу. О благодати и свободном выборе: Трактаты / под ред. Ю. А. Ромашева. – СПб.: Изд-во РХГА, Изд-во СПбГУ, Академия Исследования Культуры, 2009. – 280 с.

22. Иларион (Алфеев), архиеп. Православие. Т. 1. – 5-е изд., испр. – М.: Изд-во Сретенского монастыря, 2016. – 864 с.

REFERENCES:

1. Gilson E. *The mystical theology of Saint Bernard*. – New York: Sheed & Ward Publ., 1940, – 276 p.

2. Leklerk Zh. *Svyatoy Bernard i dukh tsistertsiantsev* [St. Bernard and the spirit of the Cistercians]. – М.: Изд-во Frantsiskantsev, 2013. – 140 s.

3. Bonowitz B. *Saint Bernard's Three-Course Banquet – Humility, Charity, and Contemplation in the de Gradibus*. – Cistercian Publications, 2012. – 150 p.

4. Wagner M. The Impact of the Second Crusade on the Angelology and Eschatology of Saint Bernard of Clairvaux. // *Journal of Religious History*, 2013, vol. 37, no. 3, pp. 322–340. doi: 10.1111/j.1467-9809.2013.01223.x.

5. Kondzolk V. V. *Mistytsyzm XII v. Yoho predstavnyky* [The mysticism of the 12th century. The representatives]. // *Istoriia serednovichnoi filosofii*. – Lviv: Svit, 2001. – S. 155–157.

6. Shabanova Yu. A. *Transpersonal'naya mistika Mastera Ekkharta. V kontekste razvitiya evropeyskoy filosofii: monografiya*. [Transpersonal mystic Master Eckhart. In the context of the development of European philosophy: the monograph]. – Dnepropetrovsk: NGU, 2005. – С. 69–76.

7. Suini M. *Lektsii po srednevekovoy filosofii. Vypusk 1. Srednevekovaya khristianskaya filosofiya Zapada*. [Lectures on medieval philosophy. Issue 1. Medieval Christian philosophy of the West]. – М.: GLK, 2011. – 304 s.

8. Dunaev A. G. *Predislovie k russkomu perevodu slov i poslaniy «Makarievskogo Korpusa» pervogo tipa. Upominanie Gennadiya Marsel'skogo* [Foreword to the Russian translation of words and letters “Makarii Corps” first type. Mention Gennady Marseilles// *Prepodobnyy Makariy Egipetskiy. Dukhovnye slova i poslaniya* / Predislovie, perevod, kommentarii, ukazateli A. G. Dunaev. – М.: Indrik, 2002. – S. 37–61.

9. Sidorov A. I. *Prepodobnyy Makariy Egipetskiy i problema «Makar'evskogo korpusa»* [St. Macarius of Egypt and the problem of «Corps Makaryevsky»] // *Al'fa i Omega*, 1999, № 3(21)–4(22), URL: <http://www.pravmir.ru/prepodobnyiy-makariy-egipetskiy/> (Accessed 20.09.2016).

10. Meyendorf I. F. *Vvedenie v svyatootecheskoe bogoslovie*. [Introduction to Patristic Theology]. – К.: Khram prp. Agapita Pecherskogo, 2002. – 360 s.

11. Reati F. *Svyatoy Bernard Klervoskiy kak dukhovnyy pisatel'* [St. Bernard of Clairvaux as a spiritual writer]. // *Bernard Klervoskiy. Traktaty*. Pod. red. Yu. A. Romasheva. – SPb.: Изд-во RKhGA, 2009. – S. 14–27.

12. Chitti D. *Grad Pustynya. Vvedenie v izuchenie egipetskogo i palestinskogo monashestva v khristianskoy imperii*. [The Desert a City: Introduction to the Study of Egyptian and Palestinian Monasticism]. – М.: Pravilo very, 2009. – 320 s.

13. *Prepodobnyy Makariy Egipetskiy. Dukhovnye besedy*. [Spiritual talks]. – Cvyato-Troitskaya Sergieva Lavra, 1994 (reprintnoe izdanie 1904 g.). – 514 s.

14. Lemeni D. The model of the spiritual father in the Apophthegmata Patrum: text, context and subtext. *Revista Teologica*, 2013, no. 1(95), pp. 73–84.

15. Knight H. Saint Bernard of Clairvaux on Experience. *Medieval Mystical Theology*, 2015, vol. 24, no. 1, pp. 59–79. doi: 10.1179/2046572615Z.00000000032.

16. Bernardi S. *Claraevalensis. Sermo in Cantica canticorum. XLIII 4; VII 1. // Opera omnia*, URL: http://www.binetti.ru/bernardus/86_3.shtml. (Accessed 26.09.2016).

17. S. Bernardi Claraevalensis. *De consideratione. V 9. 20; V 10. 22. // Opera omnia*, URL: <http://www.binetti.ru/bernardus/10.shtml>. (Accessed 26.09.2016).

18. S. Bernardi Claraevalensis. *Sermo in Cantica canticorum. III. 1. // Opera omnia*, URL:

http://www.binetti.ru/bernardus/86_1.shtml (Accessed 26.09.2016).

19. Losskiy, V.N. Ocherk misticheskogo bogosloviya Vostochnoy Tserkvi. Dogmaticheskoe bogoslovie. [Essay on the mystical theology of the Eastern Church. Dogmatic theology]. – STSL, 2012. – 586 s.

20. Zhil'son, E. Filosofiya v srednie veka. Ot istokov patristiki do kontsa XIV veka. [Philosophy in the Middle Ages. From the origins of the patristic until the end of the XIV century]. – М.: Respublika, 2004. – 713 s.

21. Bernard Klervoskiy. O lyubvi k Bogu. O blagodati i svobodnom vybore: Traktaty. [About the love of God. On grace and free choice: Treatises]. – SPb.: Izd-vo RKhGA, Izd-vo SPbGU, Akademiya Issledovaniya Kul'tury, 2009. – 280 s.

22. Ilarion (Alfeev), arkhiep. Pravoslavie. T. 1. [Orthodox Christianity. Volume 1]. – 5-e izd., ispr. – М.: Izd-vo Sretenskogo monastyrya, 2016. – 864 s.

Тимофєєв О. В., асистент кафедри філософії і педагогіки Державний ВНЗ «Національний гірничий університет» (Дніпро, Україна), E-mail: 201119741974@mail.ru

До питання про спадкоємність духовно-інтелектуальної традиції в чернечій культурі середньовіччя: Макарій Єгипетський та Бернард Клервоський.

Анотація. Дослідження впливу давньосхідної чернечої традиції на формування філософсько-теологічних поглядів середньовічного французького містика святого Бернарда Клервоського проведено в контексті обґрунтування наступності західної і східної духовно-інтелектуальних традицій в західноєвропейській культурі, заснованої на принципах християнської духовності. Домінуюча христоцентричність і аскетико-містична спрямованість вчень преподобного Макарія і святого Бернарда, а також ідейні паралелі в розумінні християнськими мислителями феномена обожнення підтверджують гіпотезу про нерозривність філософсько-теологічної традиції в чернечій культурі Середньовіччя.

Ключові слова: стародавня чернеча традиція, середньовічна містика, обожнення, образ Божий.

Тymofieiev A., assistant of the Department of Philosophy and Pedagogy, State HEI «National Mining University» (Dnipro, Ukraine), E-mail: 201119741974@mail.ru

On the issue of continuity spiritual and intellectual tradition in the medieval monastic culture: Macarius of Egypt and Bernard of Clairvaux.

Abstract. The purpose of article is to conduct historical and philosophical analysis of the evolution of ascetic and mystical ideas in ancient monasticism in the teachings of St. Bernard of Clairvaux, the founder of the Western medieval mystics, in the context of arguing on succession of Eastern and Western spiritual and intellectual traditions studies in European culture that has been based on the principles of Christian spirituality. The study is due to appeal to the patristic period, the emergence of monasticism sources, the writings of Bernard of Clairvaux and his contemporaries, as well as to historical events that took place in Western Europe in the first half of the 12th century. In this regard, we reckon the usage of complex hermeneutic, comparative, as well as historical and genetic analysis in the framework of the historical and philosophical methodology is possible. Scientific novelty is determined by the fact that it is first time when in the historical and philosophical literature an analysis of the influence of ancient monastic tradition (represented in works of Macarius of Egypt) on the formation of ascetic-mystical and existential-anthropological aspects of the teaching of French medieval mystic Bernard of Clairvaux is conducted. Identified as a result of research the dominant Christocentric and ascetic-mystical orientation of the teaching of St. Macarius and St. Bernard (as well as identified by the study ideological parallels in understanding of the concept of humility by Christian thinkers, the phenomenon of deification) is more typical to Eastern Orthodoxy than to Western Catholicism, confirms the hypothesis of the continuity of monastic tradition in spiritual and intellectual culture of the Middle Ages. It is exactly the personal character of mystical-ascetic monastic views (where philosophy is inseparable from the way of life and is determined not by abstract reflections on the dogmatic differences, but by the aspiration for union with God) allows to preserve the continuity of spiritual and intellectual traditions of the East and West. The continuation of the development of this theme can be a historical and philosophical analysis of the impact of the conceptual ideas of Byzantine Neoplatonism in Western medieval mysticism.

Key words: ancient monastic tradition, medieval mysticism, deification, image of God.

Філяніна Н. М.,

доктор філософських наук, доцент,
завідувач кафедри гуманітарних наук,
Національний фармацевтичний університет
(Харків, Україна), E-mail: nfilyanina@mail.ru

КОНЦЕПЦІЯ ЦІННОСТІ ТА САМОЦІННОСТІ ПРИРОДИ ТА СИСТЕМА ОСВІТИ

***Анотація.** Освіта є важливим чинником включення уявлень про цінність і самоцінність природи в усі сфери людської діяльності. У процесі неперервної освіти уявлення та знання про цінність і самоцінність природи набувають специфічних рис відповідно до етапів, форм і цільових груп, а екологічні знання мають бути інкорпоровані в цілісну систему культурно-духовного життя суспільства.*

***Ключові слова:** цінності, самоцінність природи, освіта, система освіти.*

Постановка проблеми та стан її вивчення. «Сучасна філософія освіти звертається до категорії цінностей як до однієї з засадничих зі світоглядної і методологічної точки зору», – пише Бойченко [1, с. 99]. Без категорії цінності неможливо побудувати ні теорію особистості, ні теорію соціальних систем, хоча в кожній із систем цінності можуть виконувати і виконують різні функції. Звідси постає питання про незмінність та непорушність цінностей в освіті. [1, с. 103].

Соціальні науки насамперед акцентують увагу на людині, яка є учасником надіндивідуальних соціальних процесів, передусім системних та інституційних, тоді як гуманітарні науки зосереджуються на ціннісній структурі особистості загалом, а не лише на ціннісній природі мотивації її поведінки. Відповідно, загальну позицію гуманітарних наук, підсумовує М. Бойченко, репрезентує філософсько-антропологічний ракурс розгляду проблеми цінностей, а загальну позицію наук соціальних – соціально-філософський ракурс [1, с. 104]. Для соціальних наук не так важливі мотивації звернення людини до тих чи тих цінностей, як сам факт такого звернення, тобто те, що людина сприймає «правила гри» у певній соціальній системі. До соціальних систем, які формують цінності, належать: економічна політика, соціальна політика, екологічна політика, освітня політика, права людини, освіта, охорона природи, громадянське суспільство.

Ланкою, що поєднує глибинне розуміння цінностей і природоохоронні дії, має бути всеохоплива, неперервна екологічна освіта та виховання, що інтегрує природничо-наукові та гуманітарні знання. При цьому учасниками освітньо-виховного процесу стають не лише педагоги, а самі вчені-дослідники природи, не лише доводячи до суспільства свою особистісну позицію, а й реалізуючи принципи відповідальності вченого перед суспільством. Вагомого значення набувають громадські організації та інші структури громадянського суспільства, для яких цінностями є природа, чисте й безпечне довкілля, здоров'я та якість життя людей, безпека наступних поколінь тощо.

Концепція цінності та самоцінності природи в наш час визнається міжнародною політичною спільнотою, а також обстоюється екофілософами, активістами природоохоронних рухів. Саме тому **метою статті** є обґрунтування необхідності розгляду освіти як важливого інструменту включення уявлень про цінність і самоцінність природи в усі сфери людської діяльності, які мають відбуватися в процесі неперервної освіти, набуваючи специфічних рис відповідно до її етапів та цільових груп.

Виклад основного матеріалу. Якісні зміни в системі освіти неможливо здійснити лише за допомогою педагогічних засобів і методів, так само, як і для подолання екологічної кризи недостатньо самих лише екологічних знань.

Екологічні знання мають бути інкорпоровані в цілісну систему культурно-духовного життя суспільства. Тому має братися до уваги такий дидактичний принцип, як емоційність, що сприяє особистісному засвоєнню змісту матеріалу. «У такому контексті, – пише С. Рудишин, – передбачається розвиток особистісно орієнтованого навчання як напрям гуманістичної педагогіки» [6, с. 201]. Тому цілком закономірно, що у змісті екологічної освіти практично реалізується взаємозв'язок між природничо-науковим і гуманітарним знаннями.

У процесі фахової підготовки майбутні екологи мають не лише навчитися аналізувати різну інформацію про стан довкілля, конвертуючи її в знання, а й засвоїти систему цінностей, де чільне місце належить природі, і вже на основі цих цінностей набуті знання використовуватимуться в майбутній професійній діяльності. Інакше кажучи, система вищої освіти має гуртуватися на такій педагогічній категорії, як «готовність студента до майбутньої діяльності», що передбачає єдність особистісних, індивідуально-психологічних якостей і системи професійних знань, умінь, навичок [6, с. 203].

Якість університетської підготовки майбутніх фахівців-екологів набуває особливо важливого значення, тому що від їхньої професійної діяльності значною мірою залежить ефективність екологічної політики й екологічного менеджменту.

Якщо розглядати екологічну освіту як різновид спеціальної (професійної) освіти, то практична освіта полягає в тому, що «професійна справа виконується цілком і всебічно. Але це включає і подолання того чужого, що є в роботі по відношенню до людини, тобто цілковите перетворення людиною цього чужого у своє власне» [2, с. 55].

Звернімося, наприклад, до значення цінностей у царині екологічної політики та управління, аби продемонструвати складність і суперечливість включення цінностей у політико-управлінську систему.

Від успіху екологічної освіти фахівців безпосередньо залежить успіх реалізації менеджерських програм у сфері охорони природи, природокористування та подолання екологічних криз. Тому аксіологічний підхід набуває наскрізного значення як у сфері екологічної освіти, так і у сфері екологічного управління.

Г. Марушевський зазначає, що зазвичай управлінська етика спрямована на удосконалення відносин між працівниками, на розвиток колективних форм організації та стимулювання праці для якісного виконання організацією чи установою своїх адміністративно-господарських функцій. «З етичного погляду, – стверджує він, – управління розглядається як система збереження гідності людей, як гаранта їхніх прав і обов'язків» [5, с. 18]. Відповідно, управлінська етика переважно концентрується на внутрішніх засадах діяльності колективу, який є об'єктом управління. У цьому аспекті управлінську етику можна розглядати як різновид професійної етики.

Покликаючись на дослідження А. Гусейнова і Р. Апресяна щодо відмінностей змісту професійної та прикладної етики, Г. Марушевський зазначає, що прикладні виміри управлінської діяльності стосуються зовнішніх аспектів прикладної етики, які виявляються в цінності та значущості цієї діяльності для суспільства загалом, а не лише у відносинах у межах певної групи людей. Таку відмінність внутрішнього і зовнішнього аспектів управлінської діяльності він пропонує розглядати як відмінність професійної та ціннісної складових цієї діяльності. Професійна діяльність орієнтована на спільне благо, але внаслідок переходу до ринкової економіки спостерігається розрив між професійною та ціннісною складовими управлінської діяльності. Виявилось, зауважує Г. Марушевський, що професіоналізм управлінців може бути спрямований більшою мірою на досягнення приватного чи корпоративного блага і меншою мірою – на досягнення спільного блага. Цей розрив між професійним та ціннісним складниками управлінської діяльності набуває принципового значення у сфері управління

довкіллям, або екологічного управління, оскільки воно спрямоване на досягнення спільного блага, забезпечення добробуту, здоров'я та безпеки всіх людей. Тому часом переорієнтація управлінської діяльності на досягнення приватного (корпоративного) блага має наслідком погіршення екологічної ситуації [5].

Можна навести чимало прикладів, коли орієнтація на досягнення корпоративного блага, що виявляється, зокрема, у збільшенні прибутків компаній і корпорацій, здійснюється за рахунок деградації природи й природних ресурсів і завданні шкоди здоров'ю та якості життя людей. До переліку такої діяльності належать: забудова зелених зон міст і приміських територій, суцільне вирубування лісів і будівництво малих ГЕС на річках Карпат, а також такі мегапроекти, як видобуток нафти й природного газу в Арктиці.

Проте для людини є цінним як приватне, так і спільне благо: щоб уникнути конфлікту цінностей, слід забезпечити баланс цих цінностей [5, с. 19].

У реальному житті досягти балансу цінностей і раціонального розв'язання суперечності між рівнозначними цінностями доволі складно. Г. Марушевський із покликанням на працю С. Мендуса «Політика і мораль» пише, що кожна людина на це питання знаходить власну відповідь, визначаючи для себе пріоритетними ті чи ті цінності. Але встановивши для себе певні пріоритети, людина не має відкидати й інші цінності. Особливо це актуально для політиків як людей, що ухвалюють рішення, які стосуються спільного блага. Неспроможність визначити систему цінностей або беззастережне надання переваг одній системі цінностей та ігнорування іншої створює підстави для оцінювання громадськістю політичної та управлінської діяльності як аморальної. Отже, односторонній вибір цінностей, робить висновок Г. Марушевський, суперечить екологічному підходу, засадничим для якого є принцип цілісності. Тому в екологічному управлінні необхідно враховувати всю складність як природних, так і соціальних систем, щоб необережним, непродуманим або упередженим рішенням не завдати шкоди їхній цілісності [5, с. 20].

Еколого-етична ціннісна орієнтація керівників державної системи екологічного управління є особливо важливою з огляду на те, що порівняно з іншими розвинутими галузями управління екологічний менеджмент є відносно новою галуззю управління, а також слабшою й менш пріоритетною. Носіями екологічних цінностей є представники державних установ, відповідальних за збереження довкілля, громадські екологічні організації, певні верстви наукової та освітньої спільнот, причому державні службовці мають максимально враховувати інтереси різних суспільних груп і збалансовувати різні системи цінностей. Разом із тим Г. Марушевський констатує, що в системі управління поки що використання природних ресурсів з метою економічного зростання домінує над збереженням природи й природних ресурсів та усвідомленням самоцінності природи. Отже, у своїй діяльності службовець повинен керуватися не лише офіційними обов'язками чи політичними рішеннями, а й власними переконаннями та цінностями, що буде проявом громадянської позиції [5, с. 21].

Саме громадськість виступає тією силою, що збалансовує політичні, економічні, бізнесові інтереси, з одного боку, та інтереси суспільства, – з іншого. Водночас громадські природоохоронні організації збалансовують матеріальне та нематеріальне поцінювання природи, оскільки бізнес переважно цінує матеріальний бік природи і природних ресурсів, тоді як громадськість визначає пріоритетним поцінювання природи, наголошуючи на її самоцінності та виступаючи нібито від імені природи та її окремих складників, позбавлених власного голосу. Через громадськість можна почути голос природи [5].

Реабілітація цінності природи, шанування всіх її проявів є, як стверджує А. Єрмоленко, необхідною умовою збереження гідності людини. Для відродження цінності природи необхідне подолання розриву між економічною, соціальною,

естетичною, екологічною та етичною національностями, породженого модерним суспільством. Такий розрив стає на заваді створення інтегративної раціональності, яка «відповідала б вимогам соціально-ринково-екологічно-етично зорієнтованого господарства на основі створення всесвітнього громадянського суспільства під гаслом: «Громадянські суспільства всіх країн, єднайтеся!» [4, с. 349]. Цю систему слід доповнити освітнім складником, а громадянське суспільство має бути і суспільством знань (knowledge society), і суспільством освіти (educational society), включно з громадянською освітою.

Важливим і невід’ємним складником громадянської освіти є екоосвіта й екопросвіта. Причому екоосвіта в контексті громадянської освіти передбачає усвідомлення громадянської свободи як умови забезпечення від екологічних ризиків, право на чисте й безпечне довкілля, на участь в ухваленні рішень, обов’язкове дотримання екологічного законодавства та норм поведінки в повсякденному житті, вміння громадян обстоювати власні екологічні права. «Громадянська освіта та екопросвіта, – переконана Т. Гардашук, – виступають як протидія культивуванню стереотипів споживацької поведінки, порушенню прав громадян з боку державних інституцій чи соціально та екологічно безвідповідального бізнесу, що забруднює довкілля й порушує екологічні права громадян, наступу комерційної реклами» [3, с. 289].

Тема цінності природи дедалі активніше включається в освітні плани і програми. Зокрема, важливість цього напрямку освіти в цілому, екоосвіти та освіти для сталого розвитку включені до програми Декади ООН з освіти для сталого розвитку [7].

Висновки. Усвідомлення цінності природи загалом та її окремих компонентів нерозривно пов’язано з темою виживання людства. Побудова стратегій виживання людства, яка розглядається в контексті як оптимістичних, так і песимістичних сценаріїв, має враховувати все розмаїття і складність причинно-наслідкових зв’язків і всіх нелінійних взаємодій.

Завдання полягає в тому, щоб перевести політичні наміри та декларації на мову практичних дій, спрямованих на збереження всього живого, а також на збалансоване використання окремих компонентів природи з метою розвитку людства. Для цього мають статися суттєві зрушення у свідомості людей, пов’язані з переоцінюванням базової системи цінностей. Реабілітація цінності природи є важливим компонентом сучасної стратегії виживання людства, а включення уявлень про самоцінність природи до ціннісно-світоглядної системи сучасної людини сприятиме ефективності практичного втілення таких стратегій у життя.

Освіта є важливим чинником включення уявлень про цінність і самоцінність природи в усі сфери людської діяльності. У процесі неперервної освіти уявлення та знання про цінність і самоцінність природи набувають специфічних рис відповідно до етапів, форм і цільових груп, а екологічні знання мають бути інкорпоровані в цілісну систему культурно-духовного життя суспільства.

Громадянське суспільство є важливим чинником підвищення поцінювання природи та запровадження її в освітні системи. Громадськість виступає силою, що збалансовує політичні, економічні, бізнесові інтереси, з одного боку, та інтереси суспільства, – з іншого. Водночас громадські природоохоронні організації збалансовують матеріальне та нематеріальне поцінювання природи, оскільки бізнес переважно враховує матеріальний бік природи і природних ресурсів, тоді як громадськість вважає пріоритетним поцінювання природи, наголошує на її самоцінності й виступає нібито від імені природи та її окремих складників, позбавлених власного голосу.

БІБЛІОГРАФІЧНІ ПОСИЛАННЯ:

1. Бойченко М. Цінності як категорія філософії освіти (соціально-філософський та філософсько-антропологічний ракурси) // Філософія освіти, 2009, № 1–2 (8), С. 99–107.
2. Гадамер Х.-Г. Истина и метод : основы философской герменевтики.; пер. с нем.,

общ. ред. и вступ. ст. Б. Н. Бессонова. – М. : Прогресс, 1988. – 704 с.

3. Гардашук Т. В. Громадянське суспільство перед екологічними викликами сучасності // Філософсько-антропологічні читання : Європейські цінності та українські реалії (до 80-ліття від дня народження О. І. Яценка) // Філософські діалоги, 2012, С. 285–291.

4. Єрмоленко А. Соціальна етика та екологія. Гідність людини – шанування природи. – К. : Лібра, 2010. – 416 с.

5. Марушевський Г. Б. Аксиологічні аспекти екологічного управління // Національна система освіти для збалансованого розвитку : матеріали Наук.-практ. конф. (м. Київ, 24 квітня 2012 р.) : [у 3 т.]. – К. : Центр екологічної освіти та інформації, 2012. – Т. 3. – С. 18–25.

6. Рудишин С. Д. Екологічна освіта : методологічні і психологічні аспекти // Стратегії розвитку екологічної освіти у XXI столітті : матеріали Всеукр. наук.-практ. конф. з міжнар. участю «Стратегії розвитку екологічної освіти у XXI столітті» (м. Миколаїв, 27–28 березня 2014 року). – Миколаїв : ФОП Швець В. Д., 2014. – С. 199–205.

7. Values education, URL: http://www.unesco.org/education/tlsf/mods/theme_d/mod22.html. (Accessed 20.11.2016).

REFERENCES:

1. Boichenko M. Tsinnosti yak katehoriia filosofii osvity (sotsialno-filosofskyi ta filosofsko-antropolohichniy rakursy) [Values as a category of philosophy of education (social-philosophical and philosophical-anthropological perspectives)] // Filosofiia osvity, 2009, # 1–2 (8), S. 99–107.

2. Gadamer Kh.-G. Istina i metod : osnovy filosofskoy germeneytyki [Truth and method : fundamentals of philosophical hermeneutics]; per. s nem., obshch. red. i vstup. st. B. N. Bessonova. – М. : Progress, 1988. – 704 s.

3. Hardashuk T. V. Hromadianske suspilstvo pered ekolohichnymy vyklykamy suchasnosti [Civil society facing environmental challenges of our time] // Filosofsko-antropolohichni chytannia : Yevropeyski tsinnosti ta ukrainski realii (do 80-littia vid dnia narodzhennia O. I. Yatsenka) // Filosofski dialohy, 2012, S. 285–291.

4. Yermolenko A. Sotsialna etyka ta ekolohiia. Hidnist liudyny – shanuvannia pryrody [Social ethics and ecology. The dignity of man – the worship of nature]. – К. : Libra, 2010. – 416 s.

5. Marushevskiy H. B. Aksiolohichni aspekty ekolohichnoho upravlinnia [Axiological aspects of environmental management] // Natsionalna sistema osvity dlia zbalansovanoho rozvytku : materialy Nauk.-prakt. conf. (m. Kyiv, 24 kvitnia 2012 r.): [u 3 t.]. – К. : Tsentr ekolohichnoi osvity ta informatsii, 2012. – Т. 3. – S. 18–25.

6. Rudyshyn S. D. Ekolohichna osvita : metodolohichni i psykhologichni aspekty [Environmental education : methodological and psychological aspects] // Stratehii rozvytku ekolohichnoi osvity u KhKhI stolitti : materialy Vseukr. nauk.-prakt. conf. z mizhnar. uchastiu «Stratehii rozvytku ekolohichnoi osvity u KhKhI stolitti» (m. Mykolaiv, 27–28 bereznia 2014 roku). – Mykolaiv : FOP Shvets V. D., 2014. – S. 199–205.

7. Values education, URL: http://www.unesco.org/education/tlsf/mods/theme_d/mod22.html. (Accessed 20.11.2016).

Филянина Н. Н., доктор философских наук, доцент, заведующая кафедрой гуманитарных наук, Национальный фармацевтический университет (Харьков, Украина), E-mail: nfilyanina@mail.ru

Концепция ценности и самоценности природы и система образования.

Аннотация. Образование является важным фактором включения представлений о ценности и самоценности природы во все сферы человеческой деятельности. В процессе непрерывного образования представления и знания о ценности и самоценности природы приобретают специфические черты в соответствии с этапами, формами и целевыми группами, а экологические знания должны быть включены в целостную систему культурно-духовной жизни общества.

Ключевые слова: ценности, самоценность природы, образование, система образования.

Filyanina N. M., doctor of philosophical sciences, docent, Head of Department of Humanities

National pharmaceutical University (Kharkov, Ukraine), E-mail: nfilyanina@mail.ru

The concept of value and intrinsic value of nature and the education system.

Abstract. Education is an important factor in the inclusion of representations of the value and intrinsic value of the nature in all spheres of a human activity. In the process of continuous education representation and knowledge about the value and intrinsic value of the nature acquire some specific characteristics in accordance with the steps, forms and target groups, and environmental knowledge should be incorporated into a coherent system of cultural and spiritual life of society.

Key words: value, the intrinsic value of nature, education, education system.

УДК 177.5+323.382

Шурупова К. В.,

кандидат юридичних наук,

доцент кафедри філософії і соціальних наук

ДВНЗ Криворізький національний університет

(Кривий Ріг, Україна), E-mail: poisonoustar@yandex.ua

АКСІОЛОГІЧНІ КОМПОНЕНТИ СОЦІАЛЬНОЇ ПОЛІТИКИ: ФІЛОСОФСЬКИЙ АСПЕКТ

Анотація. Мета: комплексне філософське дослідження соціальної політики як правового явища, вивчення його політико-соціальних складових.

Методика: для дослідження філософської специфіки аксіологічно-правових особливостей соціальної політики використовувались загально-наукові методи: аналіз, синтез – для вивчення фундаментальних понять; історичний метод – для узагальнення поняття «справедливість» як складової соціальної політики.

Результати: розглянуто філософські особливості поняття «соціальна політика», показано соціально-правові засади даного феномена; зазначено складові соціальної політики.

Наукова новизна: вперше розглянуто соціальну політику як похідну соціальної справедливості; визначено рівні та особливості соціальної політики в українському суспільстві.

Практична значущість: матеріали статті можуть бути використаними при вивченні таких дисциплін – філософія, соціологія, політологія, правознавство та ін.

Ключові слова: соціальна політика, справедливість, правове забезпечення, аксіологічна значущість.

Постановка проблеми та аналіз останніх досліджень: на всіх етапах існування людство зверталось до проблеми справедливого, чесного та необхідного забезпечення своїх потреб. Права людини є першочерговим завданням, що вирішується правовою державою та громадянським суспільством. Та, нажаль, дана проблема не є виключно предметом правового поля, бо саме політичні особливості (режим, спрямованість політики) є визначальними в даному випадку. Не всі верстви населення можуть об'єктивно мати необхідні блага, з різних причин, отже держава, що будує свою політику на цінностях гуманізму, має забезпечувати вирішення таких потреб. Сучасна Україна через політичну, соціально-економічну кризу зіткнулась з проблемами безробіття, загального зниження рівня життя, демографічними проблемами; особливу складність представляють умови життя соціально-незахищених верств суспільства: інвалідів, пенсіонерів тощо. Таким чином, соціальна політика представляє вкрай актуальну галузь діяльності, що вимагає всебічного, теоретичного розгляду з метою пошуку шляхів вирішення всіх вказаних проблем.

Дана проблематика розглядалась такими дослідниками: Конфуцій, Сократ, Платон, Аристотель (досліджували справедливість як похідну складову соціального добробуту); Т. Гоббс (теорія об'єднання суспільства та держав із метою розподілення матеріальних благ); П. Блау, Д. Хіксон, К. Хайнінгс (вивчали феномен влади на засадах теорії «обміну ресурсами», з якої і походить вчення про справедливість);

В. Зомбарт (аналіз політичних заходів, що складають сутність соціальної політики); Т. Х. Маршалл (ввів в науковий обіг поняття «соціальна політика»); Н. О. Циро (медичний аспект соціальної справедливості, вплив політики на стан здоров'я людини), О. В. Макарова (принципові засади соціальної політики та її реалізація в умовах українського суспільства); Т. Ю. Сидорина (взаємозв'язок соціальної структури та соціальної політики суспільства); Л. Ю. Піонткевич (соціально-філософський підхід до феномену справедливості як складової політичного ладу) та іншими.

Метою даної статті є комплексне філософське дослідження соціальної політики як правового явища, вивчення його політико-соціальних складових.

Мета розкривається у вирішенні наступних задач: вивченні поняття «справедливість», дослідженні сутності соціальної політики, виокремленні філософських складових соціальної політики.

В цілому, науковий інтерес до соціальної політики як соціального інституту виникає на рубежі XIX–XX століть. Соціальне знання потребує визначення поняття соціальна політика. Теоретик-соціолог В. Зомбарт зауважував про необхідність внесення конкретизації в дане поняття з метою визначення доцільності, різновидів та особливостей політичних заходів. Бо, з метою урівноваження суспільних процесів, забезпечення прав і свобод всіх громадян певного суспільства виникає потреба у визначенні самого поняття.

Під соціальною політикою ним розуміється низка «заходів економічної політики, які мають за свою мету чи наслідок збереження, підтримання тчи викорінення певної господарської системи або її частини» [1, с. 45].

Одним з сучасних варіантів даного поняття є тлумачення англійського соціолога Т. Маршала. Але тут слід зазначити, що даний дослідник вивчає саме соціальну політику як самостійну дисципліну, що нерозривно пов'язана з соціологією. Та поняття «соціальна політика» дуже тісно пов'язано з поняттям «соціальна держава». Держава як середовище здійснення правових та політичних заходів за для підтримання добробуту громадян, має на меті саме домінування соціально порядку у відношення до економіки та відіграє роль прояву аксіологічного цензу. В першу чергу, соціальна держава розглядає людину, як особу, що володіє невід'ємними фундаментальними правами, перш за все, правом на людське достоїнство та вільний розвиток особистості в умовах розвитку ринкової системи. У державний спосіб забезпечуються права і свободи особистості, економічні та соціальні потреби.

В цілому можна констатувати дуалістичність в трактовці сутності держави, ми виокремлюємо як кооперативне її розуміння (державу трактується як спосіб добродесного життя людини, де здійснюються всі її права, де вона розвиває свої можливості) так і обмежувальну природу (з метою уникнення соціальних конфліктів, протистоянь, існують жорсткі норми та умови до відповідності їм).

Складовою частиною соціальної держави є розробка та реалізація широкого комплексу соціальних програм, спрямованих на здійснення допомоги групам населення, що мають низькі доходи. Аксіологічна значущість справедливості полягає в рівному забезпеченні потреб всіх верств населення. Майже головною метою держави в цьому процесі є не просто розвиток їх ролі в економіці, але й розширення демократії, пропонування членам суспільства не тільки юридичних, політичних, але й так само й соціальних прав, шляхом справедливого розподілення доходів. Держава розглядається як гарант забезпечення соціальної справедливості і як один з факторів суспільної згоди. Це закладає фундамент для перетворення держави з інструменту підтримання якогось певного окремого класу чи верстви населення у засіб досягнення суспільного компромісу, пом'якшення або зняття соціальних суперечностей та загострень, що знайшло своє відображення в економічних функціях держави. Оскільки на меті держави стоїть соціальна справедливість.

Філософська концепція справедливості ґрунтується на ідеї рівності всіх людей. Взагалі можна зауважити, що в цілому існують у філософії концепції

дистрибутивної справедливості та ретрибутивної справедливості. Маючи на увазі розподілення благ за різними ознаками (необхідність, талант, потреба) ми говоримо про дистрибутивну справедливість. Якщо ж ми вказуємо на однакове розподілення благ, виключно з принципів рівності, то в такий спосіб ми говоримо про ретрибутивну справедливість. Також справедливість можна характеризувати з точки зору загальності та вибраності (для всіх людей, для певної верстви, відповідно). Розподілення в середині будь-якого суспільного об'єднання взагалі, та в державі, зокрема, є запорукою успішного існування суспільства, ефективного здійснення всіх функцій.

Поняття соціальної справедливості цікавило людство ще з давніх часів. Так Платон вважав, що соціальна справедливість є дуалістичним феноменом, що складається з особливостей в рамках верстви, та на загально-соціальному рівні [2, с. 132]. Для Платона було природнім явищем, що в суспільстві царює нерівність, але у межах окремої соціальної верстви філософ вбачав виключно рівність та взаємопідтримку.

За Аристотелем, людина народжується з природнім прагненням до об'єднання. Але принципом нерівності виступає майновий ценз. Досягнення соціальної справедливості може бути двох видів: зрівняльною і відносною [3, с. 61]. Філософ констатує необхідність існування як загального блага, так і певних заохочень у відповідності до здобутків особистості. Майнова нерівність повинна призводити до домінування середнього класу в суспільстві. Саме Аристотель зупинився на такій складовій як необхідному чиннику, що сприяє добробуту та розвитку як держави, так і окремої особистості. Але роль особистості оцінюється виключно у співвідношенні до суспільних цінностей: «Ізольований від державного життя індивід не може бути самодостатньою істотою. А та особа, яка вважаючи себе самодостатньою, не бажає знаходитися у колі державного спілкування, не відчуває себе частиною державного організму, – і справді не є нею, перетворюючись за своєю суттю на тварину чи божество» [4, с. 62].

В Середні Віки поняття соціальної справедливості зазнало певних змін. Так, Августин Аврелій вводить в науковий обіг поняття «гармонійна нерівність» [5, с. 231]. Згідно Августина, сутність нерівності є результатом божого задуму, отже, це природній процес, а рівність призводить до хаосу. Але турбота про потребуемого є похідним фактором християнського милосердя. На думку ж Фоми Аквінського, особисті прагнення людини можуть заважати суспільному розвитку та можуть призводити до негативних процесів в суспільстві. Розмежуванням виступають різновиди праці: фізична та розумова. На думку філософа, людей розумової праці менше, в кількісному значенні, тому їх праця виділяється з маси та є такою, що наближує до Бога. В цілому, практично всі філософи Середньовіччя сприятливо ставились до проблеми здійснення насильства з боку держави. Таке категоричне ставлення пояснюється появою єретичних вчень, а держава покликана була виступити методом, за допомогою якого, можна було б подолати це негативне явище.

В епоху Відродження філософами відстоювалась думка про те, що не тільки теологічна складова має домінуючий вплив на особистість людини, але й особистісний зріст має значення. Але, соціально аксіологічним є виключно соціальний аспект. Н. Макіавеллі вважав, що інтереси особистості мають бути підпорядкованими соціальному благу [6, с. 21].

Епоха Просвітництва, що розкривається в роботах Дж. Локка, Т. Гоббса, Ш. Монтеск'є, І. Канта, Г. Гегеля та ін. Практично всі мислителі визнавали, що природний стан суспільства є боротьбою за егоїстичні мотиви та ідеали, але для фізичного виживання людства є необхідним подолання виключно власних прагнень задля соціальної цілі. Справедливість виступає у даних мислителів як необхідна складова розвинутого суспільства. Навіть, як певний аксіологічний компонент, що проявляє гуманістичну та толерантну спрямованість державної політики. Так, І. Кант також вбачав у матеріальній власності підґрунтя для утворення суспільства, але в

полі його наукового інтересу були не самі лише матеріальні предмети, а суспільні відносини, що утворювались з приводу відношень між людьми за матеріальним цензом. За Кантом, «суспільна форма буття людей була покликана усунути егоїзм людської натури і замінити латентну форму прояву категоричного імперативу на легальну форму» [7, с. 212].

Як ми можемо переконалися, філософська спадщина надає нам концептуальне розуміння та ідентифікацію феномену соціальної політики. В сучасній Україні, у зв'язку з загостренням соціально-політичного становища, суспільство стикається з проблемами, які не в змозі вирішити самостійно кожна особистість окремо. В Україні створено спеціальне міністерство, що опікується проблемами соціальної політики. Вузькоспеціалізовані заходи, система методів, що покликані подолати, вирішити, розглянути певні соціальні проблеми підготовлено й розроблено даним відомством. Для зручності й доступності з матеріалами можна ознайомитись на сайті [8].

Зasadничими принципами соціальної політики виступає створення умов для реалізації економічних, соціальних та інших потреб та ініціатив громадян. Потреба у врегулюванні суспільних відносин, правовому урегулюванні проблем людей, що опинились в складних життєвих обставинах (через війну, стихійне лихо, хвороби, непрацездатність, низький рівень доходів, тощо). На конституційному рівні в країні закріплені соціальні права «Україна є суверенна і незалежна, демократична, соціальна, правова держава», ст. 1 Конституції України [9]. На державному рівні гарантується гідний рівень життя особи, шляхом надання пільг з метою пом'якшення наслідків каліцтва, бідності, тощо.

Вважаємо доцільним вказати на документальні складові, що складають нормативно-правову базу України (як і інших західних країнах), ці документи обґрунтовують соціально-економічну політику держави з захисту прав громадян.

Взагалі виділяється п'ять груп документів за суб'єктами діяльності: 1) документи світового співтовариства (конвенції, акти, резолюції, рекомендації, тощо) таких організацій як: ООН, ВООЗ, МОП, ЮНЕСКО, ЮНІСЕФ та ін.; 2) державні акти внутрішнього походження – Конституція, закони, накази, розпорядження Президента України, постанови уряду, рішення колегій та інструкції Міністерства соціальної політики та інших міністерств, які займаються питаннями охорони здоров'я, освіти, сім'ї та молоді; 3) нормативні акти та документи, що гарантують реалізацію законів на певних територіях, виконання регіональних законоположень; 4) різноманітні документи органів місцевого самоврядування; 5) різноманітні накази, рішення та розпорядження організацій, закладів, підприємств, тощо [10].

У структурі соціальної політики можна виділити три рівня: державний, регіональний, місцевий, всі вони знаходяться у єдності, взаємовідносинах, тому соціальна політика України є такою, що має триєдиний характер. Її специфіка проявляється в тому, що за допомогою врахування потреб всіх рівнів, реалізується принцип системності. До системи соціальної політики входять наступні складові: правовий, економічний, культурний, демографічний, національно-етнічний та інші [11].

Ефективність соціальної політики залежить від того, коли і як застосовуються можливості матеріально-технічної бази для вирішення потреб всіх верств населення.

Висновки та перспективи дослідження: таким чином в роботі розглянуто особливості соціальної політики, доведено, що поняття справедливості є вихідним принципом соціальної політики; досліджено історико-філософську спадщину в якості основних принципів соціальної політики, а також, задля аналізу сучасних шляхів вирішення нагальних проблем; визначено специфічні особливості механізмів здійснення соціальної політики в Україні. В перспективі, вважаємо за доцільне дослідження теоретико-практичних особливостей соціальної політики

за всіма рівнями, вивчення філософсько-правових аспектів здійснення принципу справедливості.

БІБЛІОГРАФІЧНІ ПОСИЛАННЯ:

1. Історія економічних учень. Підручник / Л. Я. Корнійчук, Н. О. Татаренко, А. М. Поручник та ін. – К.: КНЕУ, 1999. – 564 с.
2. Платон. Діалоги // Платон. Вибрані твори. – Харків: «Фоліо», 2012. – 260с.
3. Аристотель. Політика / пер. Жебелев С. А. – 2015. – М.: Non-fiction – 314 с.
4. Меленко С. Г. Аристотель про соціальні основи держави // Держава і право, Вип. 56, С. 60–65.
5. Григорий М. И. Сочинение Блаженного Августина О Граде Божиим, как опыт христианской философии истории / Изд-во Борисоглебский Н. И. «Архимандрит», 2012 – 508 с.
6. Мак'явеллі Н. Державець: флорентійські хроніки. – Харків: «Фоліо», 2007. – 360с.
7. Ясперс К. Жизнь, труды, влияние. – Канон+РООИ «Реабилитация», 2015 – 416 с.
8. Офіційний сайт Міністерства соціальної політики України, URL: http://www.mlsp.gov.ua/labour/control/uk/publish/category_cat_id=98185 (Дата звернення 2.10.2016)
9. Конституція України, URL: <http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80> (Дата звернення 2.10.2016)
10. Положення про Громадську раду при Міністерстві соціальної політики України, URL: http://www.mlsp.gov.ua/labour/control/uk/publish/category?cat_id=98185 (Дата звернення 2.10.2016)
11. Циро Н. О. Соціальна політика України: питання теорії, сучасного стану та перспектив, URL: <http://medpsychology.pp.ua/sotsyalna-polityka-ukrainy> (Дата звернення 2.10.2016)

REFERENCES:

1. Istoriia ekonomichnykh uchen. Pidruchnyk [History of economic thought. Textbook] / L. Ya. Korniiichuk, N. O. Tatarenko, A. M. Poruchnyk ta in. – K.: KNEU, 1999. – 564 s.
2. Platon. Dialohy [The Dialogues] // Platon. Vybrani tvory. – Kharkiv: «Folio», 2012. – 260s.
3. Arystotel. Polityka [Policy] / per. Zhebelev S. A. – 2015. – M.: Non-fiction – 314 s.
4. Melenko S. H. Arystotel pro sotsialni osnovy derzhavy [Aristotle on the foundations of the social state] // Derzhava i pravo, Vyp. 56, S. 60–65.
5. Grigoriy M. I. Sochinenie Blazhennogo Avgustina O Grade Bozhiem, kak opyt khristianskoy filosofii istorii [The writing of St. Augustine the city Of God, as the experience of Christian philosophy of history] / Izd-vo Borisoglebskiy N I «Arkhimandrit». – 2012 – 508 s.
6. Mak'yavelli N. Derzhavets: florentiiski khroniky. [Sire: Florentine chronicle] – Kharkiv: «Folio», 2007. – 360s.
7. Yaspers K. Zhizn', trudy, vliyanie [Life, works and influence]. – Kanon+ROOI «Reabilitatsiya», 2015 – 416 s.
8. Ofitsiyniy sait Ministerstva sotsialnoi polityky Ukrainy. [Official website of the Ministry of social policy of Ukraine], URL: http://www.mlsp.gov.ua/labour/control/uk/publish/categorycat_id=98185 (Accessed 2.10.2016)
9. Konstytutsiia Ukrainy. [The Constitution Of Ukraine], URL: <http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80> (Accessed 2.10.2016)
10. Polozhennia pro Hromadsku radu pry Ministerstvi sotsialnoi polityky Ukrainy [The provision of the Public Council under the Ministry of social policy of Ukraine], URL: http://www.mlsp.gov.ua/labour/control/uk/publish/category?cat_id=98185 (Accessed 2.10.2016)
11. Tsyro N. O. Sotsialna polityka Ukrainy: pytannia teorii, suchasnoho stanu ta perspektyv [Social policy of Ukraine: issues of theory, current state and prospects], URL: <http://medpsychology.pp.ua/sotsyalna-polityka-ukrainy> (Accessed 2.10.2016).

Шурупова К. В., кандидат юридических наук, доцент кафедры философии и социальных наук, Криворожский национальный университет (Кривой Рог, Украина), E-mail: poisonoustar@yandex.ua.

Аксиологические компоненты социальной политики: философский аспект.

Аннотация. Цель: комплексное философское исследование социальной политики как правового явления, изучение его политико-социальных составляющих.

Методика: для исследования философской специфики аксиологически-правовых особенностей социальной политики использовались общенаучные методы: анализ, синтез – для изучения фундаментальных понятий; исторический метод – для обобщения понятия

«справедливість» як складовою соціальної політики.

Результати: розглянуті філософські особливості поняття «соціальна політика», показані соціально-правові основи даного феномена; вказані складові соціальної політики.

Наукова новизна: вперше розглянута соціальна політика як похідна соціальної справедливості; визначені рівні та особливості соціальної політики в українському суспільстві.

Практична значимість: матеріали статті можуть бути використані при вивченні таких дисциплін – філософія, соціологія, політологія, правознавство тощо.

Ключові слова: соціальна політика, справедливість, правове забезпечення, аксіологічна значимість.

Shyropova K., PhD in legal sciences, associate professor of the department of the philosophy and social sciences Kryvyi Rih national University (Krivoy Rog, Ukraine), E-mail: poisonoustar@yandex.ua.

Axiological components of social policy: philosophical aspect.

Abstract. Purpose: a comprehensive philosophical study of social policy as a legal phenomenon, the study of its political and social components.

Methodology: The research for the philosophical specifics axiologically legal features of social policy used scientific methods of analysis, synthesis - for the study of fundamental concepts; historical method - to summarize the «justice» of the concept as a component of social policy.

Findings: considered especially philosophical concept of «social policy», shows the social and legal foundations of this phenomenon; listed components of social policy.

Originality: social policy first considered as a derivative of social justice; defined levels and features of social policy in the Ukrainian society.

Practical value: articles materials can be used in the study of these disciplines - philosophy, sociology, political science, law, and others.

Keywords: social policy, justice, legal security, axiological significance.

УДК 111.852:27–585

Царенок А. В.,

кандидат філософських наук, доцент,

Чернігівський національний педагогічний

університет імені Т. Г. Шевченка

(Чернігів, Україна), E-mail: kafedra-philosophy@yandex.ru

ВЧЕННЯ ПРО БОЖЕСТВЕННЕ СВІТЛО В КОНТЕКСТІ ВІЗАНТІЙСЬКОЇ ЕСТЕТИКИ АСКЕТИЗМУ

Анотація. Аналізуючи специфічні риси візантійської аскетичної культури, автор статті вказує на її яскраво виражену містико-естетичну природу. Підставою для такого висновку постає, зокрема, розгляд засновків містичної доктрини про Найвище Світло, що здійснюється в контексті дослідження онтологічного виміру візантійської естетики аскетизму.

Ключові слова: естетика аскетизму, візантійська естетична думка, патристика, Абсолютна Краса, Світло.

Постановка проблеми. Актуальність дослідження визначається необхідністю подальшого розвитку історико-естетичної медієвістики й, зокрема, її візантологічної складової. Врахування великого впливу візантійської релігійно-естетичної думки на естетичні ідеї мислителів і митців Київської Русі вказує на важливість всебічного вивчення аскетико-естетичної традиції, що розвивалася на теренах Візантії, в межах вітчизняного філософсько-естетичного дискурсу. При цьому на значну увагу науковців заслуговує онтологічний вимір візантійської естетики аскетизму, пов'язаний із осмисленням буття прекрасного в дійсності.

В щільному зв'язку з останнім знаходиться християнське містичне вчення про Найвище Світло, що робить відповідні ідеї обов'язковим предметом історико-естетичної візантології.

Аналіз досліджень і публікацій. Вихід на рівень дослідження естетичних уявлень мислителів та митців Візантії ми знаходимо на сторінках праць історичного, історико-культурологічного та мистецтвознавчого характеру (наукові студії С. Абрамовича, С. Аверінцева, Н. Бейнза, Д. Беквіта, Л. Брегієра, К. Каварноса, О. Каждана, Я. Креховецького, В. Лазарева, Д. Макнамари, З. Удальцової, Дж. Хелдона). Власне візантійські естетичні рефлексії стають предметом осмислення у наукових працях В. Бичкова, В. Зубова, В. Личковаха, Г. Мет'ю, П. Міхеліса, молодого естетика Л. Усікової та ін. Характерно, що, вивчаючи візантійську естетичну думку, дослідники досить часто вдаються до аналізу містичної доктрини про Світло та визначають її роль у розвитку християнського мистецтва.

Виділення недосліджених раніше частин загальної проблеми. Водночас, певні аспекти аскетичної естетики Візантії й досі залишаються недостатньо дослідженими. Так, важливим завданням сучасних істориків естетичної думки постає подальша систематизація й чітка та належна інтерпретація наріжних теоестетичних ідей візантійських аскетів, у тому числі, – їхніх ідей про Найвище Світло.

Постановка завдання. Метою статті є розгляд основ містико-естетичного вчення про Божественне Світло в контексті аналізу онтологічного виміру візантійської естетики аскетизму.

Виклад основного матеріалу. Аксиоматично констатуємо існування Найвищої Краси та визнаючи Її Причиною прекрасного у створеній реальності, аскетико-естетична думка у своєму онтологічному вимірі постулює незбагненність і невимовність Абсолютно Прекрасного, Яким є Бог. Водночас, християнські мислителі вказують на можливість і, безперечно, необхідність мати певні вірні уявлення про Божество, послуговуючись при цьому природним і надприродним Одкровенням. Цей принцип світорозуміння закономірно позначається й на естетичних спогляданнях: праці Отців Церкви, оповіді про їхнє життя та звершення без перебільшення рясніють згадками про Вседосконалу Красу та Її з'явлення людині, передусім, – свідомому й ревному шукачу єднання з Богом, аскету.

Прикметно, що й метою прагнень подвижників, їхнім естетичним ідеалом як неперевершеною «всеповнотою прекрасного» [7, с. 154] (до речі, у пряму сенсі цього словосполучення) визнається Абсолютна Краса – нестворена, незмінна й найдосконаліша.

Загальновідомо, що чи не найприкметнішою ознакою християнського естетичного дискурсу виступає вчення про *Божественне Світло*, яке увійшло до історії філософсько-естетичних традицій під назвою власне «естетики Світла» [10, с. 292] або «світлової метафізики» [10, с. 334], «метафізики Світла» [2, с. 135]. Вплив цієї релігійно-естетичної доктрини на візантійську (а згодом, безперечно, – й на, зокрема, українську) аскетичну культуру в її світоглядних, художніх і безпосередньо подвижницько-практичних вимірах є без перебільшення надзвичайно великим. Самоочевидним постає і щільний зв'язок теоестетичного осмислення Світла з концепцією Абсолютної Краси.

До теоретичної розробки проблем світлової метафізики за часів пізньої Античності й Середньовіччя вдавалися не лише мислителі християнського світу. За С. Аверінцевим, ця доктрина (що являє цілий «комплекс уявлень про світло: в онтологічному плані – як про субстанцію всього суцього; в гносеологічному плані – як про принцип пізнання; в естетичному плані – як про сутність прекрасного») має як біблійні (а отже, й ранньопатристичні), так і платонічні й неоплатонічні витoki [2, с. 135–136]. Однак, саме в царині християнської, передусім православної культури (позначеною, зокрема, критичною адаптацією античних світо-

«світлорозуміння») метафізика Світла стверджується в якості важливого компоненту богословських учень, який зазнає надзвичайно активного розвитку (особливо у працях ісихастів).

Іманентність естетики Світла християнському теологічному дискурсу у чергове вказує на можливість і доцільність його студювання з філософсько-естетичних позицій.

Наріжною ідеєю патристичної світлової метафізики з її теоцентричним характером, безумовно, є визнання Бога Світлом, на що неодноразово звертається увага в Біблії (Ів. 1:9; 8:12; 1 Ів. 1:5 та ін.). Утім, осмислюючи відповідні твердження, екегетична думка виявляє неабияку обережність.

Сутність Бога Отцями Церкви сповідується незбагненною. Тенденції гносеологічного оптимізму в цьому відношенні зазнають суворой критики. Так, зовсім не випадково Великі каппадокійці в IV ст. вказували на абсолютну неприпустимість хвастощів мислителя Євномія, який, за власними словами, досягнув сутність Творця краще за свою сутність. Безкомпромісну позицію у вирішенні настільки важливого для християнської філософії питання займає й Августин Аврелій, стверджуючи, що «Бог є вищим за будь-які визначення».

Показовими з цієї токи зору виступають також роздуми вітчизняного богослова XIX ст. святителя Інокентія (Борисова), свого часу – ректора Київської духовної академії, а згодом – Херсонського архієпископа. На його думку, найменування Бога, що їх зустрічаємо на сторінках Святого Письма (Іегова, Вогонь, Любов, Дух та ін.), вживаються не з метою вираження сутності Творця. Вони являють собою «лише приблизні Його найменування – емблеми Божества» [9, с. 17]. Однією з них є назва *Світло*, яка виражає таку властивість Бога як Його чистоту. Вражає, що «символ цей є улюблений у Новому Заповіті» [9, с. 18]. Втім, замислюється Інокентій (Борисов), чи не є Бог насправді світлом і чи не має Його сутність чогонебудь схожого на світло? Відповідь мислителя відзначається цілком зрозумілою обережністю: «Думка ця, що Бог по природі Своїй є Світло, явилась у деяких Отців Церкви й у філософських школах; про вірність її не можна судити категорично [рос. – решительно]. Тримаючись у межах одкровення, можна тільки сказати, що назва ця виражає чистоту Божу і що вона достатня для моральної мети» [9, с. 18].

Варто відзначити, що філософсько-естетичні смисли метафізики Світла «червоним рядком» проходять крізь твори представників патристики. За влучним зауваженням релігійного філософа В. Лосського, в текстах, у межах яких розвивається православна містика (з її теоестетичною компонентою включно – прим. А. Ц.), «невпинно повторюються, відображуючи сяяння сліпучой краси, світозорі терміни, які тут зовсім не метафора, а вираження найвищого досвідного споглядання» [11, с. 221]. Яскраво виявляючи свій естетичний характер, аскетична доктрина християнського Сходу наголошує на можливості містичного споглядання ревним шукачем Пресвятої Трійці Краси Її нествореного Світла. Як зазначає патролог архієпископ Василій (Кривошеїн), коментуючи роздуми видатного візантійського ієрарха св. Григорія Палами († бл. 1360) й цитуючи його думку, «Бог являє Себе у Світлі як «істинна і бажана Краса»» [4, с. 69]. Містичний досвід Богоспілкування закономірно осмислює таке споглядання Прекрасного в якості одного «із найвищих духовних станів» [4, с. 69] подвижника.

Феофанія – явлення людині Бога – з цієї точки зору постає справжньою Фотофанією: подвижник, який сподобляється єднання з Творцем, стає причетним до Нетварного Світла, оспіваного в Євангеліях, зокрема, в оповіді про Преображення Христа на горі Фавор (див. : Матф. 17; Мк. 9; Лк. 9). Звідси походить й вельми популярне у філософських студіях поняття для позначення цієї споконвічної Божественного Енергії, а саме – поняття «Фаворське Світло».

Естетиці православного аскетизму притаманна саме енергійна, а не есенційна

концепція цієї форми «прояву Божественного у світі» [4, с. 69]. Таке Світло визнається теологами не як незбагненна для немочі людського і навіть ангельського розумів Божо Сутність, але як одвічна, а отже й нестворена Енергейя Творця. Так, на думку В. Лосського, Нетварне Світло «можна визначити як видиму ознаку Божества, божественних енергій або благодаті, в якій пізнається Бог». Це Світло ані інтелектуального, ані чуттєвого порядку. «Однак це світло сповнює одночасно розум і чуття, відкриваючись усій людині, а не тільки одній із її здібностей». Дане в містичному досвіді, Воно «одночасно перевищує чуття й розум. Воно не є матеріальним і не має в собі нічого чуттєвого...» [11, с. 166].

Визнання остаточної незбагненності Фаворського Світла спрямовує відповідні теологічні роздуми у річище апофатизму (наріжного підходу в царині т. зв. негативного богослов'я). Формально-логічне дефінування цього прояву Найвищого Буття закономірно наражається на значні труднощі. Зрозуміло, що «будучи нетварним, воно [Світло Творця – прим. А. Ц.] не може бути адекватно виражене поняттями світу тварного і зазвичай позначається поняттями негативними: нематеріальне, нечуттєве, нетлінне і тому подібними» [4, с. 69], – справедливо наголошує архієпископ Василій (Кривошеїн).

Утім, як зазначалося раніше, самоочевидним постає й наступний принципово важливий із точки зору нашого дослідження висновок. Містичний акт сприйняття Фаворського Світла людиною усвідомлюється в межах православного аскетизму як, зокрема, акт сприйняття Краси, акт милування Нею, а отже, наважимося відзначити, – як акт *містико-естетичний* за своєю суттю. Усвідомлення Бого-явлення саме прекрасним, милуюче-виразним, на разі вже катафатично (згідно з принципами т. зв. позитивного богослов'я) підносить аскетичну думку до визнання Божества Абсолютною Красою. Відповідні катафатичні акценти у чергове засвідчують наявність яскраво вираженого естетичного виміру в аскетичній доктрині.

Численні приклади містико-естетичних актів милування Божественним Світлом зустрічаємо на сторінках як текстів Біблії, так і пам'яток житійної літератури, зокрема, літератури візантійської. Згадки про споглядання Краси Творця характерні для опису видіння подвижників благочестя, наприклад – дивовижне видіння видатного єгипетського аскета преподобного Пахомія Великого († бл. 348). Як розповідається в Житті подвижника він «побачив Господа нашого Ісуса Христа в образі юнака, краси несказанної, у невимовному сьайві» [8, с. 48], таким чином, вочевидь уподібнившись до апостолів – свідків Фаворського Світла.

Цілком зрозумілим постає й незгасаючий інтерес до основних проблем світлової метафізики, що його виявляють представники теологічної думки Візантії, зокрема св. Григорій Богослов (†389).

Естетика Світла Великого каппадокійця безумовно теоцентрична; в його відповідних розмислах вочевидь виявляються ідеї, цілком характерні для естетосфери тринітарного монотеїзму. «Бог є Світлом неприступним – постулює Григорій Богослов. – Воно неперервне, не починалося, не припиниться; Воно незмінюване, таке, що вічно сяє, та трисяюче [рос. – неизменяем, вечносияющ и трисятелен]; небагато (гадаю ж, навряд чи й небагато) споглядають Його у всій повноті» («Слово 44. На Неділю нову») [5, с. 184]. Першосвітло, Яким є Творець, у нон-еманативний спосіб створює подібне до Себе світло у тварному бутті: «Сили, що оточують Бога, і службові духи – є другим світлом [рос. – суть вторые светы], відблисками Світла першого» [5, с. 184].

Що ж до світла в земній дійсності, то, як можна зрозуміти хід роздумів св. Григорія, воно ще меншою мірою може бути порівняним зі Світлом Найвищим. Світло у Всесвіті має свій початок, переривається ніччю й саме перериває ніч. Воно дає зору можливість бачити і перше буває побаченим за допомогою зору. Творець «для істот вічних Сам є Світлом, а не інший хтось (адже чи потрібне

світло вторинне для тих, які мають Світло найвище?). А істот земних, тих, що нас оточують, перш за все осяє Він цим видимим світлом. Адже великому Світлу належно було [рос. – прилично было] почати світобудову, створенням світла, яким знищує Він темряву і незлагодженість і безлад, що були перед цим» [5, с. 185], – резюмує Григорій Богослов.

Бог визнається Першосвітлом і в духовній спадщині видатного апологета іконовшанування св. Никифора Константинопольського (†828). Мислитель сповідує віру у Пресвяту Трійцю, називаючи Її, зокрема, Світлом: це «світло завжди світле, пресвітле та надсвітлове [рос. – сверхсветный]», – зазначає він у «Посланні до Лева III, папи Римського» [13, с. 90].

Наступні роздуми Никифора постають ніби розширеною інтерпретацією наведених тверджень Григорія Богослова. Уникаючи ухилу в неоплатонічний пантеїзм із його вченням про еманацию, константинопольський ієрарх оспівує благу дію Першосвітла по відношенню до творіння й, у першу чергу, до першого творіння – світу ангелів. Бог, наголошує Никифор, «усіх розумних і духовних тварей духовно та неподільно [рос. – неделимо] виливанням [рос. – излиянием] божественного світла озаряє відповідно до здатності до сприйняття тих, хто озаряється...» [13, с. 91].

Безперечно, першими озаряються Божественним Сяйвом Ангели – «слуги першого світла» [13, с. 265]. Херувими «безпосередньо і раніше за всіх сприймають сяйво божественного світла». Вони, зауважує Никифор Константинопольський, виступають причасниками «рясного богоначального світловиливання [рос. – обильного богоначального светоизлияния]» і є завжди сповненими «божественного й дивовижного світла» [13, с. 267–268]. Прикметно, що, на думку ієрарха, «... їжею для них слугує сяйво простого і блаженного світлоявлення [рос. – светоявления], яке ближче та раніше всього виливається на них із проміння Верховного Світла» [13, с. 268].

Як бачимо, св. Никифор стверджує традиційне для патристики (й, відповідно, для аскетичної естетики) розуміння ангелів. На його переконання, безплотні Сили «є другим світлом, людинолюбним і благосним, пречистим і нескверним сяянням першого світла, такими, що благоналежно [рос. – благоприлично] представляють подобу першого світлоносного божественного образу» («Слово на захист непорочної, чистої та істинної нашої християнської віри та проти тих, хто гадає, що ми поклоняємось ідолам») [там само, с. 268–269].

Ідеї православної світлової метафізики з її самоочевидним містико-естетичним характером виявляються у світоглядних пошуках Симеона Нового Богослова (†1021). Увагу мислителя-подвижника – проповідника Найвищої Краси – привертає питання, що ж саме насолоджує людину, яка присвячує себе Богу. Ті, хто з'єднався зі Христом, розмірковує Симеон у дусі своєрідного антиномізму, «незримо споглядають невимовну красу Його, [...] неосяжно осягають безвиглядний образ Його, необразний вигляд Його та незображуваний [рос. – неначертаемый] лик Його, який неприкрашено прикрашений небаченим баченням та нехудожньою красою». Теоестетичні смисли наведеного речення постають надзвичайно показовими для візантійського (й, узагалі, православного) аскетизму. Те, що, на перший погляд, може видатися своєрідною «грою слів», «дотепом», сприймається репрезентантами аскетичної культури й, передусім, самим автором сентенції, як цілком доречне, нон-оксюморонне за суттю й оптимальне для людського розуму вираження реалій містичного споглядання. Логічна парадоксальність у цьому випадку повністю долається усвідомленням величі Таїнства. Обраний стильовий прийом дає можливість Симеону Новому Богослову вказати на, зокрема, цілковиту незбагненність насолоди Христом – насолоди, яка просто виходить за межі раціонального осягнення. Разючий контраст, що пронизує ці аскетико-естетичні роздуми, вказує на принципову відсутність у людській мові засобів для

найповнішого висловлення почуттів святого, який досягає бажаної високої мети.

Однак, не обмежуючись звеличенням невимовності цієї насолоди, Симеон вдається до конкретизації своєї думки. «Що ж таке вони [з'єднані зі Христом – прим. А. Ц.] осягають і споглядають? – запитує мислитель й одразу ж дає відповідь. – Це – просте світло Божества Його [Христа – прим. А. Ц.]» («Слово вісімдесят четверте») [14, с. 106–107]. Як бачимо, аскетико-естетичне вчення Симеона Нового Богослова про милування подвижником Абсолютно Прекрасним також закономірно сповнюється смислами естетики Фаворського Світла, що, розвиваючись із ранньохристиянських часів, у XIV ст. у чергове стверджується в духовно-літературній спадщині вже згадуваного нами св. Григорія Палами.

Розробник містичної доктрини ісихазму увійшов до історії теологічних пошуків Візантії як, зокрема, мислитель, який вдається до вже згадуваного розрізнення нествореної і незбагненої Божої Сутності (Надсутності) та певною мірою доступних для людського пізнання, однак, також нестворених Енергій Божества. Згідно із наріжними принципами паламізму (вчення Григорія Палами та його послідовників), Енергії не являють собою якісь частини Бога або щось відмінне від Нього: «Енергія – це Сам Бог у Своєму не вмаленному одкровенні та Своєму не вмаленному прояві» [4, с. 68].

Паламістська естетика Світла як однієї із Божественних Енергій є принципово містичним ученням (яке, втім, неприпустимо ототожнювати з ірраціоналізмом як таким). Це суттєво відрізняє її від середньовічних схоластичних систем світорозуміння із характерною для них надмірною раціоналізацією теології. Саме в запеклій полеміці з представниками богословського раціоналізму Григорій Палама і «відстоював тезу, відповідно якій аскет-ісихаст у стані екстазу безпосередньо сприймає нестворене й неречовинне випромінювання Бога» – Фаворське Світло [2, с. 67].

Відповідні постулати паламізму сприймаються християнським Сходом і стають важливою складовою православної аскетичної культури, що в чергове стверджує її як, зокрема, культуру містико-естетичну.

Як переконує здійснений історико-естетичний екскурс, естетика Світла виступає характерною (і навіть, вочевидь, іманентною) ознакою роздумів Отців Церкви: вчення про Фаворське Світло по суті «пронизує всю патристику і є серцем Православ'я» [1, с. 56], – наголошує сучасний український богослов митрополит Августин (Маркевич).

Подібні ідеї світлової метафізики могли сповідуватися й репрезентантами західних містичних учень пізньої Античності та Середньовіччя. Так, близькими в цьому відношенні до положень містики й богослов'я Сходу були погляди преподобного Венедикта Нурсійського (свідка Божественного Світла, як зазначається в Житті цього святого) та його біографа – святителя Григорія Двоєслова (Великого).

Однак, у цей самий період (V–VI ст.) в містичних пошуках християнського Заходу стверджується й так звана інтелектуальна містика блаженного Августина, яка виключала видіння Фаворського Світла «і богословські, і духовно». Саме ця течія в західній містиці згодом стає домінуючою [3, с. 56].

Схоластичний дискурс західноєвропейського Середньовіччя, що, як зазначалося раніше, відрізняється від візантійської патристики домінуванням саме раціоналістичного світорозуміння, відмовляється від містичного вчення св. Григорія Палами. Ця вельми показова обставина у чергове засвідчує, що «межа розділу між східним і західним християнством пролягла не тільки через догмати і церковну структуру, але й через галузь містики» [1, с. 56]. Причиною такого стану речей стає, зокрема, розробка мислителями католицького світу власного варіанту естетики Світла. Згідно з її положеннями, Світло неприступне, в якому перебуває Божество, сповідується повністю тотожним Його природі (як вказує, наприклад, Ульріх Страсбурзький (XIII ст.) у «Сумі про благо» [10, с. 293]), а патристичне

вчення про можливість споглядання людиною Фаворського Світла вважається еретичним.

Натомість, тенденція своєрідного «повернення» до засновків православної світлової метафізики відчутна у працях представників західноєвропейських (передусім, німецьких) містичних пошуків пізнього Середньовіччя (Я. Бьо-ме, Мейстера Екхарта, Г. Сузо, І. Таулера). Поставши як опозиція схоластичному раціоналізму, німецька містика виокремлюється у відносно самостійний напрямок осягнення дійсності [12, с. 9]. Як зазначає українська дослідниця Г. Неня (наслідуючи роздуми релігійного філософа М. Бердяєва), «православна містична традиція... знаходиться набагато ближче до традиції німецької містики XIV століття, аніж ідеї латинської католицької містики» [12, с. 9]. Щоправда, на наш погляд, більш коректним на разі виглядатиме висновок «зворотного характеру», а саме – констатація певного наближення вчень Бьо-ме, Екхарта та їхніх послідовників до містичних доктрин Сходу, й зокрема, до паламізму. Таку важливу корективу уможливило усвідомлення того незаперечного факту, що патристична містика, закономірним наслідком розвитку якої постають роздуми Григорія Палами, є, безумовно, більш давньою світоглядною традицією, ніж містицизм середньовічних німецьких мислителів.

Прикладом звернення до проблем світлової метафізики в межах німецьких містичних пошуків постають, зокрема, міркування Йоганна Таулера (бл. 1300–1361). У творі «Про потрібність людини» цей теолог пізнього Середньовіччя висловлює думки про неперевершеність світла, що з'являється шукачу Горішнього Буття й осяює його. Коли людина перебуває в союзі з Богом, уважає Таулер, її душа «в єдину мить опромінюється божественним світлом так, що глибина спалахує і здається тобі, що ти сам гориш і запалюєш усіх людей» [15, с. 43]. При чому, переконаний мислитель, таке світло, «сяючи в глибині души, затьмарює всі тварні світочі... і заповнює всі істоти своїм понадсвітлом майже темного сйива: так засліплює сонце – якщо дивишся на нього, не захищаючи очі, то здається, що настав морок» [15, с. 43–44].

Ці філософсько-естетичні роздуми репрезентанта доктрини, що прагнула виступити альтернативою схоластичній парадигмі світорозуміння, ніби несуть на собі відбиток апофатичного богослов'я Сходу. У них відчувається інтенція благоговіння перед Мором Одкровення [6, с. 315–317], а можливо, – і звеличення так званого Божественного Ніщо «Ареопагітик» – предмета розмислів, який активно привертає до себе увагу німецьких містиків. Утім, опис Таулером «понадсвітла майже темного сйива», принаймні, за своїм духом, все ж видається доволі далеким від споглядання ісихастами вражаючого й, водночас, ласкавого («тихого») Світла та і, зрештою, від радісного сповідання апостола Петра на горі Фаворі: «*Господи, добре бути нам тут!*» (Матф. 17:4). Незважаючи на певну близькість, що виявлялась у стримуванні раціонального пізнання Божественного Буття, візантійські й німецькі містичні традиції постають не тотожними за характером, що, безперечно, зумовлює і значну різницю в розв'язанні центральних проблем естетики Світла як невід'ємного компонента християнської концепції Абсолютно Прекрасного.

Висновки. Онтологічне сповідання Бога Абсолютною Красою виступає інваріантним підґрунтям світоглядних позицій представників естетики аскетизму і, водночас, безумовним ціннісним орієнтиром аскетичного «праксису» (шляху посиленого Богопошуку). З цієї точки зору християнська аскетична культура виявляє свою самоочевидну містико-естетичну природу: містичне споглядання Бога осмислюється як, зокрема, споглядання Найвищої Краси. Вчення про насолоду Абсолютно Прекрасним у межах візантійських аскетико-естетичних рефлексій поєднується із містичною доктриною про Нестворене Світло як одну з Енергій Творця. Засновки цієї естетики Світла не визнаються західною схоласти-

кою, але стверджуються на християнському Сході, зокрема, в межах паламізму. Сприйняття й активне засвоєння принципів енергійної світлової метафізики постають суттєвими чинниками розвитку православної естетики аскетизму в її світоглядних, художньо-культурних і власне містико-практичних вимірах.

БІБЛІОГРАФІЧНІ ПОСИЛАННЯ:

1. Августин (Маркевич), архієпископ. Покликання : Зб. вибраних праць. – Львів : НВФ “Українські технології”, 2012. – 364 с.
2. Аверинцев С. С. София–Логос. Словарь. Второе, исправленное издание. – К. : Дух і Літера, 2001. – 460 с.
3. Василий (Кривошеин), архиеп. Международный съезд в Венеции, посвященный тысячелетию Афона (3–6 сентября 1963 года) // Журнал Московской Патриархии, 1964, № 2, С. 54–56.
4. Василий (Кривошеин), мон. Аскетическое и богословское учение святого Григория Паламы // Журнал Московской Патриархии, 1986, № 3, С. 67–70.
5. Григорий Богослов, св. Избранные творения. – Изд. 2-ое. – М. : Издательство Сретенского монастыря, 2010. – 400 с.
6. Григорий Нисский, св. Творения : в 8 т.. – М. : Типография Т. Готье, 1861.– Т. 1. – 1861. – 470 с.
7. Гулыга А. В. Принципы эстетики. – М. : Политиздат, 1987. – 286 с.
8. Древние иноческие уставы / Собр., коммент. Еп. Феофана. – М. : Типо-литография И. Ефимова, 1892. – 653 с.
9. Иннокентий (Борисов), св. Сочинения : в 5 т.. – К.: Издание Свято-Успенской Киево-Печерской Лавры, 2000.– Т. 2 : О Боге вообще как Учредителе Царства нравственного, или Небесного, 2000. – 196 с.
10. История эстетики. Памятники мировой эстетической мысли : в 5 т. / ред. Овсянников М. Ф. и др. – М. : Издательство Академии художеств СССР, 1962– .– Т. 1: Античность. Средние века. Возрождение, 1962. – 682 с.
11. Лосский В. Н. Очерки мистического богословия Восточной Церкви. Догматическое богословие. – М., 1991. – 300 с.
12. Неня Г. О. Містичні досвід і практика в концепції обоження (історико-філософський аналіз традиції ісихазму) : Автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філос. наук : спец. 09.00.05 “Історія філософії”. – К., 2007. – 18 с.
13. Никифор Константинопольский, св. Творения. – Минск : Харвест, 2001. – 560 с.
14. Симеон Новый Богослов, преп. Слова и гимны : В 3-х книгах. – М. : Сибирская Благовонница, 2011. – Кн. 3. – 759 с.
15. Таулер Й. Про потрібність людини. Звертання до Бога. Зовнішня та внутрішня любов; [пер. з нім. Ю. Шабанової] // Філософська думка, 2004, № 1, С. 42–54.

REFERENCES:

1. Avhustyn (Markevych), arkhieypyskop. Poklykannia : Zb. vybranykh prats [Vocation : Sat. selected works]. – Lviv : NVF “Ukrainski tekhnolohii”, 2012. – 364 s.
2. Averintsev S. S. Sofiya–Logos. Slovar’. Vtoroe, ispravlennoe izdanie [Sofiya–Logos. Dictionary. The second, revised edition]. – K. : Dukh i Litera, 2001. – 460 s.
3. Vasiliy (Krivoshain), arkhiep. Mezhdunarodnyy s»ezd v Venetsii, posvyashchennyy tysyacheletiyu Afona (3–6 sentyabrya 1963 goda) [International Congress in Venice, dedicated to the Millennium of mount Athos (September 3-6, 1963)] // Zhurnal Moskovskoy Patriarkhii, 1964, № 2, S. 54–56.
4. Vasiliy (Krivoshain), mon. Asketicheskoe i bogoslovskoe uchenie svyatogo Grigoriya Palamy [The ascetic and theological teaching of St. Gregory Palamas] // Zhurnal Moskovskoy Patriarkhii, 1986, № 3, S. 67–70.
5. Grigoriy Bogoslov, sv. Izbrannye tvoreniya [The featured creations]. – Izd. 2-oe. – M.: Izdatel'stvo Sretenskogo monastyrya, 2010. – 400 s.
6. Grigoriy Nisskiy, sv. Tvoreniya : v 8 t. [Creations : 8 t.]. – M. : Tipografiya T. Got'e, 1861, T. 1, 1861, 470 s.
7. Gulyga A. V. Printsipy estetiki [Principles of aesthetics]. – M. : Politizdat, 1987. – 286 s.
8. Drevnie inocheskie ustavy [The ancient monastic rules] / Sobr., komment. Ep. Feofana. – M. : Tipo-litografiya I. Efimova, 1892. – 653 s.
9. Innokentiy (Borisov), sv. Sochineniya [Works] : v 5 t.. – K.: Izdanie Svyato-Uspenskoy Kievno-Pecherskoy Lavry, 2000.– T. 2 : O Boge voobshche kak Uchreditel' Tsarstva nravstvennogo,

ili Nebesnogo. – 2000. – 196 s.

10. Istoriya estetiki. Pamyatniki mirovoy estetieskoy mysli : v 5 t. [The history of aesthetics. Monuments of world aesthetic thought] / red. Ovsyannikov M. F. i dr. – M. : Izdatel'stvo Akademii khudozhestv SSSR, 1962–. – T. 1: Antichnost'. Srednie veka. Vozrozhdenie. – 1962. – 682 s.

11. Losskiy V. N. Ocherki misticheskogo bogosloviya Vostochnoy Tserkvi. Dogmaticheskoe bogoslovie [Essays on the mystical theology of the Eastern Church. Dogmatic theology]. – M., 1991. – 300 s.

12. Nenia H. O. Mistychni dosvid i praktyka v kontseptsii obozhnennia (istoryko-filosofskyi analiz tradytsii isykhazmu) [Mystical experience and practice in the concept of deification (historical-philosophical analysis of the tradition of Hesychasm)]: Avtoref. dys. na zdobuttia nauk. stupenia kand. filos. nauk : spets. 09.00.05 "Istoriia filosofii". – K., 2007. – 18 s.

13. Nikifor Konstantinopol'skiy, sv. Tvoreniya [Creation]. – Minsk : Kharvest, 2001. – 560 s.

14. Simeon Novyy Bogoslov, prep. Slova i gimny : V 3-kh knigakh [The words and hymns In 3 books]. – M. : Sibirskaya Blagozvonnitsa, 2011. – Kn. 3. – 759 s.

15. Tauler Y. Pro potriinist liudyny. Zvertannia do Boha. Zovnishnia ta vnutrishnia liubov [On the Trinity of man. Conversion to God. Internal and external love] // Filosofska dumka, 2004, # 1, S. 42–54.

Царенок А. В., кандидат философских наук, доцент, Черниговский национальный педагогический университет имени Т. Г. Шевченко (Чернигов, Украина), E-mail: kafedra-philosophy@yandex.ru

Учение о Божественном Свете в контексте византийской эстетики аскетизма.

Аннотация. Анализируя специфические черты византийской аскетической культуры, автор статьи указывает на её ярко выраженную мистико-эстетическую природу. Основанием для такого вывода выступает, в частности, анализ базовых идей мистического учения о Высшем Свете, осуществляемый в контексте исследования онтологического измерения византийской эстетики аскетизма.

Ключевые слова: эстетика аскетизма, византийская эстетическая мысль, патристика, Абсолютная Красота, Свет.

Tsarenok A., PhD of philosophical sciences, associate professor, Chernihiv national pedagogical University named by T. G. Shevchenko (Chernigov, Ukraine), E-mail: kafedra-philosophy@yandex.ru

The Doctrine of Divine Light in the Context of the Byzantine Aesthetics of the Asceticism.

Abstract. Studying the specific features of Byzantine theological aesthetics as the source of Kyiv Rus' aesthetic tradition in particular, the author underlines the importance of further exploration of the mystical doctrine of Divine Light. This doctrine, accepted by the ascetic culture of Byzantium, was closely connected with the ascetic and aesthetical doctrine of the Absolute Beauty. That is why it obviously represents the important subject of both the historical and aesthetical byzantology and the historical and aesthetical mediévistics.

Conventionally pointing out some dimensions of the Byzantine aesthetics of the asceticism, A. Tsarenok proposes to take into consideration first of all the existence of the ontological dimension. The latter is connected with understanding of the being of the beauty in reality. It goes without saying that the theocentric character of Christian doctrine regularly influences the development of the ascetic aesthetical tradition to a great degree. As a result it is based upon the theological axiomatic statement that the only God – the Creator – is the Absolute Beauty, Who causes the being of the beauty in the created world.

The Byzantine ascetics' mystical experience proves, that enjoying the Beauty of God is connected with the enjoying the Highest Light, Which has no analogies in the sensual reality (see the works by sts. Simeon the New Theologian, Grigoriy Palama and other Byzantine religious philosophers). According to the theology of Christian East This Light should be regarded as the non-created Energy of God. One of the results of true ascetic activity is the communication with This Energy, Which transfigures the whole human nature: both the soul and the body of ascetic receive their true beauty.

The corresponding statements of Byzantine theologians as well as the whole Orthodox philosophy of Divine Light obviously have the strong aesthetical senses. With no doubts, they represent the important source for the historical and aesthetical byzantology.

Key words: the aesthetics of the asceticism, the Byzantine aesthetical thought, the patristic

УДК 165.12

Ручко О. В.,

науковий співробітник відділу філософії та геополітики
Науково-дослідного інституту українознавства
(Київ, Україна), E-mail: elvdyakova@gmail.com

МІЖНАЦІОНАЛЬНІ ВІДНОСИНИ В УКРАЇНІ: СОЦІАЛЬНО-ФІЛОСОФСЬКИЙ АНАЛІЗ

Анотація. Проаналізовано стан міжнаціональних відносин в Україні, зокрема в контексті наявності або відсутності проявів чи форм антисемітизму. Окрему увагу приділено історичному виміру антисемітизму, стереотипам у відносинах українців із євреями, сучасним аспектам ставлення до євреїв у незалежній Україні, видам і виявам антисемітизму, офіційній позиції державної влади щодо антисемітизму, оцінці антисемітизму в Україні українськими євреями, проблемам побутового та індивідуального антисемітизму.

Ключові слова: міжнаціональні відносини, євреї, антисемітизм, стереотипи, етнополітика.

Український етнос – одна із взаємодіючих сторін у системі міжнаціональних відносин в Україні, тому дуже важливим аспектом є готовність українського суспільства до сприйняття і пошанування цінностей та культури інших етносів, вміння налагоджувати і підтримувати толерантні відносини, знаходити оптимальні шляхи співжиття і порозуміння з представниками будь-якої національності. Саме на цьому базується багатовіковий позитивний досвід спілкування українців з представниками інших етносів. Одна з найдавніших спільнот, яка проживає на території України – єврейська. Стосунки між представниками двох націй, які тривалий час проживали пліч о пліч, склалися по-різному і не завжди були однозначними.

Останнім часом у розвинутих демократичних країнах Європи спостерігається стрімке зростання антисемітизму, де це явище вважалося не лише надійно подоланим, а й несумісним зі справжніми європейськими цінностями. Одна з основних причин – анти-ізраїльські настрої окремих прошарків дедалі зростаючого в Європі мусульманського населення та ескалація Ізраїльсько-Палестинського конфлікту. Сьогодні уряди більшості європейських країн вважають антисемітизм серйозною проблемою своїх суспільств і тому демонструють більшу готовність розв'язувати це питання. Зважаючи на євроінтеграційні амбіції України, нам також варто дослідити цю проблему.

Мета: дослідити складні українсько-єврейських відносини, з'ясувати їхні передумови, розвиток та сучасний стан, запропонувати шляхи розв'язання та уникнення окремих непорозумінь між представниками двох етносів, викликаних історичними передумовами.

Антисемітизм: історичний вимір.

Визначення антисемітизму – предмет численних дискусій та досліджень. Незважаючи на те, що на цю тему написана велика кількість книжок, статей, монографій, художніх, наукових і популярних видань, майже кожен акт ворожого ставлення до євреїв автоматично класифікується антисемітським. Хоча правильніше було б назвати подібні вияви «анти-єврейськими» [74]. Адже семіти – це достатньо велика група народів середземноморської раси, котрі розмовляють семітськими мовами, населяють або населяли Північну й Східну Африку та частину Азії. До семітів належать стародавні вавилоняни, асирійці, фінікійці та інші народи, а також сучасні – араби, євреї, ефіопи. Усі вони мають багато спільного в матеріальній

культури та побуті [12]. Найчисленнішими з семітів є араби. Євреї становлять лише невелику частину семітів. Якщо дотримуватись таких міркувань, то такого поняття як «антисемітизм» в Україні немає і бути не може, оскільки ненависть до всіх семітських народів не спостерігалась у жодному періоді української історії. Але оскільки навіть в енциклопедичних виданнях – і не лише єврейських [40, с. 141–142], а й радянських [12] та українських [10] – під антисемітизмом розуміють одну з форм нетерпимості, що виражається саме до євреїв, – ненависть і до окремих осіб, і громад, в основу якої покладено іудаїзм і/або етнічне походження, то на сучасному етапі в Україні це питання багато хто вважає суперечливим.

Найдавніші згадки про євреїв та їх релігію в Україні датуються I ст. н.е. У VII–X ст. з'являються згадки про єврейських купців, котрі відвідують слов'янські землі. У хроніках XII–XIII ст. уже існують відомості про єврейських комерсантів, які, перетнувши пів Європи, доходили до Києва [24, с. 53–56]. Масове переселення євреїв в Україну відбулося через Польщу із Західної Європи, коли Польща захопила Західну та Правобережну Україну. Процес тривав з XV до XVIII ст. Переселення євреїв на землі, що перебували у приватному володінні, особливо активно відбувалося у XVI – на початку XVII ст. на українських землях, де польським магнатам надавалися великі латифундії. Саме тоді й з'являються перші українсько-єврейські конфлікти [82] і уперше в історії України постав «антисемітизм». Хоча на той момент такого терміну ще не існувало.

Євреї зіштовхнулися з багатьма історичними перипетіями зі страшними наслідками на території України: визвольні змагання українського народу на чолі з Б. Хмельницьким середини XVII ст. [75]; гайдамацьке повстання [58]; вигнання євреїв з Лівобережної України на початку XVIII ст.; «смуга осілости» у першій половині XIX ст. [14] і «процентна норма» – у другій; дискримінаційна політика Російської імперії щодо євреїв та громадянська війна; Жовтнева революція, після якої, незважаючи на те, що національним меншинам гарантувалися широкі права [73, с. 598], євреям довелося зазнати жаклих потрясінь і втрат [84; 19, с. 11; 85, с. 85; 70]; сталінський терор 1930-х рр.; Друга світова війна, що стала для євреїв справжньою національною катастрофою та трагедія Бабиного Яру [3]; боротьба з космополітизмом і «справа лікарів» [40, с. 745–747]; державний антисемітизм під час хрущовського та брежнєвського періодів [88] тощо.

Історичні долі українців та євреїв склалися так, що ці два народи жили впродовж щонайменше тисячі років поряд на одній землі. Внаслідок цього історія та культура українського єврейства стала інтегральною частиною історії й культури України. Саме звідси виходили істотні імпульси для розвитку всієї єврейської релігії та культури. Так, історія хасидизму немислима без внеску українських євреїв. Інтелектуальна скарбниця кожного державного народу є справді повною, коли до неї входять пам'ятки не лише домінуючого етнічного елементу, а й народів, котрі споконвіку проживали на цій території [37].

На фоні цих історичних подій українсько-єврейські стосунки мали різні відтінки: від відвертої ворожості до щирого співчуття, доброзичливості та взаємодопомоги. Незважаючи на всі ці потрясіння багато євреїв не лише продовжували залишатися інтегральною частиною українського суспільства, а й подекуди досягали фінансового успіху та слави.

Сучасний вимір ставлення до євреїв у незалежній Україні. Види та вияви антисемітизму.

Насамперед зазначимо: антисемітизм у його загальноприйнятому значенні має індивідуальну, суспільну та державну форми [18]. Г. Аронов виділяє два види антисемітизму. Перший – ідеологічний, що дотримується тези «антисемітизм заради антисемітизму». До нього належать вульгарні, радикальні й тоталітарні антисеміти. Вульгарні антисеміти відчують ненависть до євреїв, хоча вона не трансформується у певні екстремістські діяння. Радикальних і тоталітарних антисемітів одна лише

ненависть не влаштовує: вони пишуть і публікують антисемітські статті та книги, виступають з відповідними лекціями й доповідями, розгортають антиєврейські компанії, можуть вдаватися до насилля і навіть здатні на вбивства. Другий – «антисемітизм не мета, а засіб», тобто антисемітські дії здійснюються заради реалізації конкретних цілей [22, с. 164–169].

Стосовно суспільного антисемітизму, то з цього приводу в Україні відбуваються постійні дискусії між відомими представниками єврейської нації та українськими націоналістами. Ця боротьба здійснюється насамперед через засоби масової інформації та суспільно-громадські організації. Редакційну політику ЗМІ зазвичай формують не самі журналісти, а власники «четвертої гілки влади», між якими з приводу окремих питань, зокрема антисемітизму, ведеться справжня інформаційна війна.

Фактично до недавнього часу (до 2002 р.) експерти зазначали, що в Україні існує лише одне радикально-антисемітське видання – львівська газета «Ідеаліст» [47]. У 2004 р. увагу громадськості привернув скандал із «Сільськими вістями» – найбагатотиражнішим у країні суспільно-політичним виданням, яке закрили 28 січня 2004 р. через позов Міжнародного антифашистського комітету проти редакції газети у зв'язку з публікацією двох статей В. Яременка: «Міф про український антисемітизм», опублікованої 15 листопада 2002 р.; друга вийшла як реферат його книги «Євреї в Україні сьогодні: реальність без міфів» 30 вересня 2003 р. Невдовзі, під натиском читачів, діяльність газети відновили.

Своєрідним центром публікацій, які можна тлумачити як такі, що мають антисемітське забарвлення, у 2004–2007 рр. була Міжрегіональна академія управління персоналом на чолі з Г. Щокіним. На базі МАУП друкувалися часописи «Персонал», «Персонал-Плюс», «Інформаційний бюлетень», «За вільну Україну» та «Українська газета», що дозволяли собі, м'яко кажучи, вільні висловлювання стосовно євреїв, але, незважаючи на це, стверджували, що антисемітизму в країні не існує, принаймні їхня редакція до його розповсюдження жодного відношення «не має». Крім того, вони наголошували, що категорично виступають проти сіонізму й ведуть політику «антисіонізму», а не «антисемітизму» [62], а також проти бізнес-інтересів високопосадовців, які мають або ізраїльські паспорти, або бізнес-інтереси, пов'язані з різними країнами, зокрема й Ізраїлем [56]. Причому забувають: у цій країні живе близько 0,5 млн. українських емігрантів, інтереси яких також потрібно враховувати. Крім того, зі сторінок «Персоналу-Плюс» неодноразово лунали й інші доволі сумнівні твердження [28], іноді навіть абсурдні [21].

Натомість проєврейські ЗМІ звертають увагу на сумісність термінів появи «антисемітської» агітації на сторінках «Персоналу» й започаткування тісних контактів між керівництвом МАУП й окремими арабськими організаціями та державами. Зокрема, восени 2001 р. у Києві відкрилося посольство Палестинської автономії. Цій події передувала підготовча робота групи палестинських дипломатів, тривалістю майже у півтора роки. Саме в цей період розпочалися перші активні контакти з ними президента МАУП Г. Щокіна [32, с. 241–242]. Внаслідок цього в Академії був швидко споруджений арабський центр, різко зросла чисельність студентів із близькосхідних мусульманських країн [50].

Керівництво МАУП наголошувало на тому, що «війну» з ними розпочали «міжнародні єврейсько-расистські кола, які міцно окупували сьогодні Україну й протиправно переслідують МАУП за ідеологічними мотивами», до головних «ворогів» і замовників віднесено органи державної влади Ізраїлю та США, а «безпосередніми організаторами цих політичних репресій в Україні» було названо В. Ющенка з дружиною, О. Мороза, Д. Табачника, Ю. Тимошенко, Ю. Луценка, Б. Тарасюка [89]. МАУПівці стверджували, що в своїх публікаціях не допустили жодного випадку вияву агресії проти єврейського народу, а весь гнів спрямований на їхніх керманічів [25]. Під їхні напади потрапляли В. Рабинович, О. Найман,

О. Фельдман та С. Авербух.

Критичні статті у МАУПівських виданнях з'являлися і на адресу періодичних видань, зі сторінок яких лунала критика у бік ВНЗ або власники яких євреї – «Газета по-київськи», що належить І. Коломойському, «Вечірній Київ», цю газету крім всього іншого пов'язували з Л. Черновецьким, який у певний період користувався «особливою популярністю» на сторінках «Персоналу-Плюс» [77]. Проте реакція тогочасного київського міського голови не змусила довго на себе чекати – почали закривати книжкові кіоски мережі «Бібліон», де продавалася література МАУП [57]. З проханням знести МАУПівські кіоски зверталася до МЗС України і Посол Ізраїлю З. Калай-Клайтман [68].

Наскільки радикально МАУПівці налаштовані проти євреїв при владі, настільки ж негативно і євреї ставляться до «українських націоналістів-екстремістів» – так їх назвав С. Авербух. На його думку, вони мають на меті зробити Україну етнічно чистою, яка складатиметься з «генетично чистих» українців, сповідуючи заклик «Україна для українців» [1]. Щоправда в Україні існують нечисленні подібні організації, тим паче активні, котрі мають маргінальне положення. Те, що у різні історичні періоди євреї України інколи відчували до себе неприхильне ставлення з боку окремих осіб або навіть груп людей – факт, але це не означає, що потрібно вішати антисемітський ярлик для всього українського народу на генетичному рівні, як це роблять окремі (на щастя поодинокі) представники єврейської спільноти.

В. Ліхачов, досліджуючи проблеми єврейського народу, у т.ч. й антисемітизму, стверджує: антисемітська пропаганда МАУП, яка залишалася безкарною – серйозний чинник суспільного життя [47]. З цим не можна погодитися, оскільки суб'єктивна думка приватного видання не може впливати на загальний рівень антисемітизму в серйозний спосіб, оскільки пресові органи МАУП ніколи не були державними виданнями і не відображають ставлення до євреїв усього українського народу й офіційної влади.

Приїзд до України колишнього керівника расистської організації «Ку-клукс-клан» Д. Дюка, який в Українсько-арабському інституті при МАУП захистив дисертацію на історичну тему і представив свою книгу [87], став останньою краплею, яка переповнила чашу терпіння українських інтелігентів, – улітку 2005 р. була оприлюднена заява: «Проти ксенофобії, за європейську Україну», де українські інтелектуали звинувачували керівництво МАУП у поширенні ксенофобії [89]. Під заявою підписалися знані в Україні люди – М. Попович, С. Кульчицький, Ю. Шаповал, О. Майборода, Н. Яковенко та ін. У 2002 р. жодна з київських газет, за винятком «Столичних новин», жодна політична партія, суспільна організація, крім декількох єврейських, навіть не спробували дати відсіч журналу «Персонал» [32]. Незважаючи на це, українська інтелігенція XXI ст. з гідністю продовжила справу боротьби з антисемітизмом інтелігенції XIX ст. – йдеться про відомий колективний лист-протест проти антисемітських виступів журналу «Иллюстрация» та додаток – лист-протест проти антисемітизму, підписаний М. Костомаровим (автор листа), П. Кулішем, М. Номисом, Марком Вовчком, Т. Шевченком [45]. Після цього В. Ющенко, який на той час перебував на посаді Президента України, а також знані політичні діячі почали засуджувати політику МАУП як установи, що систематично дозволяє собі публікації, котрі можна розцінити як матеріали антисемітського змісту [90], також цим питанням почала займатися генеральна прокуратура та СБУ [67].

Хоча ці дії не мали юридичних наслідків [63], діяльність МАУП перемістилася в маргінальну область, з Академії пішли люди, які визнали неможливим для себе працювати там, дипломи цього ВНЗ перестали признаватися у Польщі і Чехії, за порушення умов ліцензування були закриті регіональні філії [30]. Керівництво МАУП почало шукати можливості вийти з соціальної і наукової ізоляції, у якій Академія опинилася внаслідок зайнятої раніше антиєврейської позиції. З кінця 2007 р. у виданнях пов'язаних з Академією практично перестали публікувати матеріали,

що взагалі згадують євреїв (за винятком заміток, присвячених персонально президентові Всеукраїнського єврейського конгресу В. Рабиновичу). Тенденція до згортання Академією «антисемітської» кампанії продовжилася і 2008 р. Одночасно скорочувалися накладі і періодичність видань МАУП, деякі перестали виходити зовсім [5].

Загалом нині ситуація докорінно змінилася. Міжрегіональна академія управління персоналом на чолі з новим ректором А. М. Подоляком, обраним у липні 2011 р. [78], не має жодного відношення до антисемітських висловлювань. Вона відновила нормальну освітню та наукову діяльність.

Електронний інформаційний бюлетень «Антисемітизм, ксенофобия и права национальных меньшинств в Украине» (за ред. В. Ліхачова) фіксує найрізноманітніші прояви антисемітизму (в класичному розумінні цього слова) й ксенофобії в Україні, де всі події відображаються у хронологічній послідовності. У цьому виданні відзначають, що останнім часом спостерігається значна тенденція до зниження антиєврейських публікацій, а найбільш часто нетерпимість до євреїв виявляється в актах вандалізму, чим, на жаль, громадяни України час від часу грішать й у відношенні до своїх співвітчизників.

Отже, згідно зі статистичними даними, останніми роками в Україні зменшилася кількість публікацій, котрі можна було б так чи інакше зарахувати до антисемітських. Якщо з 1996 р. до 2001 р. спостерігався їх спад – з 262 до 161 відповідно, то з 2002 р., у якому кількість публікацій становила 179, почалося зростання [29], 2003 р. зафіксовано 258 публікацій, 2004 р. – 379, 2005 р. – 661, 2006 р. – 676. Натомість з 2007 р., у якому нараховувалося 542 публікації, кількість подібних матеріалів значно зменшилася: у 2008 р. зафіксовано 54 публікації, у 2009 р. – 46, у 2010 р. – 25, а за 2011 р. – 13. Серед основних пресових видань, що друкують подібні матеріали можна назвати наступні: «За вільну Україну плюс» (Львів), «Сота свободи» (Львів), «Інформаційний бюлетень» (Кременчук). В. Ліхачов наголошує, що моніторинг охоплює далеко не всі видання, проте, ці дані дозволяють прослідкувати динаміку, опираючись на аналогічні показники минулих років [49]. Крім того, не враховані публікації у мережі Інтернет, де їх неможливо повноцінно порахувати. Проте кількість «антисемітських» публікацій у друкованих ЗМІ продовжує зменшуватися [53]. У звіті В. Ліхачова про прояви антисемітизму в Україні за 2012 р. взагалі немає згадок про антисемітські публікації.

В. Ліхачов зазначає, що різке зменшення загальної кількості антисемітських публікацій пояснюється насамперед поступовим «згортанням антисемітської кампанії» МАУП, що почалося у середині 2007 р., у виданнях якої раніше виходило до 90% всіх «антисемітських» матеріалів в українських друкарських ЗМІ [6]. Періодично подібні публікації з'являлися в комуністичній газеті «Київський вісник», націоналістичних виданнях «Нація і держава» (видається Конгресом українських націоналістів) і «Стільник свободи» [3]. Одним з проявів пропаганди антисемітизму є поширення агітаційних плакатів та карикатур. Наприклад, подібні агітаційні матеріали, що спонукають до расової нетерпимості, розміщувалися на інформаційному сервері УНТП [81].

На загальносуспільному рівні антисемітизм в Україні відсутній, з цього приводу раніше могли виникати певні дискусії, але після того, як МАУП змінила свою політику щодо висвітлення інформації про євреїв, цю тему можна вважати закритою, а проблему подоланою.

Офіційна позиція державної влади й антисемітизм.

Можна цілком впевнено стверджувати: ***антисемітизм в Україні на державному рівні повністю відсутній***. Підтвердженням цьому є відношення влади до цього питання, зокрема перших осіб. Так, перебуваючи на посаді Президента України, у січні 1993 р. Ізраїль відвідав Л. Кравчук. Саме під час цього візиту було закладено договірно-правову базу двосторонніх відносин і започатковано регулярні українсько-

ізраїльські політичні консультації на найвищому рівні. Це був лише початок, пізніше політичні відносини між Україною та Ізраїлем помітно активізувалися. Регулярно відбувалися двосторонні зустрічі між представниками України та Держави Ізраїль на найвищому рівні, велися переговори, досягалися домовленості, підписувалися угоди тощо. Крім загальнодержавного рівня, регулярно проводяться зустрічі між представниками України та Держави Ізраїль на муніципальному [17; 34; 80, с. 675].

Щодо заходів спрямованих на боротьбу з антисемітизмом та попередження проявів антисемітизму та ксенофобії, то їх періодично здійснювали українські високопосадовці, часто на чолі з першими особами держави: проводилися Круглі столи [41; 42], конференції [38; 43], Форуми [5], лунали відповідні заклики, заяви, виступи [76], відбувалися зустрічі з представниками єврейської общини на яких обговорювалися різноманітні проблеми, у т.ч. антисемітизму [6; 8; 91]. Україна постійний учасник щорічних заходів, присвячених Міжнародному дню пам'яті жертв Голокосту, які проводяться відповідно до резолюції Генеральної Асамблеї ООН [92].

Хоча як не намагається українська влада вищих інстанцій довести всьому світові, що антисемітизм на державному рівні відсутній повністю, проте, інколи, через необдумані висловлювання окремих політиків або їхні особисті недружні стосунки, у міжнародній спільноті може скластися хибне враження щодо української внутрішньої політики у сфері міжетнічних відносин [5]. Негативні наслідки для іміджу як української держави загалом, так і її політичної верхівки зокрема, в очах міжнародної спільноти можуть мати місце й через бажання деяких українських політиків звинуватити одне одного в усіх «смертних гріхах» [15; 60; 71].

Під час виборчих кампаній в Україні фактично завжди інтенсифікується антисемітська агітація, що, однак, не має масового характеру. Зокрема, застосовуються різноманітні технології з метою дискредитації політичних опонентів за допомогою акцентування на їхньому реальному чи позірному єврействі. Проте подібні технології є пустопорожніми, а тому на електоральні вподобання виборців і на рівень антисемітизму в країні не впливають [13; 44; 46; 51]. Крім того, у багатьох містах, де українські євреї боролися за посаду мера, вони отримали переконливу перемогу.

Що ж до політичного впливу на суспільство з боку трьох-чотирьох праворадикальних партій, то вони не отримують достатньо голосів на виборах різних рівнів, і, як наслідок, не мають реального впливу [9]. Хоча, як зазначив в інтерв'ю голова Вааду – Й. Зісельс – фактично в кожному політичному спектрі будь-якої демократичної європейської країни, крім США, є декілька партій, одна з яких займає праворадикальну нішу, (напр. Марін Ле Пен у Франції та «Йоббік» в Угорщині). Значну підтримку виборців отримали право-радикальні партії в Греції, Польщі, Румунії, які мають не антисемітські, а ксенофобські погляди [83].

Щодо електоральних вподобань українських громадян єврейського походження, то вони, як правило, розділяють систему цінностей оточуючого соціуму та належать до тієї ж політичної культури [55].

Стосовно законодавчої бази, то в Конституції та законах України зафіксовано, що Україна є поліетнічною країною. Зокрема, відповідно до Конституції України, всі громадяни України, незалежно від їх національної належності, віросповідання, походження, місця проживання політичних переконань, культурної і мовної самоідентифікації, складають український народ. Права, свободи і діяльність єврейського народу регулюються Основним законом України та Законом України «Про національні меншини в Україні» (1992 р.). Так, у статті 11 Конституції України вказується, що держава сприяє консолідації та розвитку української нації, її історичної свідомості, традицій і культури, а також розвитку етнічної, культурної, мовної та релігійної самобутності всіх корінних народів і національних меншин України [36]. Стаття 3 Закону України «Про національні меншини в Україні» (1992

р.) до числа національних меншин відносить «групи громадян України, які не є українцями за національністю, виявляють почуття національного самоусвідомлення та спільності між собою». У статті 11 того ж закону зафіксовано, що громадяни України мають право вільно обирати і відновлювати свою національність і що примушення до відмови від своєї національності не допускається [27]. Однак з огляду на те, що Україна обрала курс інтеграції до європейського співтовариства, ми маємо зважати на традицію західноєвропейських країн, за якою в ідентифікаційних документах не вказується етнічне походження громадян. Демократичні організації вважають, що зазначення етнічної належності в ідентифікаційних документах інколи може бути підставою для певної дискримінації за національною ознакою. Крім того, представники національних меншин в Україні наполягали на вилученні у паспорті граfi «національність». Тому відповідно до Положення про паспорт громадянина України, затвердженого Постановою Верховної Ради України від 2 вересня 1993 р. «Про внесення змін і доповнень до Положення про паспорт громадянина України», затвердженого Постановою Верховної Ради України «Про затвердження положень про паспорт громадянина України та свідоцтво про народження» [66], графу у паспорті «національність» вилучено. Національна належність вказується лише в окремих ідентифікаційних документах, зокрема у свідоцтві про народження.

Отже, на сучасному етапі в Україні ніхто не підраховує євреїв при прийомі на роботу чи навчання й навіть при наявності бажання не може цього зробити на законних підставах. Разом з тим, упродовж десяти років розбудови єдиної Європи, законодавство європейських країн у галузі забезпечення прав національних меншин, дієві гарантії задоволення їх культурних, мовних потреб у ряді питань суттєво прогресувало порівняно з українським, яке залишається переважно декларативним. В Україні до цього часу не існує Закону України «Про Концепцію державної етнонаціональної політики України». Спроби створити відповідний документ здійснюються упродовж 10 років, але безрезультатно.

Тривалий час у Радянському Союзі замовчували історію знищення євреїв, починаючи з державного рівня й продовжуючи науковим, організаційним й навіть побутовим, що було зумовлено різними факторами, насамперед страхом. Лише з появою суверенної Української держави з'явилася можливість відверто говорити, згадувати, оприлюднювати архівні документи. Нині в Україні сформувалося декілька наукових центрів юдаїки. Найзначнішим серед них можна вважати відділ єврейської історії та культури Інституту політичних і етнонаціональних досліджень НАН України. Значний внесок у розвиток єврейських студій в Україні робить Інститут юдаїки. Особливо гостро розглядаються трагічні сюжети взаємовпливу між різними етнічними групами, що живуть в Україні [82]. Успішно діють єврейські дитсадки, школи, коледжі, Міжнародний Соломонів університет, у якому навчається багато неєвреїв, видаються прес-релізи та книжки, працюють видавництва, які випускають літературу на єврейську тематику [86]. Українсько-єврейським відносинам присвячені популярні телевізійні ток-шоу, у яких конструктивний та доброзичливий підхід домінують [47]. Представники християнських конфесій та іудаїзму співпрацюють у Всеукраїнській раді церков. Періодично відбуваються діалоги представників двох релігій, які упродовж майже 2000 років вважали себе непримиренними ворогами, організовані Всеукраїнським єврейським конгресом, Єврейським фондом України й Міжнародним Соломоновим університетом. Міжнародні єврейські організації визнають лише 6 структур такими, що представляють інтереси певної частини українських євреїв. Хоча насправді в Україні зареєстровано близько тисячі аналогічних організацій на 100 тисяч етнічних євреїв [20].

Отже, українська влада при будь-якій можливості наголошує на тому, що антисемітизм нашої країни не притаманний, а якщо інколи й трапляються окремі випадки національної нетерпимості, то офіційна влада їх засуджує й карає винуватців. Крім того, і Президент України, і прем'єр-міністр й інші високопосадові особи

оперативно реагують на будь-які звинувачення чи занепокоєння, які періодично лунають як з боку єврейської общини в Україні, так і з боку офіційної ізраїльської влади та міжнародних спільнот.

Проблема побутового та індивідуального антисемітизму.

Й. Зісельс зазначає, що Східна Європа, на відміну від Західної, показує доволі низький рівень антисемітських інцидентів. Проте у Західній Європі переважає т.зв. неоантисемітизм, пов'язаний насамперед з Ізраїлем, наявністю значної ісламської діаспори на її території тощо. До України це нове відношення ще не дійшло і в ній домінують пережитки минувшини та стереотипи. Наприклад, у Франції в 2013 р. зафіксовано 612 інцидентів (напади, акти вандалізму, публікації у періодичних виданнях), в Англії – близько 800, у Німеччині – понад 1300, у Росії – близько 50, в Україні – 27, при цьому в Угорщині, Польщі, Румунії – близько 10 випадків [31].

Індивідуальний антисемітизм частіше виявляється на побутовому й ідеологічному рівнях. В Україні поодинокі прояви випадків, які можуть мати антисемітський відтінок, проявляються найчастіше саме на побутовому (особистісному) рівні. Побутовий антисемітизм – спонтанний і неорганізований. Однак ці заботони суттєво впливають на поведінку, симпатії й антипатії людини, яка може навіть не усвідомлювати своїх упереджень. У цьому контексті важливими є дві сторони цієї проблеми, з одного боку – це можливі певні сімейні традиції або перекази, які пов'язані з випадками особистої упередженості на міжнаціональному ґрунті і які, якщо були в минулому, передаються у сім'ї, а також можуть бути, з іншого боку, такі ж самі випадки, які для тієї чи іншої людини мають особистий відтінок через можливі негаразди, яких ця людина зазнавала у особистих контактах з представниками єврейської національності.

Ідеологічний антисемітизм, на відміну від побутового, ґрунтується на переконаннях, притаманних тому чи іншому світобаченню, він неначе випливає з ідеологічної позиції людини. Побутовий антисемітизм, як і скрізь на пострадянському просторі, виявляється в руйнуванні єврейських кладовищ, нападах на синагоги, вживанні образливого для євреїв слова «жид», антисемітських надписах на будинках, зневажливих графіті на фасадах синагог й інших єврейських споруд, знуцанні над пам'ятником жертвам Бабиного Яру «Мінора». Раніше були випадки адресних дій – наприклад, персональні погрози. Правоохоронні органи, як правило, відносять це не до виявів антисемітизму, а до побутового хуліганства [47]. Подекуди так воно і є, як не прикро визнавати, в Україні існує чимало несвідомих громадян, тому хуліганство, розбій, акти вандалізму здійснюють також і відносно до українців [33]. Отже, стверджувати, що це виключно прояви антисемітизму – не можна.

У сфері антисемітського насильства, відповідно до моніторингу В. Ліхачова, спостерігається помітний спад. Автор стверджує, що це «не випадковість, а системна тенденція, оскільки вона фіксується упродовж останніх декількох років» [53]. У 2010 р. в Україні не було зафіксовано жодного безсумнівного факту насильства на ґрунті антисемітизму, тоді як у 2009 р. був зареєстрований 1 випадок, у 2008 р. – 5, у 2007 р. – 8, у 2006 р. – 9 [48]. 2011 р., за виключенням фактів зіткнень паломників-хасидів з місцевим населенням Умані, в Україні також не було зафіксовано жодного факту антисемітського насильства [49]. 2012 р. відбулося певне погіршення ситуації – зафіксовано 3 факти антисемітського насильства, внаслідок чого постраждало 4 особи. Проте це ще не означає, що в Україні спостерігається тенденція значного погіршення ситуації з проявами антисемітського насильства, оскільки кількість випадків, на щастя, не значна.

Щодо вандалізму, то В. Ліхачов наводить наступні дані: у 2006 р. було зафіксовано 21 випадок, у 2007 р. – 20, у 2008 р. – 13, у 2009 р. – 19, у 2010 р. – 16, у 2011 р. – 9, у 2012 р. – також 9 випадків антисемітського вандалізму, що загалом засвідчує поступове зменшення кількості подібних інцидентів, не зважаючи на те, що впродовж двох років ситуація залишалася стабільною. Дослідник даної проблематики акцентує

увагу на тому, що правоохоронні органи не бачать ідеологічної мотивації та кваліфікують злочини неадекватно або взагалі не відкривають кримінальну справу [54].

Отже, вияви антисемітизму в нас трапляються переважно на побутовому рівні, як залишок від багаторічного російського виховання й навіть через літературу та театр, що сформували у народному уявленні образ євреїв, які уособлюють різні вади, пов'язані з грошима: скупість, підлість тощо [74]. Причому – і в історичних [40], і в художніх джерелах. Відокремленість євреїв від устрою життя слов'янського населення обумовила в народному уявленні зв'язок іновірців з чародійством та чорною магією. Їм часто приписували незвичайні риси зовнішності або приховані дефекти, які підкреслювали їхню чужорідність [11]. Образ єврея неоднозначно змальовували Т. Шевченко, П. Куліш, І. Франко та багато інших видатних українських діячів.

В Україні вживають і слово «єврей», і слово «жид», що є історико-світоглядною проблемою. Саме етнонім «жид» – найпоширеніший вияв індивідуально-побутового антисемітизму, його використовують свідомо, знаючи, що це ображає євреїв. Тим часом у багатьох європейських народів використання даного етноніму до сих пір залишається загальноживим і нормативним (Польща, Литва та ін.).

В. Ліхачов зазначає, що в текстах сторічної давнини це міг бути цілком нейтральний термін, але не зараз [52]. Варто нагадати: давній єврейський народ створив власне письмо вже 5 тис. років тому і має найповнішу з усіх народів задокументовану історію. Це з його середовища вийшли Мойсей, Соломон, Давид, Апостоли, Спіноза, Гайне, Маркс, Фрейд, Ейнштейн і багато інших всесвітньовідомих діячів науки, культури і мистецтва. Найбільше лауреатів Нобелівської премії дав саме єврейський народ. Євреї займають вагомі позиції у світовій політиці, економіці, фінансах, культурі, керівництві багатьох країн. Усе це – результат фанатичного пошанування інтелекту і майже спадкової риси: у якій би нужді батьки не опинилися, а дітей треба обов'язково вивчити. Євреї – єдиний народ у світі, серед представників якого віками немає жодного неписьменного [61].

Так, «Ваад» України зазначає, що в західних регіонах країни, частково під впливом польської мови, частково через архаїчні розмовні діалекти, що збереглися у сільській місцевості, у побутовій мові в слово «жид» зазвичай не вкладають образливого змісту. Однак у цілому це слово в сучасних словниках трактується як грубе та образливе, або застаріле.

Не так давно у науковий обіг нарешті введено поняття «українські євреї», що має далекосяжне значення для міжнаціональної злагоди [64]. Українські євреї зазначають, що: «Доля України – це і наша доля, доля українців єврейського походження, і ми вимагаємо до себе поваги. Ми не жиди, ми – євреї» [59].

Отже, не зважаючи на різноманітність форм прояву антисемітизму та ксенофобії, зазначене не має масового характеру та не має підтримки у населення України. Однією з основних проблем протидії наявних проявів ксенофобії та антисемітизму в Україні з боку органів державної влади є недосконалість нормативно-правової бази та відсутність чітких адміністративних механізмів дієвості.

Антисемітизм в Україні: бачення українських євреїв.

Оцінки стану антисемітизму в Україні євреями, які проживають на її території, суперечливі. Так, М. Кантор – президент Російського єврейського конгресу, президент фонду «Всесвітній форум пам'яті Голокосту», заявляв, що рівень антисемітизму в Україні – найвищий у Європі. Натомість відомі представники єврейського народу, які живуть у Києві, категорично з цим не погоджувалися [72]. Такої ж думки дотримувалася посол Ізраїлю Н. Бен-Амі [65]. Протиріччя у середині єврейської общини з приводу антисемітизму в Україні досить суттєві [3].

Окремі єврейські організації, заперечуючи факти, продовжували говорити про зростання антисемітизму в Україні [4]. В жовтні 2007 р. ряд лідерів єврейської общини

Україні звернулися з листом до Президента України В. Ющенка. У своєму зверненні вони акцентували його увагу на тривожну ситуацію в системі міжнаціональних і міжрелігійних відносин. Єврейські лідери виразили стурбованість «зростанням проявів антисемітизму, вандалізму і кримінальних злочинів на ґрунті національної і релігійної ненависті» [79]. Фактично відразу відреагувавши на лист, 22 жовтня 2007 р. Президент України зустрівся з лідерами єврейської общини країни – Й. Зісельсом, І. Левітасом, В. Нахмановичем, В. Рабіновичем, О. Пасхавером, О. Фельдманом, Л. Фінбергом, М. Фішбейном та ін. У своєму виступі В. Ющенко вкотре підкреслив, що жорстко засуджує будь-які прояви міжнаціональної неповаги і ворожнечі. Глава держави відзначив, що високо цінує тісний і конструктивний діалог з єврейською общиною і бачить в ньому важливий вклад у підтримку спокою і згоди в міжнаціональних стосунках в країні [3]. І Президент, і керівник СБУ підкреслили дуже тісну співпрацю з ізраїльськими спецслужбами по протидії тероризму, блокуванню в'їзду до України відомих діячів екстремістського спрямування, по обміну відповідною інформацією.

12 травня 2008 р. у Верховному рабинаті України відбулася зустріч Головного рабина України А. Хайкіна і посла США У. Тейлора. У ході зустрічі, зокрема, обговорювалася ситуація з антисемітизмом в Україні. Головний рабин України заявив: «Я не вважаю рівень антисемітизму в Україні високим. Навпаки, я вважаю його вельми низьким, особливо в порівнянні з іншими країнами» [7].

За даними Всесвітнього єврейського конгресу, за останні роки кількість проявів антисемітизму у світі зросла майже на третину, натомість в Україні кількість таких проявів знижується. Спеціальний посланець США з моніторингу і боротьби з антисемітизмом А. Форман, який упродовж 12–15 листопада 2013 р. відвідав Україну, зазначає, що одні представники єврейських громад переконували його, що рівень антисемітизму в Україні зростає, інші ж, у той самий час, що не відчують антисемітизму і в Україні існує міжетнічна злагода, а євреї не мають проблем з українцями і росіянами.

З усього побаченого А. Форман зробив наступний висновок: «не можна сказати, що в Україні відсутній антисемітизм, як не можна казати, що він має загрозливий характер». Крім того, зауважив, що міжнародним організаціям не варто звинувачувати Україну в антисемітизмі та ксенофобії, не підтверджуючи це відповідними даними. А українському суспільству порадив не роздмухувати «мову ненависті» [39].

Голова Асоціації єврейських організацій та общин України (Ваад), член наглядової ради Українського Гельсінського союзу з прав людини Й. Зісельс у 2008 р. стверджував, що «рівень антисемітизму сьогодні в Україні – ... не такий, як малоється багатьма... він набагато нижчий» [23]. Він зазначав, що антиєврейські настрої в Україні набагато слабкіші, ніж в Росії або Західній Європі, зауважуючи, що проблема проявів ксенофобії у нашій країні значно гостріша, ніж проблема антисемітизму [16]. Голова Конгресу національних громад України не змінив свою думку і наприкінці 2013 р., посилаючись на результати міжнародних моніторингів [38], відповідно до даних яких у незалежній Україні спостерігається невинне зниження проявів антисемітизму починаючи з 2007 р. Сьогодні їх значно менше, ніж в Англії та Франції. Він стверджує, що антисемітизм в Україні є, але цілком помірний, зауважуючи, що це не його особиста думка, а експертів. З 300 тис. євреїв України, які мають право на повернення в Ізраїль, багатьох взагалі не турбує тема антисемітизму [83].

Навіть не зважаючи на Майдан наприкінці 2013 р. – початку 2014 р. у якому, як стверджують, приймало участь багато націоналістів, кількість виявів антисемітизму не збільшилася. Навпаки, там приймали участь багато євреїв. Крім того, Й. Зісельс зазначив, що крім євреїв, які не афішують свою національність, на Майдані виступало багато відомих представників єврейської громади, у т.ч. він сам, рабин Г. Коен, клезмерський ансамбль і жодної негативної реакції він не помітив [31].

Таким чином, не зважаючи на певну відмінність оцінок стану антисемітизму на території незалежної України самими представниками єврейської громади, можна стверджувати, опираючись на дані моніторингів, що рівень проявів антисемітизму в нашій країні незначний.

Підсумовуючи, зауважимо: антисемітизм в Україні може зустрічатися переважно на індивідуально-побутовому рівні. Це пов'язано з традиційними антиєврейськими забобонами, що панують в Україні, Європі та інших християнських країнах світу. Такими забобонами користуються ультранаціоналісти та інші сили. Закони про заборону розпалювання ненависті забезпечують певний захист у цьому сенсі, але свобода виявлення поглядів, гарантована в Україні, обмежує уряду можливість вжиття запобіжних заходів. Реакція міліції на акти антисемітизму переважно неоднозначна. Більшість правоохоронців спеціально не підготовлені для розкриття злочинів, в основу котрих покладено національну неприязнь та ненависть, зокрема антисемітизм. Нерідко такі злочини класифікуються як хуліганство чи незначні правопорушення, а не як напади, скоєні на євреїв через їхнє етнічне походження чи релігійні уподобання або тому, що нападники ототожнювали своїх жертв із діями Держави Ізраїль. Проте, як засвідчують дані наведених моніторингів, в останні роки простежується чітка тенденція до зниження рівня індивідуально-побутового антисемітизму. Такими темпами через декілька років він має зникнути повністю. Стосовно державного рівня, то тут антисемітизм повністю відсутній, що засвідчує і законодавча база, хоч і недосконала, і внутрішня та зовнішня політика уряду.

Висновки та рекомендації.

Запобігання достатньо ймовірної загрози поширення антисемітських настроїв в Україні потребує планомірного здійснення широкого комплексу заходів, зокрема: прийняття та реалізація на національному й регіональному рівнях законодавчих актів для протидії антисемітизму й ксенофобії; удосконалення нормативно-правової бази у цій сфері, зокрема внесення змін до Кримінального кодексу; прийняття Верховною Радою України Закону «Про основи етнонаціональної політики» та реформування згідно сучасних реалій Закону України «Про національні меншини в Україні» та інші законодавчі акти, які регулюють міжнаціональні відносини, з метою забезпечення системного розвитку законодавства у цій сфері; запровадження адміністративної відповідальності за приниження національної гідності; розв'язання проблеми розповсюдження антисемітських настроїв ЗМІ шляхом притягнення до кримінальної відповідальності за розпалювання міжнаціональної ворожнечі; вироблення чіткої позиції у правоохоронних органах щодо кваліфікації злочинів за їх змістом: чи як хуліганство (незначні правопорушення), чи як дії, в основі яких лежить ненависть до євреїв; запровадження спеціальної підготовки (перепідготовки) поліції та суддів з питань антисемітизму; постійний моніторинг антисемітських проявів з боку місцевих державних структур та громадських організацій; активізація участі України в міжнародних організаціях з метою скоординованого, збалансованого підходу до проблеми антисемітизму; проводити міжурядові (із залученням представників єврейської національної спільноти України) українсько-ізраїльських зустрічей (конференції, семінари, «круглі столи», форуми тощо), присвячені обговоренню поточних проблем та розробці заходів щодо їх розв'язання; активізація просвітницької ініціативи та її державної підтримки щодо розв'язання небезпеки антисемітизму; розробка й впровадження науково обґрунтованої довгострокової програми виховання культури міжнаціонального спілкування, спрямованої на запобігання розпалювання в Україні міжнаціональної ворожнечі; апеляція до норм моралі та етики.

БІБЛІОГРАФІЧНІ ПОСИЛАННЯ:

1. Авербух С. Насытились мы презрением. – К.: Глав. специализ. ред. лит. на языках нац. меньшинств Украины, 2000. – 445 с.
2. Альтман И. Холокост и еврейское сопротивление на оккупированной территории СССР: учеб. пособ. для студентов высших учеб. заведений; под. ред. проф. А. Г. Асмолова.

– М.: Фонд «Холокост», 2002. – 320 с.

3. Антисемітизм, ксенофобія і права національних меншинств в Україні: хроніка // Електронний інформаційний бюлетень, 2007, № 1, URL: <http://www.kngu.org/KongrUkr/12-07/likh-10-07.html> (Дата звернення 20.09.2016).

4. Антисемітизм, ксенофобія і права національних меншинств в Україні: хроніка // Електронний інформаційний бюлетень, 2007, № 2, URL: <http://www.kngu.org/KongrUkr/12-07/likh-11-07.html> (Дата звернення 17. 09.2016).

5. Антисемітизм, ксенофобія і права національних меншинств в Україні: хроніка // Електронний інформаційний бюлетень, 2008, I квартал (январь–март), URL: <http://www.kngu.org/KongrUkr/2008-03/likh-01-03-2008.html> (Дата звернення 21. 09.2016).

6. Антисемітизм, ксенофобія і права національних меншинств в Україні: хроніка // Електронний інформаційний бюлетень, 2008, № 4, URL: <http://www.kngu.org/KongrUkr/news%2005-2008/khronika%20antisem.html> (Дата звернення 21. 09.2016).

7. Антисемітизм, ксенофобія і права національних меншинств в Україні: хроніка // Електронний інформаційний бюлетень, 2008, № 5, URL: <http://www.kngu.org/KongrUkr/08-2008/monit-05-2008.html> (Дата звернення 3.09.2016).

8. Антисемітизм, ксенофобія і права національних меншинств в Україні: хроніка // Електронний інформаційний бюлетень, 2008, № 7, URL: <http://www.kngu.org/KongrUkr/08-2008/monit-07-2008.html> (Дата звернення 20. 09.2016).

9. Антисемітизм, ксенофобія і права національних меншинств в Україні: хроніка // Електронний інформаційний бюлетень, 2007, Август, URL: <http://www.kngu.org/KongrUkr/news%20%2008-09-2007/antisem%20aug%20-2007.htm> (Дата звернення 3. 09.2016).

10. Антисемітизм: визначення, URL: <http://uk.wikipedia.org/wiki/антисемітизм> (Дата звернення: 22. 09.2016).

11. Белова О. Евреи глазами славян (По материалам традиционной народной культуры) // Вестн. ЕУМ, 1996, № 3, Бібліогр.: 10 назв., URL: http://jhist.org/lessons_09/folklor.htm (Дата звернення 5.09.2016).

12. Большая советская энциклопедия. – М.: Сов. энциклопедия, 1974. – 757 с.

13. В Израиле Яценюка назвали первой жертвой антисемитизма, 2009, 13 октября, URL: <http://newsukraine.com.ua/news/189308-v-izraile-yacenyuka-nazvali-pervoj-zhertvoj-antisemitizma> (дата звернення 8.09.2016).

14. Галант И. Черта еврейской оседлости (с письмом Л.Н. Толстого) – 2-е изд. – М.: [б.и.], 1915. – 28 с.

15. Геннадий Кернес «разбудил» антисемитизм? Открытое письмо Виктору Януковичу из Харькова [Электронный ресурс] // Украина криминальная, 2009, 1 июля, URL: http://cripo.com.ua/?sect_id=5&aid=74955 (Дата звернення 6.09.2016).

16. Глава Ассоциации еврейских общин: в Украине антисемитизм ниже, чем в России и Европе, 2010, 16 января, URL: <http://newsukraine.com.ua/news/206642-glava-associacii-evrejskih-obschin-v-ukraine-antisemitizm-nizhe-chem-v-rossii-i-evrope> (Дата звернення 2.09.2016).

17. Голова Чернівецької обласної державної адміністрації Михайло Папіїв зустрівся з делегацією посольства Держави Ізраїль в Україні, URL: <http://www.vaadua.org/news/golova-chernovickoyi-oblasnoyi-derzhavnoyi-administraciyi-mihaylo-papiiev-zustrivsya-z> (Дата звернення 2.09.2016).

18. Гроссман В. Жизнь и судьба. – М.: Книжная палата, 1988. – 672 с.

19. Гунчак Т. Петлюра та євреї. – К.: Либідь, 1993. – 48 с.

20. Гудзик К. Конференція іудеїв та християн у Києві // День, 1998, № 118.

21. Демочко О. Прихований зміст Талмуду // Персонал-Плюс, 2007, № 8, URL: <http://www.personal-plus.net/211/1830.html> (Дата звернення 15.09.2016)

22. Єврейська історія та культура в Україні: матеріали конференції 8–9 груд. 1994 р., Київ. – К.: Асоціація юдаїки, 1995. – С. 164–169.

23. Єврейська конфедерація відзначає, що рівень антисемітизму в Україні менший, ніж його «малюють», 2008, 1 серпня, URL: <http://ua.podii.com.ua/politics/2008/08/01/130427.html> (Дата звернення 2.09.2016).

24. Єленський В. Українська юдаїка // Людина і світ, 1991, № 5, С. 53–56.

25. Жига Г. Welcome to вічне життя? // Персонал-Плюс, 2006, № 28, URL: <http://www.personal-plus.net/179/922.html> (Дата звернення 15.09.2016)

26. Жиренко Д. Шкала толерантності // День, 2004, № 38, URL: <http://day.kyiv.ua/uk/article/podrobici/shkala-tolerantnosti> (Дата обращения 15.09.2016)
27. Закон України «Про національні меншини в Україні» № 2494-ХІІ від 25 червня 1992 р., URL: <http://zakon4.rada.gov.ua/rada/show/2494-12> (Дата звернення 5.09.2016).
28. Звернення Української Консервативної партії до Українського народу // Персонал-Плюс, 2007, № 2, URL: www.personal-plus.net/234/2373.html (Дата обращения 15.09.2016)
29. Зисельс И. «Антисемитские» заметки, или Новые песни о старом, URL: <http://www.vaadua.org/Antisemit/AntisJosef.htm> (Дата обращения 15.09.2016).
30. Зисельс И. Встреча Президента Украины Виктора Ющенко с руководителями еврейской общины Украины, Киев, 2007, 23 октября, URL: <http://www.kngu.org/KongrUkr/10-11-07/vstrecha.htm> (Дата обращения 15.09.2016).
31. Зисельс Иосиф: Стереотип – это не критерий для восприятия действительности, URL: <http://zissels.org/iosif-zisels-stereotip-eto-ne-kriteriy-dlya-vospriyatiya-deystvitelnosti> (Дата обращения 15.09.2016).
32. Зисельс Й. Если не сейчас... Статьи, интервью, выступления. 1989–2006 гг. – К.: Дух і Літера, 2006. – 451 с.
33. Ініціатива «Без кордонів». Ксенофобські та расистські прояви в Україні: (неповна) підбірка, URL: <http://gas-ton.livejournal.com/329767.html> (Дата звернення 8.09.2016).
34. Кацав М.: «Мы можем и должны стать стратегическими партнерами» // Столичные новости, 2001, № 1–2.
35. Кониський Г. Історія Русовъ или Малой Россіи – Москва: Въ Университетской Типографіи, 1846. – Репринтне відтворення: К.: Дзвін, 1991. – 322 с.
36. Конституція України. Закон України «Про внесення змін до Конституції України» № 2222-IV від 8.12.2004 р. : прийнята на п'ятій сесії Верхов. Ради України 28 черв. 1996 р., URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/254к/96-вр> (Дата звернення 8.09.2016).
37. Косаренко-Косаревич В. Українці і жиди (лист до проф. др. Карля Рат'єнса) // Орлик: Місячник культури і суспільного життя. – 1947. – Ч. 2.
38. Костюк Б. Інтерв'ю. Йосиф Зісельс: антисемітизм особливо небезпечний у руках політиків, 2013, 15 жовтня, URL: <http://zissels.org/iosif-zisels-antisemitizm-osobливо-nebezpechniy-u-rukah-politikiv> (дата звернення 18.09.2016).
39. Костюк Б. Україна: антисемітизм є, але не має загрозового характеру – спецпосланець США // Радіо Свобода, 2013, 17–18 листопада, URL: http://risu.org.ua/ua/index/monitoring/society_digest/54308/ (Дата звернення 18.09.2016)
40. Краткая еврейская энциклопедия / За ред. Чухак Орен (Надель), Михаэль Занд. – Иерусалим: Кетер, 1976. – Т. 1. – 756 с.
41. Ксенофобия в Украине: декабрь 2011. Антисемитизм, ксенофобия и права национальных меньшинств в Украине: хроника // Электронный информационный бюллетень, 2011, Декабрь, № 12 (52), URL: www.eajc.org/page560 (Дата обращения 14.09.2016).
42. Ксенофобия в Украине: ноябрь 2011. Антисемитизм, ксенофобия и права национальных меньшинств в Украине: хроника // Электронный информационный бюллетень, 2011, Ноябрь, № 11 (51), URL: www.eajc.org/page555 (Дата обращения 14.09.2016).
43. Ксенофобия в Украине: октябрь 2011. Антисемитизм, ксенофобия и права национальных меньшинств в Украине: хроника // Электронный информационный бюллетень, 2011, Октябрь, № 10 (50), URL: www.eajc.org/page554 (Дата обращения 14.09.2016)
44. Кузьо Т. Антисемітизм сприяв перемозі Януковича на виборах // Українська правда, 2010, 15 березня, URL: <http://blogs.pravda.com.ua/authors/kuzyo/4b9ea579c8725/> (Дата звернення: 11.09.2016).
45. Лист-протест проти антисемітизму / М. Костомаров, П. Куліш, М. Номис та ін. // Рус. вестн., 1858, Вип. XI.
46. Лихачев В. Антисемитизм в контексте кампании по выборам президента Украины – 2010 // Ксенофобия и антисемитизм, 2010, 10 февраля, URL: <http://eajc.org/page18/news15802.html> (Дата обращения 21.09.2016).
47. Лихачев В. Антисемитизм в Украине (2002–2004 гг.) // Евреи Израиля, 2004, № 3, URL: <http://library.eajc.org/page66/news13460> (Дата обращения: 21.09.2016).
48. Лихачев В. Антисемитизм в Украине, 2009–2010 гг., URL: <http://www.eajc.org/page488> (Дата обращения: 21.09.2016).
49. Лихачев В. Антисемитизм в Украине: предварительные итоги 2011 года, 2011, 28 ноября, URL: <http://eajc.org/page18/news26817.html> (дата обращения: 21.09.2016).

50. Лихачев В. Антисемитизм как PR-стратегия: еврейская община Украины между двух огней // Конспект, 2004, № 19, URL: <http://www.sova-center.ru/racism-xenophobia/publications/antisemitism/articles-reports/2004/03/d1975/> (дата обращения: 21.09.2016).
51. Лихачев В. Ксенофобия и национал-экстремизм в Украине – 2012: Доклад по результатам мониторинга, URL: <http://eajc.org/page653> (Дата обращения: 21.09.2016).
52. Лихачев В. Логика скандала и Нюрнбергские законы, URL: <http://eajc.org/page18/news35638.html> (Дата обращения: 21.09.2016).
53. Лихачев В. Проявления антисемитизма в Украине в 2010 году (насилие, вандализм, пропаганда в прессе), URL: <http://blogs.eajc.org/page453> (Дата обращения: 21.09.2016).
54. Лихачев В. Проявления антисемитизма в Украине в 2012 г.: предварительные результаты мониторинга // Ксенофобия и антисемитизм, 2012, 24 декабря, URL: <http://eajc.org/page18/news35297.html> (Дата обращения: 21.09.2016).
55. Лихачев В. Украинская еврейская община и выборы, URL: <http://vaadua.org/analitika/ukrainskaya-evreyskaya-obshchina-i-vybory> (Дата обращения: 21.09.2016).
56. Марченко А. Ізраїль скомандував – «Фас!» Можновладці завірили – «Буде зроблено» // Персонал-Плюс, 2006, № 13.
57. Мер-єврей підтвердив, що у Києві встановлено єврейсько-бандитський режим // Персонал-Плюс, 2007, № 22, URL: www.personal-plus.net/225/2142.html (Дата обращения: 21.09.2016).
58. Мірчук П. Коліївщина і Гайдамацьке повстання 1768 р. – Нью-Йорк: [б.и.], 1973. – 319 с.
59. «Ми – не жиди, ми – євреї...»: заява Єврейської ради України // Високий замок, 1995, 5 грудня.
60. Мэра Ужгорода обвинили в антисемитизме и нацизме, 2009, 8 августа, URL: <http://newsukraine.com.ua/news/187506-mera-uzhgoroda-obvinili-v-antisemitizme-i-nacizme/> (Дата обращения: 21.09.2016).
61. Наконечний Є.П. Украдене ім'я: Чому русини стали українцями. – 3-тє вид. доп. і випр. – Л.: [б.в.], 2001. – 400 с.
62. Неживий О. Генетика войовничої антидуховності // Персонал-Плюс, 2006, № 28, URL: <http://www.personal-plus.net/179/913.html> (Дата обращения: 21.09.2016).
63. Обережно, бруд! // Персонал-Плюс, 2006, № 44, URL: <http://www.personal-plus.net/195/1388.html> (Дата обращения: 21.09.2016).
64. Подольський А. Єврейські студії в Україні: розвиток, тенденції, перспективи // Український гуманітарний огляд. – К.: Критика, 1999. – 261 с.
65. Посол Ізраїлю Наомі Бен-Амі: Якщо негативний імідж України склався, то, напевно, його створила Україна, а не Ізраїль, URL: http://www.obozrevatel.com/news_print/2005/7/11/25925.htm (Дата звернення: 23.09.2016).
66. Постанова Верховної Ради України «Про внесення змін і доповнень до Положення про паспорт громадянина України та свідоцтва про народження» №3423-XII від 2 вересня 1993 р., URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/3423-12> (Дата звернення: 14.09.2016).
67. Президент Ющенко – новый объект сутяжничества МАУП, URL: <http://in-brief.aep.ru/story-id=41426/html> (Дата обращения: 23.09.2016).
68. Припинити єврейські погроми в Києві! // Персонал-Плюс, 2007, № 24, URL: <http://www.personal-plus.net/227/2194.html> (Дата звернення: 25.09.2016).
69. Проти ксенофобії, за європейську Україну: заява, 2005 р., URL: <http://www.silanaroda.com/index.php?Itemid=3989&mode=full> (Дата звернення: 25.09.2016).
70. Сергійчук В. Симон Петлюра. – К.: Україна, 2004. – 448 с.
71. Симоненко критикує Ющенка за антисемітизм і ксенофобію, 2007, 14 листопада, URL: <http://ua.glavred.info/archive/2007/11/14/120010-0.html/> (Дата звернення: 23.09.2016).
72. Сірук М. Вияви антисемітизму є всюди: головне, щоб на них реагували держава й громадськість // День, 2006, № 177, URL: <http://day.kyiv.ua/uk/article/panorama-dnya/viyavi-antisemitizmu-ie-vsyudi> (Дата звернення: 23.09.2016).
73. Солдатенко В. Українська революція. Історичний нарис. – К.: Либідь, 1999. – 976 с.
74. Соминский М. Антисемитизм и антисемиты. – Иерусалим: Лексикон, 1991. – 654 с.
75. Султанович З. Живая связь. Еврейская история, традиции и культура. – Тель-Авив: [б.и.], 1997. – 304 с.
76. Тимошенко заявляє, що в Україні немає антисемітизму, 2007, 16 січня, URL: <http://www.tymoshenko.com.ua/ukr/news/first/3845/1509> (Дата звернення: 23.09.2016)

77. У Києві встановлено єврейсько-бандитський режим // Персонал-Плюс, 2007, № 21, URL: <http://www.personal-plus.net/224/2115.html> (Дата обращения: 4.09.2016)
78. У МАУП – новий ректор // Персонал Плюс, 2011, № 27 (432), 13–19 июля, URL: <http://www.personal-plus.net/432/8133.html> (Дата обращения: 4.09.2016)
79. Увага Ющенка звертається на сплеск антисемітизму в Україні, 2007, 19 жовтня, URL: <http://oligarh.net/?/news/27743/?1900print/> (Дата звернення: 23.09.2016).
80. Україна: утвердження незалежної держави (1991–2001 рр.) / Н. П. Барановська, В. Ф. Верстюк, С. В. Віднянський та ін. – К.: ВД «Альтернатива», 2001. – 704 с.
81. Українська націонал-трудова партія, URL: www.untp.org.ua/page.php?psevd=prop. (Дата звернення: 3.09.2016)
82. Феллер М. Єврейська історія і культура в Україні // Український історичний журнал, 1998, № 1, с. 138–145
83. Фельдман В. Интервью И. Зисельса: «Сегодня проявленный антисемитизм в Украине значительно меньше, чем в Англии и Франции», 2013, Декабрь, URL: <http://www.krugozormagazine.com/show/Ukraine.2013.html> (Дата звернення: 3.09.2016).
84. Финкельштейн Ю. За дела рук своих. – Нью-Йорк: [б.и.], 1995. – 185 с.
85. Хитерер В. К истории еврейского населения Галиции и Буковины накануне и в годы первой мировой войны // Евреи в Україні: історія, культура, традиції / Зб. наук. публ. ст. – К., 1997.
86. Центр еврейского образования Украины, URL: <http://www.jewukr.org/center/books/books.html> (Дата обращения: 3.09.2016 р.).
87. Что такое антисемитизм и как с ним бороться, URL: <http://www.antisemitismu.net/site/site.aspx?SECTIONID=154543&IID=211459.html> (Дата обращения: 3.09.2016).
88. Шульман Л. Стандартна хибя суспільно-політичної орієнтації євреїства // Сучасність, 2003, №. 9, С. 66–93
89. Щокін Г. Плани нищення МАУП в дії // Персонал-Плюс, 2007, № 19, URL: <http://www.personal-plus.net/222/2060.html> (Дата обращения: 3.09.2016).
90. Юлия Тимошенко: «МАУП нужно стереть с лица земли» // Столичные новости, 2007, № 1, URL: <http://president.org.ua/news/news-144824/> (Дата звернення: 21.09.2016)
91. Ющенко в Кнесеті: в Україні немає антисемітизму, 2007, 15 листопад, URL: http://www.newsru.ua/ukraine/14nov2007/israel_ush.html/ (Дата звернення: 3.09.2016).
92. Янукович не допустит антисемитизма в Украине, 2011, 13 декабря, URL: <http://president.com.ua/modules.php?name=News&file=article&sid=42547> (Дата звернення: 21.09.2016).

REFERENCES:

1. Averbukh S. Nasytilis' my prezreniem [We Sated with contempt]. – К.: Glav. spetsializ. red. lit. na yazykakh nats. men'shinstv Ukrainy, 2000. – 445 s.
2. Al'tman I. Kholokost i evreyskoe soprotivlenie na okkupirovannoy territorii SSSR: ucheb. posob. dlya studentov vysshikh ucheb. Zavedeniy [Holocaust and Jewish resistance on the occupied territory of the USSR: proc. manual. for students of higher studies. institutions]; pod. red. prof. A. G. Asmolova. – М.: Fond «Kholokost», 2002. – 320 s.
3. Antisemitizm, ksenofobiya i prava natsional'nykh men'shinstv v Ukraine: khronika [Anti-Semitism, xenophobia and rights of national minorities in Ukraine: chronicle] // Elektronnyy informatsionnyy byulleten', 2007, № 1, URL: <http://www.kngu.org/KongrUkr/12-07/likh-10-07.html> (Accessed 20.09.2016).
4. Antisemitizm, ksenofobiya i prava natsional'nykh men'shinstv v Ukraine: khronika [Anti-Semitism, xenophobia and rights of national minorities in Ukraine: chronicle] // Elektronnyy informatsionnyy byulleten', 2007, № 2, URL: <http://www.kngu.org/KongrUkr/12-07/likh-11-07.html> (Accessed 17. 09.2016).
5. Antisemitizm, ksenofobiya i prava natsional'nykh men'shinstv v Ukraine: khronika [Anti-Semitism, xenophobia and rights of national minorities in Ukraine: chronicle] // Elektronnyy informatsionnyy byulleten', 2008, I kvartal (yanvar'–mart), URL: <http://www.kngu.org/KongrUkr/2008-03/likh-01-03-2008.html> (Accessed 21. 09.2016).
6. Antisemitizm, ksenofobiya i prava natsional'nykh men'shinstv v Ukraine: khronika [Anti-Semitism, xenophobia and rights of national minorities in Ukraine: chronicle] // Elektronnyy informatsionnyy byulleten', 2008, № 4, URL: <http://www.kngu.org/KongrUkr/news%2005-2008/khronika%20antisem.html> (Accessed 21. 09.2016).
7. Antisemitizm, ksenofobiya i prava natsional'nykh men'shinstv v Ukraine: khronika

[Anti-Semitism, xenophobia and rights of national minorities in Ukraine: chronicle] // Elektronnyy informatsionnyy byulleten', 2008, № 5, URL: <http://www.kngu.org/KongrUkr/08-2008/monit-05-2008.html> (Accessed 3.09.2016).

8. Antisemitizm, ksenofobiya i prava natsional'nykh men'shinstv v Ukraine: khronika [Anti-Semitism, xenophobia and rights of national minorities in Ukraine: chronicle] // Elektronnyy informatsionnyy byulleten', 2008, № 7, URL: <http://www.kngu.org/KongrUkr/08-2008/monit-07-2008.html> (Accessed 20. 09.2016).

9. Antisemitizm, ksenofobiya i prava natsional'nykh men'shinstv v Ukraine: khronika [Anti-Semitism, xenophobia and rights of national minorities in Ukraine: chronicle] // Elektronnyy informatsionnyy byulleten', 2007, Avgust, URL: <http://www.kngu.org/KongrUkr/news%20%2008-09-2007/antisem%20aug%20-2007.htm> (Accessed 3. 09.2016).

10. Antysemityzm: vyznachennia [Antisemitizm: proposed] [Electronic resurs]. – URL: <http://uk.wikipedia.org/wiki/antysemityzm> (Accessed 22. 09.2016)

11. Belova O. Evrei glazami slavyan (Po materialam traditsionnoy narodnoy kul'tury) [The Jews through the eyes of the Slavs (According to the materials of traditional folk culture)] // Vestn. EUM, 1996, № 3, Bibliogr.: 10 nazv, URL: http://jhist.org/lessons_09/folklor.htm (Accessed 5.09.2016).

12. Bol'shaya sovetskaya entsiklopediya [The great Soviet encyclopedia]. – M.: Sov. entsiklopediya, 1974. – 757 s.

13. V Izraile Yatsenyuka nazvali pervoy zhertvoy antisemitizma [In Israel Yatsenyuk called the first victim of anti-Semitism], 2009, 13 oktyabrya, URL: <http://newsukraine.com.ua/news/189308-v-izraile-yacenyuka-nazvali-pervoy-zhertvoj-antisemitizma> (Accessed 8.09.2016).

14. Galant I. Cherta evreyskoy osedlosti (s pis'mom L.N. Tolstogo) [The pale of Jewish settlement (letter from L. N. Thick)] – 2-e izd. – M.: [b.i.], 1915. – 28 s.

15. Gennadiy Kernes «razbudil» antisemitizm? Otkrytoe pis'mo Viktoru Yanukovichu iz Khar'kova [Gennady Kernes «awakened» anti-Semitism? An open letter to Viktor Yanukovich from Kharkov] // Ukraina kriminal'naya, 2009, 1 iyulya, URL: http://cripo.com.ua/?sect_id=5&aid=74955 (Accessed 6.09.2016).

16. Glava Assotsiatsii evreyskikh obshchin: v Ukraine antisemitizm nizhe, chem v Rossii i Evrope [The head of the Association of Jewish communities in Ukraine, anti-Semitism is lower than in Russia and Europe], 2010, 16 yanvarya, URL: newsukraine.com.ua/news/206642-glava-assotsiatsii-evreyskih-obshchin-v-ukraine-antisemitizm-nizhe-chem-v-rossii-i-evrope (Accessed 2.09.2016).

17. Holova Chernivetskoi oblasnoi derzhavnoi administratsii Mykhailo Papiiev zustrivsia z delehatsiieu posolstva Derzhavy Izrail v Ukraini [Head Cernozice oblacno derzhavno Administrat, Michael Papp sustrs s delegate Powers Tral Embassy in Ukraine], URL: www.vaadua.org/news/golova-chernovickoyi-oblasnoyi-derzhavnoyi-administratsiyi-mihaylo-papiiev-zustrivsia-z (Accessed 2.09.2016).

18. Grossman V. Zhizn' i sud'ba [Life and fate]. – M.: Knizhnaya palata, 1988. – 672 s.

19. Hunchak T. Petliura ta yevrei [Petliura and the Jews]. – K.: Lybid, 1993. – 48 s.

20. Gudzyk K. Konferentsiia iudeiv ta khrystyian u Kyievi [Conference of Jews and Christians in Kiev] // Den, 1998, # 118.

21. Demochko O. Prykhovanyi zmist Talmudu [The Hidden meaning of the Talmud] // Personal-Plus, 2007, # 8, URL: www.personal-plus.net/211/1830.html (Accessed 15.09.2016)

22. Yevreiska istoriia ta kultura v Ukraini: materialy konferentsii 8–9 hrud. 1994 r., Kyiv [Jewish history and culture in Ukraine: proceedings of the conference on 8-9 December. 1994, Kiev]. – K.: Asotsiatsiia yudaiky, 1995. – S. 164–169.

23. Yevreiska konfederatsiia vidznachaie, shcho riven antysemityzmu v Ukraini menshyi, nizh yoho «maliuiut» [The Jewish Confederation notes that the level of anti-Semitism in Ukraine is less than its «paints»], 2008, 1 serpnia, URL: <http://ua.podii.com.ua/politics/2008/08/01/130427.html> (Accessed 2.09.2016).

24. Yelenskyi V. Ukrainska iudaika [Ukrainian Judaica] // Liudyna i svit, 1991, # 5, S. 53–56.

25. Zhyha H. Welcome to vichne zhyttia? [Welcome to eternal life?] // Personal-Plus, 2006, # 28, URL: <http://www.personal-plus.net/179/922.html> (Accessed 15.09.2016)

26. Zhyrenko D. Shkala tolerantnosti [Scale of tolerance] // Den, 2004, # 38, URL: <http://day.kyiv.ua/uk/article/podrobici/shkala-tolerantnosti> (Accessed 15.09.2016)

27. Zakon Ukrainy «Pro natsionalni menshyny v Ukraini» # 2494-XII vid 25 chervnia 1992 r. [The law of Ukraine «On national minorities in Ukraine» No. 2494-XII of 25 June 1992], URL:

<http://zakon4.rada.gov.ua/rada/show/2494-12> (Accessed 5.09.2016).

28. Zvernennia Ukrainskoi Konservatyvnoi partii do Ukrainskoho narodu [The appeal of the Ukrainian Conservative party to the Ukrainian people] // Personal-Plus, 2007, # 2, URL: <http://www.personal-plus.net/234/2373.html> (Accessed 15.09.2016)

29. Zisel's I. «Antisemitskie» zametki, ili Novye pesni o starom [«Anti-Semitic notes, or New songs about the old», URL: www.vaadua.org/Antisemit/AntisJosef.htm (Accessed 15.09.2016).

30. Zisel's I. Vstrecha Prezidenta Ukrainy Viktora Yushchenko s rukovoditelyami evreyskoy obshchiny Ukrainy [The meeting of the President of Ukraine Victor Yushchenko with the leaders of the Jewish community of Ukraine], Kiev, 2007, 23 oktyabrya, URL: <http://www.kngu.org/KongrUkr/10-11-07/vstrecha.htm> (Accessed 15.09.2016).

31. Zisel's Iosif: Stereotip – eto ne kriteriy dlya vospriyatiya deystvitel'nosti [Stereotype is not a criterion for perception of reality], URL: <http://zissels.org/iosif-zissels-stereotip-eto-ne-kriteriy-dlya-vospriyatiya-deystvitelnosti> (Accessed 15.09.2016).

32. Zisel's Y. Esli ne seychas... Stat'i, interv'yu, vystupleniya. 1989–2006 gg. [If not now... Articles, interviews, speeches. 1989–2006 gg.]. – K.: Dukh i Litera, 2006. – 451 c.

33. Initsiatyva «Bez kordoniv». Ksenofobski ta rasystski proiavy v Ukraini: (nepovna) pidbirka [The initiative «Without borders». Xenophobic and racist manifestations in Ukraine: (incomplete) collection], URL: <http://gas-ton.livejournal.com/329767.html> (Accessed 8.09.2016).

34. Katsav M.: «My mozhem i dolzhny stat' strategicheskimi partnerami» [«We can and should become strategic partners»] // Stolichnye novosti, 2001, № 1–2.

35. Konis'kiy G. Istoriya Rusov ili Maloy Rossii [Istoriya Rusov or little Russia] – Moskva: V» Universitetskoy Tipografii, 1846. – Reprintne vidtvorennya: K.: Dzvin, 1991. – 322 s.

36. Konstytutsiia Ukrainy. Zakon Ukrainy «Pro vnesennia zmin do Konstytutsii Ukrainy» # 2222-IV vid 8.12.2004 r. : pryiniata na p'yatii sesii Verkhov. Rady Ukrainy 28 cherv. 1996 r. [The Constitution Of Ukraine. The law of Ukraine «On amendments to the Constitution of Ukraine» No. 2222-IV dated 8.12.2004 G. : adopted at the fifth session Leaders. Rada of Ukraine on 28 Jun. 1996], URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/254k/96-vr> (Accessed 8.09.2016).

37. Kosarenko-Kosarevych V. Ukraintsi i zhydy (lyst do prof. dr. Karlia Ratiensa) [Ukrainians and the Jews (letter to Prof. Howitzers «karl» Rat NSE)] // Orlyk: Misiachnyk kultury i suspilnoho zhyttia. – 1947. – Ch. 2.

38. Kostyuk B. Interviu. Yosyf Zisels: antysemitizm osoblyvo nebezpechny u rukakh politykiv [Interview. Joseph Zissels: anti-Semitism is especially dangerous in the hands of politicians], 2013, 15 zhovtnia, URL: <http://zissels.org/iosif-zissels-antisemitizm-osoblivo-nebezpechniy-u-rukah-politikiv> (Accessed 18.09.2016).

39. Kostyuk B. Ukraina: antysemitizm ye, ale ne maie zahrozlyvoho kharakteru – spetsposlanets SSHA [Ukraine: anti-Semitism is there, but is not threatening the U.S. special envoy] // Radio Svoboda, 2013, 17–18 lystopada, URL: http://risu.org.ua/ua/index/monitoring/society_digest/54308/ (Accessed 18.09.2016)

40. Kratkaya evreyskaya entsiklopediya [Short Jewish encyclopedia] / Za red. Chukhak Oren (Nadel'), Mikhael' Zand. – Ierusalim: Keter, 1976. – T. 1. – 756 s.

41. Ksenofobiya v Ukraine: dekabr' 2011. Antisemitizm, ksenofobiya i prava natsional'nykh men'shinstv v Ukraine: khronika [Xenophobia in Ukraine: December 2011. Anti-Semitism, xenophobia and rights of national minorities in Ukraine: chronicle] // Elektronnyy informatsionnyy byuleten', 2011, Dekabr', № 12 (52), URL: <http://www.eajc.org/page560> (Accessed 14.09.2016).

42. Ksenofobiya v Ukraine: noyabr' 2011. Antisemitizm, ksenofobiya i prava natsional'nykh men'shinstv v Ukraine: khronika [Xenophobia in Ukraine: November 2011. Anti-Semitism, xenophobia and rights of national minorities in Ukraine: chronicle] // Elektronnyy informatsionnyy byuleten', 2011, Noyabr', № 11 (51), URL: <http://www.eajc.org/page555> (Accessed 14.09.2016).

43. Ksenofobiya v Ukraine: oktyabr' 2011. Antisemitizm, ksenofobiya i prava natsional'nykh men'shinstv v Ukraine: khronika [Xenophobia in Ukraine: October 2011. Anti-Semitism, xenophobia and rights of national minorities in Ukraine: chronicle] // Elektronnyy informatsionnyy byuleten', 2011, Oktyabr', № 10 (50), URL: <http://www.eajc.org/page554> (Accessed 14.09.2016)

44. Kuzo T. Antysemitizm spryav peremozi Yanukovycha na vyborakh [Semitism contributed to Yanukovich's victory on elections] // Ukrainska Pravda, 2010, 15 bereznia, URL: <http://blogs.pravda.com.ua/authors/kuzo/4b9ea579c8725/> (Accessed 11.09.2016).

45. Lyst-protest proty antysemitizmu [A letter of protest against anti-Semitism] / M. Kostomarov, P. Kulish, M. Nomys ta in. // Rus. Vestn, 1858, Vyp. KhI.

46. Likhachev V. Antisemitizm v kontekste kampanii po vyboram prezidenta Ukrainy – 2010

[Anti-Semitism in the context of the campaign for the elections of the President of Ukraine – 2010] // Ksenofobiya i antisemitizm, 2010, 10 fevralya, URL: <http://eajc.org/page18/news15802.html> (Accessed 21.09.2016).

47. Likhachev V. Antisemitizm v Ukraine (2002–2004 gg.) [Anti-Semitism in Ukraine (2002–2004)] // Evrei Izrailiya, 2004, № 3, URL: <http://library.eajc.org/page66/news13460> (Accessed 21.09.2016).

48. Likhachev V. Antisemitizm v Ukraine, 2009–2010 gg. [Anti-Semitism in Ukraine, 2009–2010], URL: <http://www.eajc.org/page488> (Accessed 21.09.2016).

49. Likhachev V. Antisemitizm v Ukraine: predvaritel'nye itogi 2011 goda [Anti-Semitism in Ukraine: preliminary results of 2011], 2011, 28 noyabrya, URL: <http://eajc.org/page18/news26817.html> (Accessed 21.09.2016).

50. Likhachev V. Antisemitizm kak PR-strategiya: evreyskaya obshchina Ukrainy mezhdv dvukh ogney [Anti-Semitism as a PR strategy: the Jewish community of Ukraine between two fires] // Konspekt, 2004, № 19, URL: <http://www.sova-center.ru/racism-xenophobia/publications/antisemitism/articles-reports/2004/03/d1975/> (Accessed 21.09.2016).

51. Likhachev V. Ksenofobiya i natsional-ekstremizm v Ukraine – 2012: Doklad po rezul'tatam monitoringa [Xenophobia and national extremism in Ukraine 2012: Report on results of monitoring], URL: <http://eajc.org/page653> (Accessed 21.09.2016).

52. Likhachev V. Logika skandala i Nyurnbergskie zakony [Logic of scandal and the Nuremberg laws], URL: <http://eajc.org/page18/news35638.html> (Accessed 21.09.2016).

53. Likhachev V. Proyavleniya antisemitizma v Ukraine v 2010 godu (nasilie, vandalizm, propaganda v presse) [Manifestations of anti-Semitism in Ukraine in 2010 (violence, vandalism, propaganda in the press)], URL: <http://blogs.eajc.org/page453> (Accessed 21.09.2016).

54. Likhachev V. Proyavleniya antisemitizma v Ukraine v 2012 g.: predvaritel'nye rezul'taty monitoringa [Manifestations of anti-Semitism in Ukraine in 2012: preliminary results of the monitoring] // Ksenofobiya i antisemitizm, 2012, 24 dekabrya, URL: <http://eajc.org/page18/news35297.html> (Accessed 21.09.2016).

55. Likhachev V. Ukrainskaya evreyskaya obshchina i vybory [Ukrainian Jewish community and elections], URL: <http://vaadua.org/analitika/ukrainskaya-evreyskaya-obshchina-i-vybory> (Accessed 21.09.2016).

56. Marchenko A. Izrail skomanduvav – «Fas!» Mozhnovladtsi zaviryly – «Bude зроблено» [Israel is commanded, «Fetch!» Officials are assured – «done»] // Personal-Plus, 2006, # 13.

57. Mer-yevrei pidtverdyy, shcho u Kyievi vstanovleno yevreisko-bandyskyi rezhym [The mayor is a Jew, confirmed that Kiev is a Jewish gangster regime] // Personal-Plus, 2007, # 22, URL: <http://www.personal-plus.net/225/2142.html> (Accessed 21.09.2016).

58. Mirchuk P. Koliivshchyna i Haidamatske povstannia 1768 r. [Koliivschina and Haidamak uprising of 1768] – Niu-York: [b.y.], 1973. – 319 s.

59. «My – ne zhydy, my – yevrei...»: zaiava Yevreiskoi rady Ukrainy [] // Vysokyi zamok, 1995, 5 hrudnia.

60. Mera Uzhgoroda obvinili v antisemitizme i natsizme [«We are not Jews, we are Jews...»: a statement of the Jewish Council of Ukraine], 2009, 8 avgusta, URL: <http://newsukraine.com.ua/news/187506-mera-uzhgoroda-obvinili-v-antisemitizme-i-nacizme/> (Accessed 21.09.2016).

61. Nakonechnyi Ye.P. Ukradene imia: Chomu rusyny staly ukrainsiamy [Stolen name: Why Rusyns became Ukrainians]. – 3-tie vyd. dop. i vypr. – L.: [b.v.], 2001. – 400 s.

62. Nezhyvyi O. Henetyka voiovnchoi antydukhovnosti [Genetics warlike antitumoural] // Personal-Plus, 2006, # 28, URL: www.personal-plus.net/179/913.html (Accessed 21.09.2016)

63. Oberezhno, brud! [Careful of the mud!] // Personal-Plus. – 2006. – # 44, URL: <http://www.personal-plus.net/195/1388.html> (Accessed 21.09.2016).

64. Podolskyi A. Yevreiski studii v Ukraini: rozvytok, tendentsii, perspektyvy [Jewish Studio in Ukraine: evolution, tendencies, prospects] // Ukrainskyi humanitarnyi ohliad. – K.: Krytyka, 1999. – 261 s.

65. Posol Izrailiu Naomi Ben-Ami: Yakshcho nehatyvnyi imidzh Ukrainy sklavsia, to, napevno, yoho stvoryla Ukraina, a ne Izrail [Israeli Ambassador Naomi Ben-AMI: If the negative image of Ukraine was formed, probably, it was created by Ukraine, not Israel], URL: http://www.obozrevatel.com/news_print/2005/7/11/25925.htm (Accessed 23.09.2016).

66. Postanova Verkhovnoi Rady Ukrainy «Pro vnesennia zmin i dopovnen do Polozhennia pro pasport hromadianyna Ukrainy ta svidotstva pro narodzhennia» #3423-XII vid 2 veresnia 1993 r. [Resolution of the Verkhovna Rada of Ukraine «On introducing amendments and addenda to

the regulations on the passport of a Ukrainian citizen and birth certificate» №3423-XII dated 2 September 1993], URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/3423-12> (Accessed 14.09.2016).

67. Prezident Yushchenko – novyy ob'ekt sutyazhnichestva MAUP [President Yushchenko is a new area of litigation], URL: <http://in-brief.aen.ru/story-id=41426/html> (Accessed 23.09.2016).

68. Prypynyty yevreiski pohromy v Kyievi! [To stop the anti-Jewish pogroms in Kiev!] // Personal-Plus, 2007, # 24, URL: www.personal-plus.net/227/2194.html (Accessed: 25.09.2016).

69. Proty ksenofobii, za yevropeysku Ukrainu: zaiava [Against xenophobia, for a European Ukraine: statement], 2005, URL: <http://www.silanaroda.com/index.php?Itemid=3989&mode=full> (Accessed 25.09.2016).

70. Serhiichuk V. Symon Petliura [Symon Petliura] – K.: Ukraina, 2004. – 448 s.

71. Symonenko krytykuie Yushchenka za antysemityzm i ksenofobiu [Symonenko criticizes Yushchenko for his anti-Semitism and xenophobia], 2007, 14 lystopada, URL: <http://ua.glavred.info/archive/2007/11/14/120010-0.html/> (Accessed 23.09.2016).

72. Siruk M. Vyjavy antysemityzmu ye vsiudy: holovne, shchob na nykh reahuvaly derzhava y hromadskist [Manifestations of anti-Semitism is everywhere: most importantly, to respond to them the government and the public] // Den, 2006, # 177, URL: <http://day.kyiv.ua/uk/article/panorama-dnya/viyavi-antisemitizmu-ie-vsyudi> (Accessed: 23.09.2016).

73. Soldatenko V. Ukrainska revoliutsiia. Istorychnyi narys [Ukrainian revolution. Historical sketch]. – K.: Lybid, 1999. – 976 s.

74. Sominiskiy M. Antisemitizm i antisemity [anti-Semitism and anti-Semites]. – Ierusalim: Leksikon, 1991. – 654 s.

75. Sultanovich Z. Zhivaya svyaz'. Evreyskaya istoriya, traditsii i kul'tura [Live connection. Jewish history, traditions and culture]. – Tel'-Aviv: [b.i.], 1997. – 304 s.

76. Tymoshenko zaiavliaie, shcho v Ukraini nemaie antysemityzmu [Tymoshenko said that Ukraine has no anti-Semitism], 2007, 16 sichnia, URL: <http://www.tymoshenko.com.ua/ukr/news/first/3845/1509> (Accessed 23.09.2016)

77. U Kyievi vstanovleno yevreisko-bandyskyi rezhym [In Kiev is Jewish-gangster mode] // Personal-Plus, 2007, # 21, URL: www.personal-plus.net/224/2115.html (Accessed 4.09.2016)

78. U MAUP – noviy rektor [In aidp, the new rector] // Personal Plyus, 2011, № 27 (432), 13–19 iyulya, URL: <http://www.personal-plus.net/432/8133.html> (Accessed 4.09.2016)

79. Uvaha Yushchenka zvertaietsia na splek antysemityzmu v Ukraini [Yushchenko attention is drawn to the surge of anti-Semitism in Ukraine], 2007, 19 zhovtnia, URL: <http://oligarh.net/?/news/27743/?1900print/> (Accessed 23.09.2016).

80. Ukraina: utverdzhennia nezalezhnoi derzhavy (1991–2001 rr.) [Ukraine: statement of the independent state (1991–2001)] / N. P. Baranovska, V. F. Verstiuk, S. V. Vidnianskyi ta in.; pid red. V. M. Lytvyna. – K.: VD «Alternatyva», 2001. – 704 s.

81. Ukrainska natsional-trudova partiia [Ukrainian national-labor party], URL: www.untp.org.ua/page.php?psevd=prop. (Accessed 3.09.2016)

82. Feller M. Yevreiska istoriia i kultura v Ukraini [Jewish history and culture in Ukraine] // Ukrainskyi istorychnyi zhurnal, 1998, # 1, S. 138–145

83. Fel'dman V. Interv'yu I. Zisel'sa: «Segodnya proyavleniy antisemitizma v Ukraine znachitel'no men'she, chem v Anglii i Frantsii» [Zissels Interview: «Today, manifested anti-Semitism in Ukraine is much lower than in England and France»], 2013, Dekabr', URL: <http://www.krugozormagazine.com/show/Ukraine.2013.html> (Accessed 3.09.2016).

84. Finkel'shteyn Yu. Za dela ruk svoikh [The work of his hands]. – N'yu-York: [b.i.], 1995. – 185 s.

85. Khiterer V. K istorii yevreyskogo naseleniya Galitsii i Bukoviny nakanune i v gody pervoy mirovoy voyny [On the history of the Jewish population of Galicia and Bukovina before and during the first world war] // Evrei v Ukraini: istoriya, kul'tura, traditsii / Zb. nauk. publ. st. – K., 1997.

86. Tsentr yevreyskogo obrazovaniya Ukrainy [Center for Jewish education of Ukraine], URL: <http://www.jewukr.org/center/books/books.html> (Accessed 3.09.2016 r.).

87. Chto takoe antisemitizm i kak s nim borot'sya [What is anti-Semitism and how to fight it], URL: www.antisemitismu.net/site/site.aspx?SECTIONID=154543&IID=211459.html (Accessed 3.09.2016).

88. Shulman L. Standartna khyba suspilno-politychnoi oriiientatsii yevreistva [Standard lies of the socio-political orientations of the Jews] // Suchasnist, 2003, Ch. 9, S. 66–93

89. Shchokin H. Plany nyshchennia MAUP v dii [Plans for the destruction of the Academy in action] // Personal-Plus, 2007, # 19, URL: www.personal-plus.net/222/2060.html (Accessed

3.09.2016).

90. Yuliya Timoshenko: «MAUP nuzhno steret' s litsa zemli» [«The aidp to be erased from the face of the earth»] // Stolichnye novosti, 2007, № 1, URL: <http://president.org.ua/news/news-144824/> (Accessed 21.09.2016)

91. Yushchenko v Kneseti: v Ukraini nemaie antysemitizmu [Yushchenko in the Knesset: in Ukraine there is no anti-Semitism], 2007, 15 lystopad, URL: http://www.newsru.ua/ukraine/14nov2007/israel_ush.html/ (Accessed 3.09.2016).

92. Yanukovich ne dopustit antisemitizma v Ukraine [Yanukovych will not tolerate anti-Semitism in Ukraine], 2011, 13 dekabrya, URL: <http://president.com.ua/modules.php?name=News&file=article&sid=42547> (Accessed 21.09.2016).

Ручко Е. В., научный сотрудник отдела философии и геополитики Научно-исследовательского института украиноведения (Киев, Украина), E-mail: elvdyakova@gmail.com

Межнациональные отношения в Украине: социально-философский анализ.

Аннотация. Проанализировано состояние межнациональных отношений в Украине, в частности в контексте наличия или отсутствия проявлений или форм антисемитизма. Внимание акцентируется на: исторических аспектах измерения антисемитизма, стереотипах в отношениях украинцев с евреями, отношении к евреям в независимой Украине, видам и проявлениям антисемитизма, официальной позиции государственной власти в отношении антисемитизма, оценке антисемитизма в Украине украинскими евреями, проблемам бытового и индивидуального антисемитизма.

Ключевые слова: межнациональные отношения, евреи, антисемитизм, стереотипы, этнополитика.

Ruchko E., researcher officer at the Department of philosophy and geopolitics of RIUS (Kiev, Ukraine), E-mail: elvdyakova@gmail.com

The international relations in Ukraine: social and philosophical analysis.

Abstract. Majority governments of the European countries today consider that anti-Semitism is a serious problem of their societies. The Ukrainian-Jewish relations have a centuries-old experience and it not always looked as a simple problem, thus this question requires an attention. The purpose is to research difficult Ukrainian-Jewish relations, to find out their prerequisites, development and current statues, to offer solutions for avoidance of some misunderstanding between representatives of both ethnos that is caused by historical background.

Anti-Semitism in Ukraine doesn't exist at the national level completely. The proof of this fact is the relation of authorities to this question, in particular the top officials, the legislation, domestic and foreign policy of the government. The actions directed to the prevention of manifestations of anti-Semitism are performed.

Anti-Semitism in Ukraine at the public level is absent. Earlier there could be some discussions about it, but after MAUP had changed the policy of presenting the information about the Jews, this question is considered to be solved, and the problem overcome.

We may find out Anti-Semitism in Ukraine mainly at the individual and everyday level. The reason is the traditional anti-Jews prejudices that exist in Ukraine, Europe and other Christian countries of the world.

With the aim of prevention of distribution of anti-Semitic moods in Ukraine it is necessary: to improve the legislation; to establish the administrative responsibility for humiliation of the national dignity; to prevent distribution of anti-Semitic moods via media; to develop a clear position by law enforcement agencies about a qualification of crimes according to their contents; to intensify the participation of Ukraine in the international organizations for the purpose of development of coordinated solution of anti-Semitism problem; to organize intergovernmental (including involvement of representatives of the Jewish community of Ukraine) Ukrainian-Israeli meetings (conferences, seminars, «round tables», forums, etc.) devoted to discussion of the current problems and development of measures for their solution; to perform the monitoring of manifestations of anti-Semitism; to develop and implement the scientific long-term program of cultural education of international communication that is directed to prevention of kindling of international hostility in Ukraine and so on.

Key words: ethnic relations, Jews, anti-Semitism, stereotyping, ethnic politics.

Райхерт К. В.,

кандидат философских наук,
доцент кафедры философии естественных факультетов
философского факультета Одесского национального
университета имени И. И. Мечникова,
(Одесса, Украина), E-mail: virate@mail.ru

ОБЗОР КОНЦЕПЦИИ АНАЛИТИЧЕСКИХ СТРАТЕГИЙ НИЛЬСА АКЕРСТРЁМА АНДЕРСЕНА

Аннотация. Концепция аналитических стратегий датского политолога Н. Акерстрёма Андерсена относится к области эпистемологического конструктивизма: её цель – раскрыть конструктивистскую природу познания и знания. Аналитическая стратегия предполагает конструирование аналитико-стратегических конструкций, таких как второпорядковый наблюдатель и наблюдаемое наблюдение, поэтому аналитическая стратегия может быть рассмотрена как наблюдение наблюдения.

Ключевые слова: аналитическая стратегия, метод, эпистемология, онтология, конструктивизм.

Нильс Акерстрём Андерсен (*Niels Åkerstrøm Andersen*, 1964 –), датский профессор политических наук, разработал концепцию аналитических стратегий, которая была представлена в его монографии «Diskursive analysestrategier – Foucault, Koselleck, Laclau, Luhmann» ('Дискурсивно-аналитические стратегии – Фуко, Козеллек, Лаклау и Луман') [3; 4]. Концепция Н. Акерстрёма Андерсена малоизвестна в западной академической среде. Об этом свидетельствует хотя бы тот факт, что пока что концепция Н. Акерстрёма Андерсена не нашла сторонников; все известные мне работы, связанные с аналитическими стратегиями, написаны самим Н. Акерстрёмом Андерсеном, например: [4; 5; 7; 11; 12]. В постсоветской академической среде концепция Н. Акерстрёма Андерсена почти не известна; исключение разве что составляет работа [2], в которой упоминается концепция Н. Акерстрёма Андерсена в связи с философией Мишеля Фуко.

Необходимость создания Н. Акерстрёмом Андерсеном концепции аналитических стратегий была связана с проблемой изучения фундаментальных изменений в Европейском союзе как социальной системы. По мнению самого Н. Акерстрёма Андерсена «в попытке ухватить эти фундаментальные изменения очень легко стать жертвой современных самоописаний и образов будущего общества. Вместо схватывания изменений вы становитесь пленником однодневных производителей дискурса и их стратегически сконструированных образов будущего. Очень легко спутать подлинные изменения с образами – и в дальнейшем это может стать инструментом подтверждения политических предсказаний трендов, произведённых производителями дискурса: глобализации, общества знания, социальных сетей и общества мечты. В процессе исследования изменений оказывается в высшей степени трудно держать необходимую дистанцию от объекта, от общества, которое нужно исследовать» [4, р. v]. Это приводит Н. Акерстрёма Андерсена к вопросу «Как вы можете критически анализировать логическую связность смыслов (*a coherence of meaning*), частью которых вы сами и являетесь?» [4, р. v]. Этот вопрос и подвиг Н. Акерстрёма Андерсена обратиться к вопросам эпистемологии и философии науки, особенно к вопросам конструктивизма, философского направления, интересующегося активностью познающего субъекта, «который использует специальные рефлексивные процедуры при построении (конструировании) образов, понятий и рассуждений» [1, с. 373] (в случае Н. Акерстрёма Андерсена: *когнитивных стратегий*), и разработать, в результате, концепцию аналитических стратегий.

Концепция аналитических стратегий Н. Акерстрёма Андерсена может представ-

лять самостоятельный интерес как отдельная разработка в сфере проблематики эпистемологического конструктивизма для современной эпистемологии и философии науки.

Целью предлагаемого исследования является обзор концепции аналитических стратегий, представленной Н. Акерстрёмом Андерсеном в его работе «Diskursive analysestrategier – Foucault, Koselleck, Laclau, Luhmann».

Для составления обзора я воспользуюсь герменевтикой текста. В своём исследовании я буду пользоваться англоязычной версией работы Н. Акерстрёма Андерсена «Diskursive analysestrategier – Foucault, Koselleck, Laclau, Luhmann».

Постановка Н. Акерстрёмом Андерсеном вопроса «Как вы можете критически анализировать логическую связность смыслов, частью которых вы сами и являетесь?» приводит его, по его же мнению, к новой форме вопрошания, которое не является вопрошанием в рамках определённой области познания, а скорее вопрошанием о том, как происходит вопрошание в рамках этой определённой области познания, например, об использовании тех или иных категорий или аргументов, о возникновении тех или иных проблем, тем и интересов [4, p. xi]; то есть к вопрошанию о вопрошании.

Само это вопрошание о вопрошании, по мнению Н. Акерстрёма Андерсена, является результатом теоретического сдвига от главенства онтологии к главенству эпистемологии, описанного ещё одним датским профессором политических наук, Ове К. Педерсеном (*Ove Kaj Pedersen, 1948 –*), в работе 1983 года «Videnskabsproblemet» («Научная проблема») [13]. Для О. К. Педерсена указание на теоретический сдвиг от главенства онтологии к главенству эпистемологии было необходимо для построения его конструктивизма в форме подходов к дискурсу, применимых в политических и – шире – социальных науках. Этих подходов к дискурсу О. К. Педерсен выделяет три: дискурсивно-аналитический, дискурсивно-теоретический и критический дискурсивно-аналитический [14]. Возможно, отчасти, Н. Акерстрём Андерсен подпал под влияние концепции О. К. Педерсена, тем более, они друг с другом плодотворно сотрудничали в 1990-е годы [6; 8; 9; 10] и, вообще, Н. Акерстрём Андерсен часто цитирует в «Diskursive analysestrategier – Foucault, Koselleck, Laclau, Luhmann» работу О. К. Педерсена «Videnskabsproblemet».

Н. Акерстрём Андерсен усматривает в этом теоретическом сдвиге сдвиг «от первопорядковых наблюдений “того, что находится там”, к второпорядковым наблюдениям позиции, с которой мы смотрим, когда наблюдаем “то, что находится там”. От бытия к становлению» [4, p. xi]. Н. Акерстрём Андерсен проводит чёткое различие между онтологией и эпистемологией, чтобы в дальнейшем провести различие между методом и стратегией. Онтология, по мнению Н. Акерстрёма Андерсена, «занимается вопросом основных допущений о мире и бытии мира» [4, p. xi] в то время, когда эпистемология «занимается вопросом основных допущений о предусловии познания мира» [4, p. xi]. И далее Н. Акерстрём Андерсен делает важное замечание о том, что различие между онтологией и эпистемологией характеризуется не только упомянутыми выше вопросами, «существует также разница в напряжённости между ними и иерархиями. Это порождает фундаментальное различие, в зависимости от того, начинаем ли мы с постановки онтологического вопроса или эпистемологического» [4, p. xi].

С онтологией Н. Акерстрём Андерсен связывает так называемую «онтологически сверхдетерминированную теорию» (*ontologically over-determined theory*), которая начинается с проблемы бытия и ставит такие вопросы [4, p. xi]:

- 1) «Что это значит, что нечто существует?»
- 2) «Каковы фундаментальные возможности для решения того, является ли утверждение теории истинным, объективным или научным?»

Постановка этих вопросов свидетельствует об онтологически укоренённом мышлении (*ontologically founded thinking*), которое на самом деле уводит от такого

рода фундаментальных вопросов в сторону методологических вопросов, особенно к такому принципиальному методологическому вопросу как «Какие процедуры и правила необходимы для получения теоретического знания?» [4, р. xii]. И далее Н. Акерстрём Андерсен цитирует О. К. Педерсена: «Метод решает, “что есть или что такое реальность”» [13, s. 35], чтобы показать, что методология в онтологически сверхдетерминированной науке занимает главенствующее положение [4, р. xii].

Эпистемологически сверхдетерминированное мышление, как указывает Н. Акерстрём Андерсен, по своей природе носит второпорядковый характер [4, р. xii]: «Оно главным образом спрашивает не “Что?”, а “Как?”» [4, р. xii]. Эпистемологически сверхдетерминированное мышление ставит такие вопросы [4, р. xii]:

1) «В каких формах и при каких условиях возникает определённая система смыслов (*system of meaning*) (такая как дискурс, семантика или система коммуникации)?»

2) «Каковы препятствия, в том числе критические, для понимания возможностей мышления внутри установленной системы смыслов?»

3) «Как и с помощью каких аналитических стратегий мы можем получать знания, критически отличные от уже установленной системы смыслов?»

В общем и целом, по утверждению Н. Акерстрёма Андерсена, онтологически сверхдетерминированное мышление «онтологизирует объект» [4, р. xii], а эпистемологически сверхдетерминированное мышление «деонтологизирует объект» [4, р. xii].

Тем не менее, Н. Акерстрём Андерсен отдаёт себе отчёт в том, что любая эпистемология, так или иначе, влечёт за собой какую-то онтологию, хотя и подчёркивает, что «когда вы отдаёте предпочтение эпистемологии, то вы можете работать с пустой онтологией. Пустая онтология ещё не означает, что у вас нет онтологии; скорее она онтологически снабжает пустотой бытие (*it gives an ontological subscription of emptiness to being*). Это – онтология, которой запрещён доступ к реальности и которая может только сказать, что “реальность существует”» [4, р. xii–xiii]. Однако, при всём при том, объект познания *не предполагается*. Благодаря этому эпистемология оказывается занятой изучением наблюдения того, «как возникает мир в качестве прямого результата конкретных взглядов (*the specific perspectives*) индивидуумов, организаций или систем» [4, р. xiii]. Также эпистемология может спрашивать о том, как конкретные взгляды индивидуумов, организаций или систем влияют на мир через конкретные способы познания. Отсюда Н. Акерстрём Андерсен выводит, что эпистемология начинается не с вопроса о методе, а скорее с вопроса об аналитических стратегиях [4, р. xiii]. Таким образом, Н. Акерстрём Андерсен подходит к понятию «аналитическая стратегия».

По мнению Н. Акерстрёма Андерсена, «аналитические стратегии не состоят из правил, а скорее из стратегии, которая обращается к тому, как эпистемолог будет конструировать наблюдения (*observations*) других – организаций или систем – в качестве объекта своих собственных наблюдений, чтобы описать позицию (*space*), с которой он описывает. С эпистемологической точки зрения взгляд (*the perspective*) конструирует одновременно наблюдателя (*the observer*) и наблюдаемое (*the observed*). Поэтому аналитическая стратегия – это способ подчеркнуть неслучайный выбор и его последствия и выдвинуть на первый план то, что этот выбор мог быть другим с другими последствиями в отношении объекта на стадии становления (*in respect of the emerging object*). Проблема эпистемологического ограничения вопроса “Как?”, а не вопросов “Что?” или “Почему?”, заключается в том, что оно конструирует исследователя в качестве “пуриста” (то есть в качестве того, кто не предполагает ничего заранее об объекте исследования). Однако необходимо что-то предполагать, чтобы распознавать и наблюдать объект. Это – базовое условие работы с аналитическими стратегиями» [4, р. xiii].

Для наглядности различия между методом и аналитической стратегией Н. Акер-

стрём Андерсен предлагает следующую таблицу сравнения (таблица 1) [4, р. xiii]:

Таблица 1.

Метод против аналитической стратегии (по Н. Акерстрёму Андерсену).

Метод	Аналитическая стратегия
Наблюдение объекта	Наблюдение наблюдений как наблюдения
Цель – производить истинное знание о данном объекте	Цель – ставить под вопрос исходные посылки, де-онтологизировать объект
Какие правила и процедуры нужны для производства истинного знания?	Какие аналитические стратегии дадут нам право получать знания, критически отличные от существующей системы смыслов?

В результате Н. Акерстрём Андерсен определяет «метод» как «правила и процедуры, необходимые для производства научного знания» [4, р. vii], а «аналитическую стратегию» – как «второпорядковую стратегию для наблюдения того, как “социальное” проявляется в наблюдениях (или в формулировках и артикуляции). В разработку аналитической стратегии вовлекается формирование специфического пристального взгляда (*a specific gaze*), который позволяет окружению проявиться как составленному из наблюдений других людей или систем» [4, р. vi].

Для того чтобы было наглядно ясно, что такое аналитическая стратегия, Н. Акерстрём Андерсен предлагает следующую схему (схема 1) [4, р. 117]. В схеме 1 вводятся ряд понятий [4, р. 117]: «ведущее различие» (*guiding distinction*), «заданные ограничения» (*conditioning*), «наблюдаемое наблюдение» (*observations observed*), «второпорядковый наблюдатель» (*the second-order observer*), «конструирование объекта» (*construction of object*), «конструирование измерения правомерных аргументов» (*construction of measures for valid arguments*), «спецификация позиции наблюдения» (*specification of point of observation*) и «спецификация правил наблюдения» (*specification of rules of observation*).

Схема 1. Аналитическая стратегия (по Н. Акерстрёму Андерсену).

Ведущее различие необходимо для того, чтобы поделить мир на второпорядкового наблюдателя и его объект (наблюдаемое наблюдение), которые Н. Акерстрём Андерсен называет «аналитико-стратегическими конструкциями» (*analytical-strategic constructions*). Обычно это ведущее различие предстаёт в виде бинарной оппозиции. Например, для одной из аналитических стратегий М. Фуко – анализа диспозитивов ведущим различием будет «стратегическая логика / аппарат» [4, р. 99]. От выбора ведущего различия зависит как конструкция объекта, так и конструкция измерения правомерных аргументов (то есть критерии, которые наблюдатель будет и должен использовать в своей аргументации и формировании понятий). Это с одной стороны.

С другой стороны, на второпорядкового наблюдателя и его объект оказывают влияние заданные ограничения, которые определяют спецификацию (детальное и по возможности точное описание) позиции наблюдения для объекта (наблюдаемого наблюдения), то есть вопрос о том, на какой конкретный дискурс, какую конкрет-

ную систему или какое конкретное наблюдение претендует второпорядковый наблюдатель, и спецификацию правил наблюдения для (второпорядкового) наблюдателя, то есть заданное ограничение ведущего различия.

В некотором плане можно усмотреть сходство между выбором ведущего различия и заданных ограничений и логическими операциями деления и определения понятия: выбор ведущего различия напоминает выбор основания для деления понятия, а выбор заданных ограничений – выбор видового отличия для определения понятия.

Для того чтобы показать, как работает аналитическая стратегия Н. Акерстрёма Андерсена, я обращаюсь к конкретному примеру. В качестве такого примера я выбрал концепцию аналитических стратегий Н. Акерстрёма Андерсена, которую саму можно рассматривать как аналитическую стратегию, правда – как аналитическую стратегию аналитической стратегии, или аналитическую стратегию второго порядка (схема 2):

АНАЛИТИЧЕСКАЯ СТРАТЕГИЯ ПЕРВОГО ПОРЯДКА / АНАЛИТИЧЕСКАЯ СТРАТЕГИЯ ВТОРОГО ПОРЯДКА

Конкретная конструкция
аналитической стратегии

**Аналитическая
стратегия первого порядка**

Когда можно говорить
об аналитической стратегии?

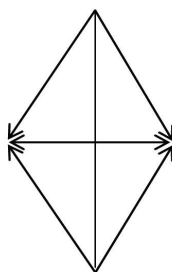

Схема 1

**Второпорядковый
аналитический стратег**

Что характеризует способ вопрошания
аналитического стратега?

Как эпистемологическая программа
аналитического стратега применима к
наблюдаемому наблюдению?

Как аналитический стратег конструирует
взгляд второпорядкового наблюдателя?

КАКОВО ВЕДУЩЕЕ РАЗЛИЧИЕ АНАЛИТИЧЕСКОЙ СТРАТЕГИИ?

Схема 2. Аналитическая стратегия аналитической стратегии.

В схеме 2 в качестве ведущего различия вводится оппозиция «аналитическая стратегия первого порядка / аналитическая стратегия второго порядка», а в качестве заданного ограничения – вопрос: «Каково ведущее различие аналитической стратегии?»; в качестве наблюдаемого наблюдения выступает аналитическая стратегия (первого порядка), а в качестве второпорядкового наблюдателя – аналитический стратег второго порядка (в моём случае это – Н. Акерстрём Андерсен); в качестве конструкции объекта выступает конкретная конструкция конкретной аналитической стратегии (первого порядка), а в качестве конструкции измерения правомерных аргументов – всё то, что описано в схеме 1; наконец, в качестве спецификации позиции наблюдения выступает вопрос: «Когда можно говорить об аналитической стратегии?», а в качестве спецификации правил наблюдения – вопросы: «Что характеризует способ вопрошания аналитического стратега?», «Как эпистемологическая программа аналитического стратега применима к наблюдаемому наблюдению?», «Как аналитический стратег конструирует взгляд второпорядкового наблюдателя?» (эти три вопроса взяты у самого Н. Акерстрёма Андерсена, правда, в несколько видоизменённых формулировках [4, p. xv]).

Итак, Н. Акерстрём Андерсен говорит об аналитических стратегиях. Однако его основная работа, в которой представлена концепция аналитических стратегий, называется «Diskursive analysestrategier – Foucault, Koselleck, Laclau, Luhmann» – «Дискурсивно-аналитические стратегии – Фуко, Козеллек, Лаклау, Луман». Отсюда

– естественный вопрос: «Что такое дискурсивно-аналитические стратегии?» Ответ такой: дискурсивно-аналитические стратегии – это аналитические стратегии изучения дискурса, то есть стратегии анализа дискурса. В своей работе Н. Акерстрём Андерсен тщательно анализирует дискурс-анализ Мишеля Фуко и теорию дискурса Эрнесто Лаклау и вскользь дискурс-анализ Юргена Хабермаса. По мнению Н. Акерстрёма Андерсена, дискурс-анализ М. Фуко распадается на следующие аналитические стратегии: анализ археологического дискурса, генеалогию, анализ технологий Себя и анализ диспозитивов [4, p.114], теория дискурса Э. Лаклау распадается на деконструктивистский анализ и анализ гегемонии [4, p.114], а дискурс-анализ Ю. Хабермаса строится на таком ведущем различии как «дискурсивная практика / этика дискурса» [4, p. 114].

Между тем в работе «Diskursive Analysestrategien – Foucault, Koselleck, Laclau, Luhmann» есть не только дискурсивно-аналитические стратегии, хотя в названии заявлены именно они (по каким причинам Н. Акерстрём Андерсен не назвал свою работу просто «Аналитические стратегии» («Analysestrategien») сам автор не объясняет). Так, Райнхарт Козеллек известен своей историей понятий (*Begriffsgeschichte*). Именно историю понятий и рассматривает Н. Акерстрём Андерсен. А ведь история понятий – это никакая не концепция дискурса. Поэтому можно, скорее всего, обозначить аналитические стратегии Р. Козеллека как понятийно-аналитические (или концептуально-аналитические) стратегии. Этих стратегий Н. Акерстрём Андерсен выделяет две: собственно историю понятий и анализ семантического поля [4, p. 114].

Есть ещё Никлас Луман со своей общей теорией систем. Её можно обозначить как «системно-аналитическую стратегию», составленную из анализа форм, анализа дифференциаций, анализа медиа и семантического анализа [4, p. 114].

Также кратко Н. Акерстрём Андерсен в качестве аналитических стратегий упоминает анализ поля и анализ коммуникативной компетенции Пьера Бурдьё, анализ трансляций Бруно Латура и симптоматическое чтение Луи Альтюссера [4, p. 125].

В завершение исследования я попробую дать краткое описание концепции аналитических стратегий Нильса Акерстрёма Андерсена. Аналитическая стратегия представляет собой форму вопрошания о вопрошании. Она становится возможна только благодаря преобладанию эпистемологического сверхдетерминированного мышления над онтологическим сверхдетерминированным мышлением. Аналитическая стратегия предполагает конструирование аналитико-стратегических конструкций, таких как второпорядковый наблюдатель и наблюдаемое наблюдение, поэтому аналитическая стратегия может быть рассмотрена как наблюдение наблюдения. Принцип работы аналитической стратегии показан на схеме 1 и объяснён в сопровождающем её пояснении.

Впрочем, в концепции аналитических стратегий Н. Акерстрёма Андерсена содержится имплицитная информация. Так, аналитические стратегии могут быть разными, например: дискурсивно-аналитическими, концептуально-аналитическими или системно-аналитическими. Более того, сама концепция аналитических стратегий Н. Акерстрёма Андерсена может быть сама рассмотрена как аналитическая стратегия, только уже как аналитическая стратегия аналитических стратегий, как это показано на схеме 2 и в пояснении к ней. Это позволяет говорить о том, что существуют аналитические стратегии разных порядков или же разных уровней.

Есть ещё один момент, на который следует обратить внимание: аналитические стратегии – это способы конструктивистского познания. Их предназначение показать, как конструируется познание в форме смыслов, знаков, описаний, наблюдений и так далее. Аналитические стратегии призваны показать конструктивистскую природу человеческого познания и, возможно, эффективные способы производства этого самого познания.

БИБЛИОГРАФИЧЕСКИЕ ССЫЛКИ:

1. Касавин И. Т. Конструктивизм // Энциклопедия эпистемологии и философии науки

/ общ. ред. И. Т. Касавин. – М.: Канон+ РООИ Реабилитация, 2009. – С. 373–377.

2. Райхерт К. В. О значимости школы «Анналов» для Мишеля Фуко // Zbior raportow naukowych “Trendy wspolczesnej nauki” (29.08.2013 – 31.08.2013). – Czesc 7. – Gdansk: SP.zo.o. Diamond trading tour, 2013. – S. 38–46.

3. Åkerstrøm Andersen N. Å. Diskursive analysestrategier – Foucault, Koselleck, Laclau, Luhmann. – København: Nyt fra Samfundsvidenskabene, 1999. – 210 s.

4. Åkerstrøm Andersen N. Discursive analytical strategies: understanding Foucault, Koselleck, Laclau, Luhmann. – Bristol: Policy Press, 2003. – 135 p.

5. Åkerstrøm Andersen A. Diskursive analytische Strategien in der Verwaltungswissenschaft // Politik und Verwaltung PVS – Politische Vierteljahresschrift, Sonderheft / hrsg. Jörg Bogumil, Werner Jann und Frank Nullmeier, 2006, № 37, S. 97–120.

6. Åkerstrøm Andersen N., Kjær P., Pedersen O. K. Forhandlingsøkonomi – Teori eller samfundsdiagnose? // Dansk Sociologi, 1996, № 3, 15 s.

7. Åkerstrøm Andersen N. Luhmann as Analytical Strategist // Die Methodologien des Systems. Wie kommt man zur Fall und wie dahinter? / hrsg. R. John, A. Henkel, J. Rückert-John. – Wiesbaden: Springer, 2010. – S. 97–120.

8. Åkerstrøm Andersen N., Kjær P., Pedersen O. K. On the Critique of Negotiated Economy // Scandinavian Political Studies, 1996, Vol. 19, № 2, P. 167–177.

9. Åkerstrøm Andersen N., Kjær P., Pedersen O. K. Private Policies and the Autonomy of Enterprise: Danish Local and National Industrial Policy: præsenteret på SASE – conference Los Angeles 1992 og ECPR – conference Limerick // Journal of Economic Issues, 1992, № 4, 28 p.

10. Åkerstrøm Andersen N., Kjær P., Pedersen O. K., Elberg J. Privat Politik. – Frederiksberg: Samfundslitteratur, 1992. – 216 s.

11. Åkerstrøm Andersen N. The Semantic Analytical Strategy and Diagnostics of Present // Die Methodologien des Systems. Wie kommt man zur Fall und wie dahinter? / hrsg. R. John, A. Henkel, J. Rückert-John. – Wiesbaden: Springer, 2010. – S. 161–180.

12. Esmark A., Bagge Laustsen C., Åkerstrøm Andersen N. Socialkonstruktivistiske analysestrategier: En introduktion // Socialkonstruktivistiske analysestrategier / red. A. Esmark, C. Bagge Laustsen, N. Åkerstrøm Andersen. – Frederiksberg: Roskilde Universitetsforlag, 2005. – S. 7–30.

13. Pedersen O. K. Videnskabsproblemet: en introduktion til fire forskelligesvar: positivisme-traditionen, den klassiske marxisme, Althusser-skolen, kapitallogikken. – København: Aurora, 1983. – 202 p.

14. Pedersen O. K. Working Paper № 65: Discourse Analysis. – Frederiksberg: International Center for Business and Politics Copenhagen Business School, 2009. – 9 p.

REFERENCES:

1. Kasavin I. T. Konstruktivizm [Constructivism] // Entsiklopediya epistemologii i filosofii nauki / obshch. red. I. T. Kasavin. – М.: Канон+ РООИ Реабилитация, 2009. – С. 373–377.

2. Raykhert K. V. O znachimosti shkoly «Annalov» dlya Mishelya Fuko [About the importance of school «annals» for Michel Foucault] // Zbior raportow naukowych “Trendy wspolczesnej nauki” (29.08.2013 – 31.08.2013). – Czesc 7. – Gdansk: SP.zo.o. Diamond trading tour, 2013. – S. 38–46.

3. Åkerstrøm Andersen N. Å. Diskursive analysestrategier – Foucault, Koselleck, Laclau, Luhmann. – København: Nyt fra Samfundsvidenskabene, 1999. – 210 s.

4. Åkerstrøm Andersen N. Discursive analytical strategies: understanding Foucault, Koselleck, Laclau, Luhmann. – Bristol: Policy Press, 2003. – 135 p.

5. Åkerstrøm Andersen A. Diskursive analytische Strategien in der Verwaltungswissenschaft // Politik und Verwaltung PVS – Politische Vierteljahresschrift, Sonderheft / hrsg. Jörg Bogumil, Werner Jann und Frank Nullmeier, 2006, № 37, S. 97–120.

6. Åkerstrøm Andersen N., Kjær P., Pedersen O. K. Forhandlingsøkonomi – Teori eller samfundsdiagnose? // Dansk Sociologi, 1996, № 3, 15 s.

7. Åkerstrøm Andersen N. Luhmann as Analytical Strategist // Die Methodologien des Systems. Wie kommt man zur Fall und wie dahinter? / hrsg. R. John, A. Henkel, J. Rückert-John. – Wiesbaden: Springer, 2010. – S. 97–120.

8. Åkerstrøm Andersen N., Kjær P., Pedersen O. K. On the Critique of Negotiated Economy // Scandinavian Political Studies, 1996, Vol. 19, № 2, P. 167–177.

9. Åkerstrøm Andersen N., Kjær P., Pedersen O. K. Private Policies and the Autonomy of Enterprise: Danish Local and National Industrial Policy: præsenteret på SASE – conference Los

Angeles 1992 og ECPR – conference Limerick // Journal of Economic Issues, 1992, № 4, 28 p.

10. Åkerstrøm Andersen N., Kjær P., Pedersen O. K., Elberg J. Privat Politik. – Frederiksberg: Samfundslitteratur, 1992. – 216 s.

11. Åkerstrøm Andersen N. The Semantic Analytical Strategy and Diagnostics of Present // Die Methodologien des Systems. Wie kommt man zur Fall und wie dahinter? / hrsg. R. John, A. Henkel, J. Rückert-John. – Wiesbaden: Springer, 2010. – S. 161–180.

12. Esmark A., Bagge Laustsen C., Åkerstrøm Andersen N. Socialkonstruktivistiske analysestrategier: En introduktion // Socialkonstruktivistiske analysestrategier / red. A. Esmark, C. Bagge Laustsen, N. Åkerstrøm Andersen. – Frederiksberg: Roskilde Universitetsforlag, 2005. – S. 7–30.

13. Pedersen O. K. Videnskabsproblemet: en introduktion til fire forskelligesvar: positivisme-traditionen, den klassiske marxisme, Althusser-skolen, kapitallogikken. – København: Aurora, 1983. – 202 p.

14. Pedersen O. K. Working Paper № 65: Discourse Analysis. – Frederiksberg: International Center for Business and Politics Copenhagen Business School, 2009. – 9 p.

Райхерт К. В., кандидат філософських наук, доцент кафедри філософії природничих факультетів філософського факультету Одеського національного університету імені І. І. Мечникова (Одеса, Україна), E-mail: virate@mail.ru

Огляд концепцій аналітичних стратегій Нільса Акерстрема Андерсена.

Анотація. Концепція аналітичних стратегій данського політолога Н. Акерстрема Андерсена належить до сфери епістемологічного конструктивізму: її мета – розкрити конструктивістську природу пізнання та знання. Аналітична стратегія передбачає конструювання аналітико-стратегічних конструкцій, таких як спостерігач другого порядку та спостереження, що спостерігається, тому аналітична стратегія може бути розглянута як спостереження спостереження.

Ключові слова: аналітична стратегія, метод, епістемологія, онтологія, конструктивізм.

Rayhert K., PhD in philosophical sciences, associate professor of the Department of Philosophy Natural Sciences Philosophy Faculty Odessa National University Mechnikov, (Odessa, Ukraine), E-mail: virate@mail.ru

The review of Niels Åkerstrøm Andersen's analytical strategies concepts.

Abstract. Purpose The study surveys the analytical strategies concepts introduced by Danish political scientist Niels Åkerstrøm Andersen in his book «Diskursive analysestrategier – Foucault, Koselleck, Laclau, Luhmann».

Design/methodology/approach. Hermeneutics as the means of interpreting of text.

Findings. Principally concludes the following: Niels Åkerstrøm Andersen's analytical strategies are forms of questioning about questioning, that is, of asking how to critically analyze a coherence of meaning of which questioner is a part. Those forms are possible due to the fact that epistemologically over-determined thinking prevails over ontologically over-determined thinking. Analytical strategies construe analytical-strategic constructions: second-order observer and object (i.e. observed observation); therefore analytical strategies are observations of observations.

Originality/value. Niels Åkerstrøm Andersen's analytical strategies concepts allow concluding three assumptions. First assumption: analytical strategies are different kinds – for example: discursive analytical strategies (take for instance Michel Foucault's discourse analysis or Ernesto Laclau's discourse theory), conceptual analytic strategies (e.g., Reinhart Koselleck's Begriffsgeschichte) or system analytical strategies (e.g., Niklas Luhmann's general systems theory). Second assumption: Niels Åkerstrøm Andersen's analytical strategies concepts are as well analytical strategy, but analytical strategy of analytical strategies. This assumption allows supposing analytical strategies of different orders or levels. Third assumptions: analytical strategies belong to the domain of epistemological constructivism and, thus, are the ways of constructivist cognition and knowledge. Their purpose is to expose how cognition and knowledge are construed in shapes of meanings, signs, descriptions, observations et cetera. Analytical strategies have to explore constructivist nature and essence of human cognition and knowledge and, perhaps, to make proficient methods of advancing in knowledge.

Key words: Analytical Strategy, Method, Epistemology, Ontology, Constructivism.

З М І С Т

ФІЛОСОФІЯ

Гордієнко О. О.	Принципи м'якого управління в міжнародному освітянському просторі	4
Захарчук О. Ф.	Суспільний ідеал крізь призму аристократичних поглядів Фрідріха Ніцше	15
Мацнева Є. А.	Комунікативно-дискурсивні ресурси білінгвізму в сучасному інформаційному суспільстві	20
Санакуєв М. Г.	Спроби визначити місце філософії інформації в системі сучасної науки	28
Співак В. В.	Вплив Аристотеля на філософську складову української проповіді XVII ст.	36
Тимофєєв О. В.	До питання про спадкоємність духовно-інтелектуальної традиції в чернечій культурі середньовіччя: Макарій Єгипетський та Бернард Клервоський	43
Філяніна Н. М.	Концепція цінності та самоцінності природи та система освіти	51
Шурупова К. В.	Аксіологічні компоненти соціальної політики: філософський аспект	56
Царенко А. В.	Вчення про божественне світло в контексті візантійської естетики аскетизму	61
Ручко О. В.	Міжнаціональні відносини в Україні: соціально-філософський аналіз	70
Райхерт К. В.	Огляд концепції аналітичних стратегій Нільса Акерстрема Андерсена	90

С О Д Е Р Ж А Н И Е

ФИЛОСОФИЯ

Гордиенко О. О.	Принципы мягкого управления в международном образовательном пространстве	4
Захарчук А. Ф.	Общественный идеал сквозь призму аристократических воззрений Фридриха Ницше	15
Мацнева Е. А.	Коммуникативно-дискурсивные ресурсы билингвизма в современном информационном обществе	20
Санакуев Н. Г.	Попытки определить место философии информации в системе современной науки	28

Спивак В. В.	Влияние Аристотеля на философскую составляющую украинской проповеди XVII в.	36
Тимофеев А. В.	К вопросу о преемственности духовно-интеллектуальной традиции в монашеской культуре Средневековья: Макарий Египетский и Бернард Клервоский	43
Филянина Н. Н.	Концепция ценности и самоценности природы и система образования	51
Шурупова К. В.	Аксиологические компоненты социальной политики: философский аспект	56
Царенок А. В.	Учение о Божественном Свете в контексте византийской эстетики аскетизма	61
Ручко Е. В.	Межнациональные отношения в Украине: социально-философский анализ	70
Райхерт К. В.	Обзор концепции аналитических стратегий Нильса Акерстрёма Андерсена	90

C O N T E N T

PHILOSOPHY

Gordienko O.	Soft governance principles in the international educational space	4
Zakharchuk O.	Social ideal through the prism of aristocratic views of Friedrich Nietzsche.	15
Matsneva Ye.	Communicative and discursive bilingual resources in modern information society	20
Sanakuiev M.	Attempts to define the place of philosophy of information in the system of modern science	28
Spivak V.	The influence of Aristotle's on the philosophical component to Ukrainian sermons XVII	36
Tymofieiev A.	On the issue of continuity spiritual and intellectual tradition in the medieval monastic culture: Macarius of Egypt and Bernard of Clairvaux	43
Filyanina N.	The concept of value and intrinsic value of nature and the education system	51
Shyrupova K.	Axiological components of social policy: philosophical aspect	56
Tsarenok A.	The Doctrine of Divine Light in the Context of the Byzantine Aesthetics of the Asceticism.	61
Ruchko E.	The international relations in Ukraine: social and philosophical analysis	70
Rayhert K.	The review of Niels Åkerstrøm Andersen's analytical strategies concepts	90

ISSN 2312 4342

**ФІЛОСОФІЯ І ПОЛІТОЛОГІЯ В КОНТЕКСТІ
СУЧАСНОЇ КУЛЬТУРИ**

Науковий журнал

2016

Випуск 5 (14)

Українською, російською та англійською мовами

Свідоцтво про
державну реєстрацію (перереєстрацію)
друкованого засобу масової інформації
Серія KB-21334-11134 I від 26 березня 2015 року

Редактор В. Пашенко
Технічний редактор О. Тит

Підписано до друку 23.12.2016. Формат 70x108 1/16.

Папір друкарський.

Друк плоский. Гарнітура Times New Romans.

Ум. друк. арк. 15,75. Ум. фарбовідб. 15,75. Обл.-вид. арк. 18,00.

Тираж 300 прим. Вид. № 1771. Зам. №

Видавництво НДУ імені Миколи Гоголя

м. Ніжин, вул. Воздвиженська, 3/4

(04631)7-19-72

e-mail: vidavn_ndu@mail.ru

Свідоцтво про внесення до Державного Реєстру

ДК № 2137 від 29.03.2005 р.